

**ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ
ГОСПОДАРСТВА: СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Мукачево-2016

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і
гуманітарних досліджень НАН України

**ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**
(Регіональні дослідження)

МОНОГРАФІЯ

Мукачево-2016

УДК 631.115.11(477.87)
ББК 65.32(4Укр-4Зак)
О-75

*Рекомендовано до друку вченою радою ЗРЦ СЕГД НАН України
(протокол № 4 від 19.02.2016 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою Мукачівського державного
університету (протокол № 15 від 30.06.2016 р.)*

Рецензенти:

Ярема В.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри господарчого права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Папп В.В. – доктор економічних наук, професор кафедри туризму і рекреації, проректор Мукачівського державного університету

Особисті селянські господарства: стан та перспективи розвитку / за заг. ред. д.е.н., проф. Пітюлича М.І., (М.І. Пітюлич, В.В. Гоблик, Т.Д. Щербан та ін.) – Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. – 154 с.

ISBN 978-966-97506-6-2

У монографії висвітлені теоретичні та прикладні проблеми розвитку особистих селянських господарств Закарпатської області. Досліджено демографічний розвиток, зайнятість та доходи членів особистих селянських господарств. Значна увага приділена дослідженню економічної ефективності функціонування ОСГ як важливого суб'єкта господарювання в регіоні. Запропоновано підходи до формування фінансово-кредитного механізму стимулювання розвитку господарств населення регіону.

УДК 631.115.11
ББК 65.32

ISBN 978-966-97506-6-2

Колектив авторів, 2016
Закарпатський регіональний центр
соціально-економічних і гуманітарних
досліджень НАН України, 2016
Мукачівський державний університет, 2016

ЗМІСТ

Вступ <i>Пітюлич М.І.</i>	6
Розділ 1. Теоретичні основи функціонування особистих селянських господарств.	8
1.1 Особисті селянські господарства у системі суб'єктів господарювання в аграрному виробництві <i>Пітюлич М.І., Мікловда В.П.</i> ..	8
1.2 Теоретичні основи структуризації домашніх господарств <i>Гоблик В.В., Токар Я.І.</i>	18
1.3 Аналіз основних тенденцій розвитку особистих селянських господарств Закарпатської області <i>Пітюлич М.І., Сембер С.В.</i>	26
Розділ 2. Демографічний розвиток, зайнятість, доходи та витрати членів особистих селянських господарств Закарпатської області.	41
2.1 Оцінка демографічної ситуації та професійно-кваліфікаційного складу членів особистих селянських господарств <i>Папн Д.Д., Токар Я.І.</i> ...	41
2.2 Джерела формування доходів і витрат особистих селянських господарств <i>Сахарнацька Л.І., Мікловда В.П.</i>	49
Розділ 3. Економічна ефективність діяльності особистих селянських господарств та перспективи їх розвитку у аграрній сфері Закарпатської області.	66
3.1 Аналіз ефективності функціонування особистих селянських господарств у аграрному виробництві <i>Кудак К.М., Токар Я.І.</i>	66
3.2 Формування кластерів у аграрному виробництві транскордонного регіону <i>Кудак К.М., Матьовка Т.В.</i>	82
Розділ 4. Особливості функціонування особистих селянських господарств Закарпатської області у туристичній сфері.	95
4.1 Теоретичні аспекти функціонування особистих селянських господарств у туристичній сфері <i>Михайлюк І.І., Королович О.І.</i>	95
4.2 Ефективність функціонування особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму <i>Михайлюк І.І., Князев С.І.</i>	104
4.3 Міжнародний досвід регулювання діяльності у сфері сільського зеленого туризму <i>Гоблик В.В., Щербан Т.Д.</i>	117
Розділ 5. Фінансово-кредитний механізм стимулювання розвитку нових форм господарювання на селі <i>Пітюлич М.М., Токар Я.І.</i>	126
Висновки <i>Пітюлич М.І.</i>	146
ДОДАТКИ	149

ВСТУП

Домогосподарству як одному з суб'єктів мікроекономіки належить важлива роль у системі ринкових економічних відносин. В Україні із розвитком ринкових відносин домогосподарство опинилося в нових умовах функціонування. По-перше, задоволення потреб домогосподарств у матеріальних та нематеріальних благах виступає природною основою виробництва. По-друге, домогосподарства як власники чинників виробництва передають їх бізнесовим структурам для подальшого використання, або самостійно використовують їх у процесі господарської діяльності шляхом організації власного бізнесу.

Інваріантність можливостей реалізації власних ресурсів виступає економічною базою для множинності організаційно-правових форм їх господарювання, виділення в їх структурі особистих селянських господарств, сімейних фермерських господарств, садиб сільського зеленого туризму, індивідуальних господарств населення. Їх становлення та функціонування має не тільки секторальну, але і просторову специфіку. Зокрема, у Закарпатській області основною організаційно-правовою формою господарювання у сільському господарстві є особисті селянські господарства, частка яких у виробництві сільгосппродукції складає 95%, відповідно вони є основною сферою зайнятості сільського населення. В їх структурі виділяються три основні типи ОСГ – товарні, напівтоварні та умовно натуральні. Відповідно кожний тип господарства формує адаптаційні стратегії господарської діяльності, які слід розглядати як спосіб пристосування до мінливого ринкового середовища.

Таким чином основною метою дослідження було обґрунтувати теоретичні підходи функціонування ОСГ та їх місця в структурі господарських суб'єктів, здійснити їх типологізацію за виробничою функцією, проаналізувати основні тенденції та виявити причини, які стримують ефективність їх діяльності.

Значна увага приділена дослідженню статево-вікової структури сільського населення, змін у професійно-кваліфікаційній структурі та умовах праці зайнятих в ОСГ.

Окремим аспектом дослідження є аналіз джерел доходів та структури витрат особистих селянських господарств.

Враховуючи те, що у відповідності із Законом України «Про особисте селянське господарство» в їх структуру включено сільський зелений туризм, проаналізовано тенденції його розвитку, оскільки за останній період часу він динамічно розвиваються і є важливим елементом туристично-рекреаційного комплексу Закарпатської області.

Особливе місце приділено формуванню механізмів нових суб'єктів господарювання, активізації ролі державних органів влади та місцевого самоврядування щодо підтримки перспективних товарних господарств населення, навколо яких інтегруються дрібні товаровиробники, що сприятиме подоланню дезінтеграційних процесів в аграрному виробництві регіону.

Запропоновано підходи щодо вдосконалення фінансово-кредитної та податкової політики підтримки ОСГ, які функціонують на депресивних територіях.

Дослідження базується на матеріалах соціологічного моніторингу членів ОСГ, сільських підприємств, який здійснено спільно вченими Мукачівського державного університету та відділом перспективного розвитку сільських територій Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1.1. Особисті селянські господарства в системі суб'єктів господарювання в аграрному виробництві

Невід'ємною умовою існування ринкової економіки є наявність різноманітних суб'єктів господарювання, субстанцію яких формують домашні господарства, підприємницький сектор та держава. Їх взаємодія через систему ринків супроводжується розвитком різноманітних організаційно-правових форм господарювання, що об'єктивно формує підґрунтя багатокладності економіки та розвитку конкуренції.

В структурі ринкових суб'єктів господарювання особливо важлива роль відводиться домогосподарствам, оскільки саме тут реалізуються основні функції, зв'язані з відтворенням, формуванням та використанням людського потенціалу, що в кінцевому результаті визначає пропозицію праці в країні та її регіонах.

Домогосподарства, яким в недалекому минулому традиційно відводилася роль споживчої ланки суспільства, в умовах ринку поступово відновлюють виробничу функцію, трансформуючись у самостійних товаровиробників – власників індивідуальних, колективних та кооперативних підприємств, без яких ринкова економіка неможлива. На її основі формується соціальний прошарок дрібних товаровиробників, функціонування яких є важливим економічним і соціальним фактором стабілізації суспільства. Саме через такі форми господарювання стає можливим підвищувати соціальну активність населення шляхом включення його в сферу підприємницької діяльності, формувати ринкову свідомість і стандарти поведінки господарюючих суб'єктів, адекватні новим економічним умовам розвитку.

В Україні, з поглибленням ринкових відносин, домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин опинилися в нових умовах функціонування, суттєво розширилася сфера їх діяльності в таких галузях, як житлово-комунальне господарство, торгівля, транспортні перевезення, надання різного роду послуг. Однак особливо важливою є їх роль в аграрному секторі економіки. Сьогодні особистим селянським господарствам (ОСГ) належить провідна роль у виробництві основних видів продукції сільського господарства, формуванні доходів сільського населення, нейтралізації соціальної напруги на локальних ринках праці.

З огляду на важливу економічну і соціальну роль ОСГ на сучасному етапі реформування національної економіки воно вимагає глибокого переосмислення, подолання існуючого нігілізму до його перспектив у ринкових умовах. Таке господарство вивчене дуже поверхнево, а наукові доробки, напрацьовані в процесі реформи, не доведені до рівня практичного використання. В результаті до цього часу не визначено їх правовий статус ОСГ, не впорядкована система закупівель продукції, зазначені господарства недостатньо інтегровані в кооперативні зв'язки та внутрішні ринки.

Необхідність апеляції до аналізу соціально-економічних процесів, локалізованих рамками домогосподарств, обумовлена багатьма факторами, основними з яких є гостра потреба в активізації соціального потенціалу села, більш ефективного використання ресурсів їх розвитку, що мають місцевий характер, врахування національно-етнічних особливостей трудової діяльності, культури праці, її мотивації та мобільності.

Домогосподарства як товаровиробники в процесі господарської діяльності постійно знаходяться перед проблемою раціонального вибору, функціонально спрямованого на підвищення доходності як кінцевої мети виробництва. Володіючи різними економічними ресурсами, вони прагнуть мінімізувати витрати та диверсифікувати виробництво, що виступає превентивним інструментом від кон'юнктурних коливань ринку. Звідси виникає проблема прикладного характеру, зв'язана з глибоким науковим аналізом економічних

стратегій індивідуальних домашніх господарств та пошуком оптимальних механізмів їх адаптації в мінливому ринковому середовищі.

В працях А.Балян, О.Бородіної, А.Гайдуцького, П.Гайдуцького, М.Гладія, М.Зубця, М.Лендела, М.Маліка, В.Мікловди, О.Онищенка, І.Прокопа, П.Саблука, В.Трегобчука, А.Юзефовича, В.Юрчишина, К.Якуби та багатьох інших вчених розкриваються різні аспекти реформування аграрного сектору економіки, становлення нових суб'єктів господарювання та їх роль у розв'язанні складних соціально-економічних процесів в аграрному секторі економіки. Разом з тим, глибокі і динамічні зміни в мінливому ринковому середовищі вимагають глибокого наукового аналізу процесів, які відбуваються в структурі домогосподарств, визначення їх ролі в агропромисловому секторі, розв'язанні проблеми зайнятості, формуванні стандартів життя населення.

Основні суб'єкти ринкового господарства прийнято розділяти на три групи: домашні господарства, бізнес і уряд. В економічній теорії домогосподарства визначаються як основна структурна одиниця в ринковій економіці. Домашні господарства є власниками і постачальниками факторів виробництва (економічних ресурсів) в суспільному виробництві. Отримані від продажу послуг, праці, капіталу, землі, підприємницьких здібностей доходи призначаються для задоволення особистих потреб, забезпечують неперервність процесів відтворення.

Домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (стаття 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення»)¹. Саме визначення

¹ Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – Київ: Консультант, 2007. – С. 386.

суті домогосподарств, з точки зору правових форм ділових підприємств, передбачає, що вони можуть існувати як одноосібна власність і підприємство.

Одноосібна власність – це бізнес, в якому власником і підприємцем є одна особа, яка отримує всі доходи і несе відповідальність за ведення справи. Бізнес одноосібного власника є найбільш поширеною формою бізнесу у світі. Наприклад, у США таких власників більше 13 млн. В основному, однак, їх власність є дрібною. Хоч вона і перевищує більше 76% від загальної кількості фірм, але приносить тільки близько 9% всіх грошових надходжень².

Партнерство (компанія, товариство) як форма ділового функціонування домогосподарств передбачає добровільну офіційно зареєстровану асоціацію двох або більше осіб з метою ведення бізнесу. Партнери у результаті стають співвласниками спільної власності.

Існування домогосподарств у формі одноосібної власності і партнерства має як певні переваги, так і недоліки. Переваги домогосподарств у формі одноосібної власності передусім у тому, що це надзвичайно простий тип організації виробничої діяльності. Одноосібна власність легко створюється, оскільки практично немає бюрократичної тяганини і витрат на юридичні послуги. Власник сам собі керівник і має значну свободу дій. Оскільки отримуваний ним дохід залежить від успішної діяльності підприємства, тут присутній сильний безпосередній стимул вести справи ефективно.

Однак недоліки цієї організаційної форми домогосподарств досить значні:

1. За рідкісним винятком, фінансові ресурси одноосібного підприємця недостатні для того, щоб фірма могла вирости у великомасштабне виробництво. Зокрема, фінансові засоби часто обмежені тією сумою, яку підприємець має на своїх банківських рахунках, і сумою, яку він може позичити. Позаяк серед одноосібних власників відсоток банкрутств відносно високий, комерційні банки не дуже охоче надають їм великі кредити.

² Джеймс А. Стоунер. Введение в бизнес / Д.А.Стоунер, Э.Т.Далан. – Ижевск: Странник, 2006. – С. 27.

2. Здійснюючи повний контроль над діяльністю підприємства, власник повинен виконувати всі функції щодо управління ним. Він змушений приймати всі основні рішення, наприклад, відносно закупівель, продажу, залучення і утримання персоналу; не випускати з поля зору технічні аспекти, які можуть виникнути у виробництві, рекламі і розподілі продукції. Інакше кажучи, потенційні вигоди від спеціалізації в управлінні підприємцю малого масштабу, як правило, недоступні.

3. Найбільш важливий недолік домогосподарств одноосібної власності полягає в тому, що власник є суб'єктом необмеженої відповідальності. Це означає, що самостійні підприємці ризикують не тільки активами фірми, а й своїми особистими.

Партнерство як форма організації бізнесу домогосподарств є природним розвитком одноосібного володіння. Сама назва пояснює суть цієї форми. Які переваги має партнерство домогосподарств?

1. Подібно одноосібному володінню, партнерство легко організувати. Майже у всіх випадках укладається письмова угода, причому бюрократичні процедури необтяжливі.

2. Завдячуючи більшому числу учасників угоди, стає можливою більш висока спеціалізація в управлінні.

3. Враховуючи, що об'єднуються кілька учасників, фінансові ресурси компанії домогосподарств менш обмежені, ніж ресурси одноосібного володіння. Партнери можуть об'єднати свій грошовий капітал, через що їх підприємство для банківської системи буде менш ризикованим.

Партнерство домогосподарств має і певні недоліки. Воно часто виявляється нездатним подолати недосконалість одноосібного володіння.

1. Коли кілька чоловік беруть участь в управлінні, розподіл влади може привести до несумісності інтересів, до неузгодженої політики чи до бездіяльності, коли потрібні рішучі дії. Партнери в рамках домогосподарства можуть мати різні думки щодо головних питань ведення бізнесу.

Через це управління партнерством може бути утруднене.

2. Фінанси партнерства домогосподарств досить обмежені, хоч значно переважають можливості одноосібного володіння. Фінансових ресурсів трьох або чотирьох партнерів може не вистачити для потенційного зростання прибуткового підприємства.

3. Продовжуваність діяльності партнерства непередбачена. Вихід з партнерства, як правило, тягне за собою розпад і повну реорганізацію фірми, потенційний зрив її діяльності.

4. Нарешті, необмежена відповідальність так само загрожує партнерствам домогосподарств, як і одноосібним власникам. Фактично кожний партнер несе відповідальність за всі невдачі підприємства – не тільки за результат власних управлінських рішень, але і за наслідки дій будь-якого іншого партнера.

Теоретичний аналіз недоліків і переваг одноосібної власності формує методологічну базу аналізу ОСГ, які є структурною ланкою аграрної сфери, що відрізняється низкою специфічних особливостей та різноманітністю організаційно-правових форм господарювання.

Домогосподарства є ефективними лише коли використовують певні переваги порівняно з великими підприємствами. Такі підприємства входять у ринок, не маючи проблем, з якими стикаються більшість державних підприємств – великі накладні витрати, неефективність у використанні капіталу та трудових ресурсів, заборгованість. Водночас успішна роль домогосподарств у разі змін в економіці виявляється в здатності швидко накопичувати відповідні кошти для розширеного відтворення.

Перевагами домогосподарств на селі можуть бути розміри ринку і його місцезнаходження. Ряд товарів (м'ясо, молоко, фрукти, овочі, квіти) вимагають того, щоб ринки збуту знаходились недалеко від споживача, що зручно для малого бізнесу. Частина виробленої в особистих селянських господарствах продукції реалізується виробниками самостійно на ринках. Перевага тут проявляється в особистому спілкуванні виробника-продавця з покупцем.

Селянин-виробник повинен у цій ситуації виявити певні здібності менеджера. Він здатний швидко змінювати номенклатуру пропонованої продукції, враховуючи зміни сукупного попиту на ринку.

У малому підприємстві на першому місці стоїть власник. Будучи власником, домогосподарства безпосередньо залежать від збитків та прибутків. За умов конкурентної боротьби це є значним заохоченням до ефективного управління. Домогосподарства прагнуть до отримання прибутку, оскільки побоюються втратити своє майно, а отже, особливо зацікавлені в успішній діяльності. Суб'єкти господарювання з переважанням не найманої, а власної праці прагнуть стати реальними власниками землі й майна, поєднувати професійну майстерність із знанням в галузі маркетингу, кредитно-фінансових відносин. Особи, які беруться за господарювання, змушені розвивати підприємницькі здібності, щоб забезпечити ефективний розвиток економічної діяльності. Таким чином, специфіка розвитку домогосподарств на селі спрямовує мотивацію особистої вигоди так, що остання автоматично і мимовільно сприяє підвищенню рівня ефективності підприємництва на селі. Тут діє своєрідна «невидима рука» ринку за А.Смітом.

Однак, з іншого боку, існують об'єктивні причини, які зменшують ефективність діяльності домогосподарств на селі. Особливо наочно це видно при порівнянні комерційної діяльності домогосподарств з великими підприємствами.

По-перше, нерівні можливості при доступі до ресурсів. Комерційні банки та інші джерела позик розглядають домогосподарства як ризикованих позичальників і, отже, беруть з них більш високий відсоток. А це збільшує виробничі витрати домашніх господарств і об'єктивно впливає на підвищення цін, що в свою чергу зменшує конкурентоздатність їх продукції на ринку.

По-друге, відсутність економії на масштабах виробництва. Великі підприємства реалізують свої переваги, пов'язані з масовістю виробництва, розпоряджаються більшими фінансовими резервами, можуть сформувати

мережу закупівлі сировини та напівфабрикатів, а також збуту продукції. Домогосподарства цього зробити не в змозі.

По-третє, недостатня внутрішня спеціалізація. Спеціалізація виробництва – одна з переваг домогосподарства. Але одночасно воно не може забезпечити ефективну спеціалізацію всередині виробництва, що має місце на великих фірмах. Домогосподарства, які здійснюють переробку своєї продукції, виділяють на це значні матеріальні ресурси. Як правило, асортимент вироблюваної домогосподарствами продукції збіднений, якість невисока, відсутня глибина переробки сировини.

По-четверте, державне регулювання і збільшення трансакційних витрат. В останні десятиріччя у всіх країнах світу існує тенденція до зростання державного втручання в економіку. Це виражається в активізації її державного регулювання, що призводить до збільшення величини трансакційних витрат. Ці витрати не пов'язані безпосередньо з виробництвом: пошук інформації про ціни, отримання ліцензії на підприємницьку діяльність, витрати по укладенню господарських договорів, одержання дозволу санепідемстанції на певний вид діяльності і т.п. Всі ці витрати можна віднести до постійних. Їх величина, як правило, не змінюється залежно від змін обсягу виробництва. На великих підприємствах середні постійні витрати понижуються в міру того, як сума витрат розподіляється на дедалі більшу і більшу кількість одиниць продукції. На малих виробничих структурах, до яких відносяться домогосподарства, постійні витрати розподіляються на меншу кількість одиниць продукції, і тому у цьому аспекті малий бізнес програє великому.

При аналізі діяльності домогосподарств важливо звернути увагу на специфіку і особливості функціонування галузі в ринковій системі господарства. Сільське господарство відноситься до ринкової структури, яка найбільшою мірою наближається до моделі чистої конкуренції. А це значить, що, на відміну від підприємств, які відносяться до найбільш поширених ринкових структур – монополістичної конкуренції і олігополії, і які володіють

певною монопольною владою, сільгоспвиробники не можуть впливати на свої ціни. Тому, коли ринковий попит на сільськогосподарську продукцію знижується, ціни і доходи аграрних виробників різко падають, що в свою чергу не може не впливати на результати роботи домогосподарств на селі.

В аграрній сфері існують специфічні для галузі довгострокові і короткострокові проблеми, які впливають на рівень ефективності домогосподарств на селі. Справа в тому, що в довгостроковому періоді виникає низка факторів, які обумовлюють відставання сільськогосподарських цін і доходів від тенденцій змін цін і доходів в економіці в цілому. Проблема в короткостроковому періоді пов'язана з великою нестабільністю сільськогосподарських доходів у різні роки.

Зрозуміло, що зміна цін і доходів безпосередньо впливає на результати підприємницької діяльності в сільському господарстві в цілому і в секторі домогосподарств зокрема. Зростання цін приводить до збільшення доходів сільгоспвиробників, а це в свою чергу позитивно впливає на розвиток підприємництва на селі, і навпаки. Причини сільськогосподарської проблеми у довгостроковому періоді полягають у наступному:

- 1) існує цінова нееластичність попиту на сільськогосподарські продукти;
- 2) мають місце технологічні зрушення в аграрному секторі економіки, що знайшло відображення в зміні попиту і пропозиції сільськогосподарських продуктів;
- 3) існує відносна іммобільність сільськогосподарських ресурсів.

Поєднання цих факторів викликає до життя тенденцію до зниження цін на сільськогосподарську продукцію, сприяючи водночас зменшенню ефективності підприємництва на селі.

Механізм дії зазначених факторів проявляється у спосіб, описаний нижче. Нееластичний попит на сільськогосподарську продукцію характерний в першу чергу для розвинутих країн і країн зі зростаючою економікою. Підраховано, що для сільськогосподарської продукції в цілому коефіцієнт еластичності

сстановить приблизно від 0,20 до 0,25³. Ці цифри вказують на те, що ціни на сільськогосподарські продукти повинні були б понизитись на 40-50% для того, щоб споживачі збільшили свої закупки всього на 10%. Зрозуміло, що така ситуація призводить до зменшення доходів і негативно впливає на ефективність підприємництва на селі.

Нееластичність попиту на продукцію сільського господарства може бути пояснена дією двох законів австрійського економіста Ернста Енгеля:

1. При незмінних цінах на всі блага частка сімейного бюджету, що витрачається на продукти споживання, має тенденцію до зменшення за умови зростання доходів сім'ї.

2. Споживання освітніх, юридичних, медичних послуг і послуг, пов'язаних з відпочинком, має тенденцію зростати швидше, ніж зростають доходи.

Нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію може бути також пояснена з допомогою закону спадної граничної корисності, який стверджує, що, починаючи з певного моменту, додаткові одиниці кожного продукту будуть приносити споживачу меншу користь, постійно зменшуючи додаткове задоволення. Тому додаткове виробництво сільськогосподарської продукції тягне за собою швидке спадання граничної корисності. Таким чином, потрібне дуже велике зниження цін, щоб викликати невелике збільшення споживання.

Іншим фактором, який впливає на зниження доходів сільськогосподарських працівників, є технічний прогрес і швидке зростання виробництва аграрної продукції. Сам по собі нееластичний попит на сільськогосподарську продукцію не веде до зниження доходів в аграрній сфері. Саме супутні обставини, які полягають у збільшенні пропозиції сільськогосподарської продукції відносно попиту на неї, сприяють зниженню доходів у сільському господарстві. В теорії мікроекономіки є дуже важлива

³ Макконел К. Экономикс / К.Макконел, С.Брю / Пер. с англ. –М.: Республика, 1992. -Т. 2. – С. 20.

економічна закономірність, яка стверджує, що якщо попит на продукцію еластичний, то зміна ціни приведе до зміни суми загальної виручки у протилежному напрямі. І навпаки, якщо попит нееластичний, то ціна і загальна виручка будуть змінюватись в одному напрямі. Для домогосподарств як соціальної групи нееластичний характер попиту на їх продукцію означає, що збір дуже великого врожаю може бути небажаним, тобто високі врожаї не є гарантією високих доходів. Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції знижує як ціни, так і сумарну виручку аграрних виробників. Особливо незахищеними у цій ситуації є малі сільськогосподарські підприємства і домогосподарства слаборозвинутих країн та країн з трансформаційною економікою, до яких належить і Україна. Але більш детальний аналіз цього питання виходить за межі нашого дослідження.

Швидкі темпи НТП викликали значне зростання обсягів виробництва сільськогосподарських продуктів. Технічний прогрес у розвинутих країнах призвів до фактично повної електрифікації і механізації фірм, поліпшив технологію обробки землі і збереження ґрунтів, удосконалив іригацію і виведення гібридних культур тощо. І як результат, економічна ефективність аграрного сектору дуже зросла. У цій структурі економічного аграрного зростання роль малого підприємництва є значною перш за все у контексті поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

1.2. Теоретичні основи структуризації домашніх господарств

Для того, щоб ефективно розвивати сектор особистих селянських господарств, повноцінно і раціонально використовувати їх соціально-економічний потенціал, важливо враховувати їх особливості, специфіку функціонування та перспективи розвитку. Для цього необхідно здійснити їх типологізацію за основними параметрами їх життєдіяльності, що має важливе значення для вибору стратегії їх розвитку та формування організаційно-

економічних механізмів їх підтримки. Типи ОСГ визначають шляхом здійснення їх типологізації.

В емпіричних дослідженнях під типологізацією ОСГ розуміється процес віднесення їх до тих чи інших груп (типів), диференційованих за певними критеріальними ознаками. Частіше всього в якості критеріальних ознак виступають економічні та соціальні детермінанти. Їх множинність пояснюється в першу чергу специфікою самого об'єкту типологізації, а з другого – існуючою диференціацією в рівнях їх економічного і соціального розвитку. Особисті селянські господарства можуть розрізнятися і, що особливо важливо, ранжуватися за обсягами виробництва продукції та наданими послугами, джерелами отриманих доходів, специфікою виробництва, професійно-кваліфікаційним рівнем освіти членів ОСГ, формами використання і залучення робочої сили та інше.

Найбільш важливим критерієм діяльності ОСГ, на нашу думку, є величина отриманих доходів, яка визначає їх економічну диференціацію, рівно як і стратифікація відповідно стає найбільш значимою для дослідження селянських господарств.

На основі багатовимірного аналізу моніторингу селянських господарств нами проведено типологізацію ОСГ Закарпатської області за сукупністю критеріальних ознак, відображених на рис. 1.

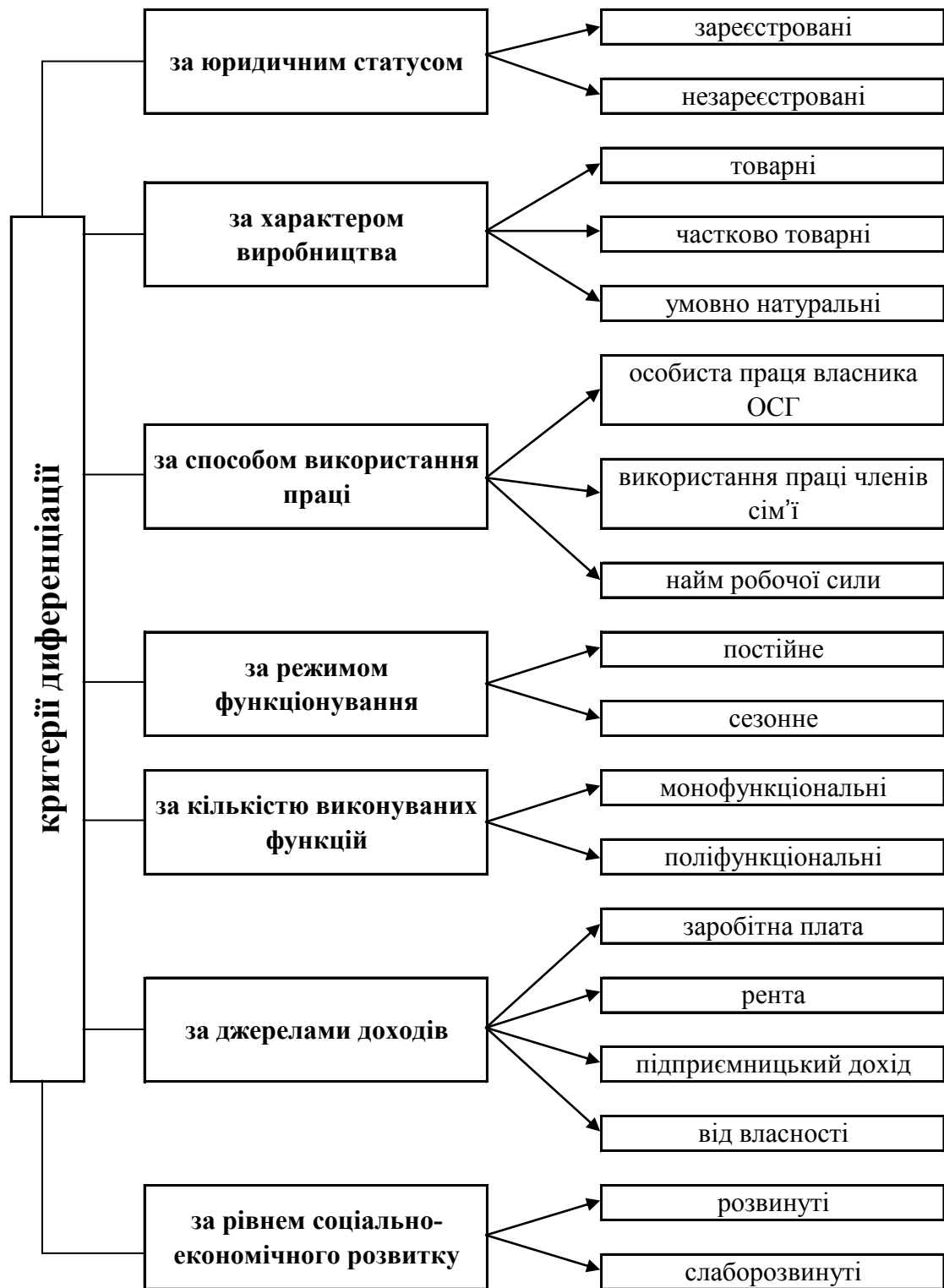

Рис. 1. Типологія особистих селянських господарств

Аналіз нормативно-правової бази, яка регулює діяльність особистих селянських господарств, узаконює два їх види. До першого відносяться ОСГ, які офіційно зареєстровані і функціонують в межах чинного законодавства. За експертними оцінками їх частка в Закарпатській області є нижчою, ніж по Україні (близько третини всіх господарств населення), і становить 10-15%.

До другого виду відносяться ОСГ, які не реєструють свою діяльність в органах державної влади – податкова, пенсійний фонд, фонд соцстраху тощо. Їх частка становить 85-90%, а кількість зайнятих на них працівників складає 25% від загальної кількості зайнятих в сільському господарстві регіону. Ними виробляється 15,2% валової доданої вартості, включаючи переробне виробництво і торгівлю. Займаючи значну частку в структурі суб'єктів господарювання на селі, вони перебувають у привілейованому становищі, оскільки їх діяльність знаходиться поза межами податкового законодавства. Це породжує конфлікт інтересів і ставить їх у нерівні умови із іншими суб'єктами господарювання, оскільки отримуючи прибутки незареєстровані господарства не сплачують податки, що безумовно відображається на результатах їх діяльності. Звідси об'єктивно виникає необхідність внесення відповідних коректив в законодавче поле з тим, щоб забезпечити рівні умови господарювання для всіх суб'єктів виробничого процесу.

Дуже важливою критеріальною ознакою типологізації ОСГ є характер господарської діяльності, який дозволяє здійснити їх ранжування за трьома видами – товарні, частково товарні та умовно натуральні. В цій тріаді пріоритет належить товарним господарствам, до яких ми відносимо домогосподарства, які реалізують більше 50% виробленої ними продукції. В області частка таких господарств складає 70,9% від їх загальної кількості. В 2014 році ними вироблено 95,9% сільськогосподарської продукції. По суті, товарні особисті селянські господарства формують економічну базу для розвитку багатокладності сільської економіки, будучи основною формою господарювання в сільській місцевості Закарпаття. Разом з тим, численні соціологічні обстеження ОСГ свідчать про наявність серйозних бар'єрів на шляху їх розвитку, основними із яких є:

- диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- незахищеність прав власників;
- недостатня підтримка перспективних господарств населення з боку держави (податкова та грошово-кредитна нестабільність);

- відсутність розвинутої виробничої і соціальної інфраструктур на селі.

Усунення відмічених бар'єрів є об'єктивною умовою подальшого розвитку перспективних ОСГ, їх трансформації у сімейні фермерські господарства. Державна підтримка товарних господарств повинна включати:

- розробку державних програм субсидування товарних ОСГ шляхом сприяння розвитку їх матеріально технічної бази, реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції;

- селекційна підтримка перспективних ОСГ, навколо яких будуть кооперуватися дрібні товаровиробники, їх взаємодія створить синергетичний ефект, підвищить їх конкурентоздатність;

- розвиток виробничої і соціальної інфраструктур на селі, в першу чергу доріг, комунікацій, засобів зв'язку, благоустрою населених пунктів.

Крім окреслених вище проблем не менш важливе значення має соціальна компонента, зв'язана з відсутністю досвіду самостійного господарювання в значної частини сільського населення, його неготовність працювати в умовах ризику та конкуренції.

З цього стає очевидним, що процес трансформації ОСГ у селянські фермерські господарства займе значний період часу, тривалість якого значною мірою буде залежати від ефективності державної політики їх підтримки.

На особливу увагу заслуговують напівтоварні господарства населення, до яких ми відносимо господарства населення, які реалізують 25% виробленої сільськогосподарської продукції. Їх частка, за експертними оцінками, в області складає 12% від загальної кількості сільських домогосподарств. По відношенню до них повинна здійснюватися диференційована державна політика, яка передбачає з одного боку перехід від загального протекціонізму до підтримки економічно сильніших і середніх господарств населення з перспективою їх трансформації у господарства сімейного фермерського типу.

Що стосується умовно натуральних господарств, до яких ми відносимо господарства населення, які забезпечують свої власні потреби у продуктах

сільськогосподарського виробництва із використанням праці винятково членів сім'ї, то подальше їх функціонування значною мірою буде залежати від сильних в економічному плані фермерських господарств (придбання молоді худоби, насіння, сільськогосподарської техніки на період виконання польових робіт тощо). В силу відсутності потенціалу розвитку цей тип господарств є сферою повторної зайнятості, додатковим джерелом доходів сільського населення. Однак це в ніякому разі не означає що цей неформальний сегмент сільської економіки повинен бути поза увагою внаслідок того, що він значною мірою сприяє отриманню навиків сільськогосподарської праці, раціональному використанню землі, формує почуття господаря-власника, розвиває у сільського населення діловитість, активність, схильність до підприємницької діяльності, відповідальність за ефективність господарювання. По суті, йдеться про те, що цей тип господарств населення створює умови для становлення суб'єктів господарювання, адекватних умовам ринку.

Таким чином, здійснена типологізація ОСГ за характером виробництва, вказує на необхідність проведення диференційованої державної політики їх підтримки та застосування адекватного інструментарію регулювання їх розвитку і підтримки.

Виходячи з того, що проблема зайнятості сільського населення області сьогодні набуває виняткової важливості і перебуває в тісній кореляції з динамікою і ефективністю ринкових реформ, типологізація ОСГ за характером використання праці набуває особливої актуальності. Дані державної статистики свідчать, що ОСГ в Закарпатській області є основною сферою зайнятості сільського населення. Станом на 01.01.2014 р. в господарствах населення було зайнято 25 % економічно активного населення області. По суті кожний четвертий працівник зайнятий у сфері сільськогосподарського виробництва. Моніторинг ОСГ дозволив виявити два типи господарств за критерієм використання праці.

До першої групи відносяться ОСГ, які залучають найману працю. З них одна частина використовує найм робочої сили на постійній основі, друга - в

піковий період проведення сільськогосподарських робіт. Ядро цієї групи формують товарні та певна частина сімейних фермерських господарств. По суті, ці два суб'єкти реально спливають на розвиток сфери прикладання праці у сільській місцевості. Як результат, сьогодні безробіття в області має чітко виражений сільський профіль внаслідок того, що реформування аграрної сфери економіки не супроводжується розвитком сфери докладання праці у сільській місцевості. Спроба штучно вирішити проблему зайнятості сільського населення за рахунок його прив'язки до земельного наділу кожного домогосподарства є не що інше, як видати бажане за дійсне. До того ж існуюче законодавство з регулювання зайнятості породжує ряд суперечностей в сфері трудових відносин та соціального захисту населення. Так, наприклад, Законом України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року визнається, що особи, які мають у своєму розпорядженні земельні ділянки, які перевищують 0,25 га і здійснюють на них господарську діяльність, а також члени їх сімей, для яких робота в цьому господарстві є основною, тобто не мають іншого джерела доходів, а розрахунковий місячний дохід на одного члена сім'ї дорівнює або перевищує розмір мінімальної заробітної плати з 01 січня 2013 року, вважаються зайнятими.

Застосування такої норми до всіх ОСГ не є правомірним з точки зору наявності в області чітко вираженої вертикальної поясності, що включає низинну, передгірську і гірську природо-економічні зони, землі яких суттєво різняться за врожайністю. Особливо це стосується гірської природно-економічної зони, де їх власники не отримують диференціальну ренту, що суттєво впливає на їх доходи і робить їх практично не конкурентоздатними по відношенню до низинної і передгірської природно-економічних зон. Застосування зазначеної норми до членів ОСГ нетоварного характеру практично позбавляє їх можливості отримувати пільги, якими користуються особи, що мають статус безробітних. Існуюча ситуація має всі ознаки дискримінації, які проявляються у нерівних можливостях щодо соціального захисту сільського і міського населення. Це змінює стратегію і тактику

реалізації політики зайнятості сільського населення як на державному, так і на регіональному рівні. Її суть полягає не у боротьбі із безробіттям, а у зміщенні акценту в площину формування ефективних механізмів стимулювання сфери зайнятості у сільській місцевості. Це ключова домінанта державної стратегії зайнятості, яка повинна включати весь арсенал активних і пасивних інструментів, спрямованих на створення і збереження робочих місць, застосування превентивних важелів щодо недопущення масового безробіття, розробку і реалізацію інвестиційних програм і проектів як магістрального напрямку виходу сільських ринків праці із депресивного стану. Регіональний рівень державної політики зайнятості повинен доповнювати заходи макроекономічного характеру, передбачаючи більш повне і раціональне використання власного виробничо-ресурсного потенціалу, пошук нетрадиційних шляхів вирішення проблем зайнятості сільського населення. Йдеться про використання всіх можливих форм залучення населення до традиційної діяльності – найм робочої сили, підприємницьку діяльність, самозайнятість.

Однією з характерних ознак ринкової економіки є те, що вона дає можливість суб'єктам ринку, включаючи і ОСГ, отримувати доходи з різних джерел підприємницької діяльності. Тому вкрай важливою є типологія ОСГ за джерелами та рівнем отримуваних доходів. За критерієм доходності ОСГ можна ранжувати на різні типи, що включають заробітну плату, доходи від підприємницької діяльності, ренту, від власності, самозайнятості. З розвитком ринкових відносин дедалі більше повинні зростати доходи від власності. Однак ця стаття доходів ОСГ, як показав моніторинг, має значною мірою декларативний характер через незначну її частку в загальних доходах. Підвищення доходності домашніх господарств має важливе значення для забезпечення процесу їх розширеного відтворення як основної умови їх життєдіяльності. Проблема підвищення доходності ОСГ є комплексною, вона вимагає вжиття дієвих заходів як на державному рівні, так і на рівні кожного домогосподарства. Щодо заходів макrorівня, то вони загальновідомі – це

підвищення ціни реалізації сільськогосподарської продукції і збільшення у ній частки безпосередніх витрат, ліквідація диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, надання товарним господарствам кредитів на пільгових умовах, податкове стимулювання сільських підприємств. В цьому контексті вкрай важливим є секторальна диференціація доходів, посилення державного впливу на порядок формування валових витрат в собівартості продукції.

Підвищення рентабельності домогосподарств в умовах децентралізації управління набуває особливої актуальності, оскільки економічно сильні ОСГ виступають бюджетоформуючою ланкою, від якої значною мірою залежить соціально-економічний розвиток кожної територіальної громади.

Здійснена типологізація ОСГ за обраними критеріями має не лише важливе теоретичне, але і прикладне значення, оскільки на її основі стає можливим розробляти спеціальні заходи, спрямовані на поліпшення управління їх соціально-економічним розвитком.

1.3. Аналіз основних тенденцій розвитку особистих селянських господарств Закарпатської області

Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи принципово змінює роль окремих складових національної економіки та взаємозв'язки між ними. Важливі структурні зрушення відбуваються у секторі домогосподарств. Зниження реальних доходів населення унаслідок стрімкого звуження зайнятості, падіння реальної ціни праці, знецінення заощаджень, особливо на початковому етапі ринкових перетворень, помітно погіршили умови відтворення людського капіталу, негативно позначилися на споживанні і заощадженнях домогосподарств. Пожвавлення економічної кон'юнктури та зростання вітчизняної економіки значною мірою активізували виконання домогосподарствами властивих їм функцій. Водночас економічне піднесення, яке спостерігалось до жовтня місяця 2008 року, не забезпечило суттєвого підвищення реальних доходів вітчизняних домогосподарств.

ОСГ як одному з суб'єктів мікроекономіки належить надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин. В Україні з розвитком ринкових відносин домогосподарства опинилися в новому економічному середовищі функціонування.

По-перше, задоволення потреб домогосподарств у матеріальних та нематеріальних благах виступає природною метою виробництва. Попит домогосподарств є одним з найвагоміших компонентів сукупного попиту на кінцеві блага. По-друге, домогосподарства як власники економічних факторів передають їх діловим одиницям (підприємствам), які забезпечують їх продуктивне використання. По-третє, частина доходу, що не використовується домогосподарством впродовж поточного періоду, трансформується у заощадження і може за певних умов стати потужним джерелом економічного зростання країни. В агрегованому плані домогосподарства виконують в економіці три основні функції: споживання, постачання факторів виробництва та заощадження. Це визначає сутність та економічну природу домогосподарств, що розглядаються в якості самостійного суб'єкта господарювання, що складається з одного та більше чоловік, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва і використовує зароблені на цьому кошти для поточного споживання товарів і послуг і заощадження з метою задоволення своїх потреб⁴.

Для того, щоб проаналізувати, як ОСГ здійснює окреслені функції, економічна наука вдається до ряду абстракцій, що дають можливість вивчити поведінку об'єкта аналізу в сутнісному вигляді. По-перше, вважається, що домогосподарство виступає єдиним економічним суб'єктом і реалізує свої потреби як єдине ціле; тобто не береться до уваги його внутрішня структура, воно ототожнюється з поняттям "індивід". По-друге, допускається, що домогосподарство отримує доходи за рахунок продажу факторів виробництва, точніше, їхніх послуг, та використання або перерозподіл між членами суспільства і витрачає їх повністю на споживання, не здійснюючи заощаджень.

⁴ Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік. – Ужгород, 2008. – С. 420.

По-третє, вважається, що воно може споживати всі споживчі блага, які виробляються на цей момент господарським сектором, і ці блага вважаються при цьому безкінечно подільними; наявна повна інформація про споживчі властивості благ. По-четверте, не беруться до уваги такі дії домогосподарства, які можуть вплинути на його поточне споживання, а саме: збільшення або зменшення майна, наявність кредиту, вкладання частини доходів у запаси споживчого призначення⁵. Тому важливим є саме об'єктивний аналіз функціонування домашніх господарств у конкретному регіоні, їх структура, джерела доходів та основні напрями видатків.

Функціонування домогосподарств у Закарпатській області має свою історію, специфіку та особливості. Насамперед слід відмітити, що в області спостерігається стала тенденція до скорочення їх чисельності (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості домогосподарств Закарпатської області та їх розподіл за складом⁶

	2000	2005	2013
Всього домогосподарств, тис.	386,3	363,5	355,8
Їх питома вага у загальній кількості по Україні, %	2,2	2,1	2,1
з них проживають, тис. у міських поселеннях	148,7	147,6	144,8
з них у малих містах	107,4	108,3	106,0
у великих містах	41,3	39,3	38,8
у сільській місцевості	237,6	215,9	211,0
Із загальної кількості домогосподарства без дітей, тис.	175,2	173,4	163,0
з них домогосподарства з однієї особи, тис.	54,3	39,4	31,8
з них, тис. у працездатному віці	18,6	13,6	10,9
у непрацездатному віці	35,7	25,8	20,9

З даних таблиці 1 видно, що протягом аналізованого періоду в Закарпатській області кількість домогосподарств зменшилася на 7,9 відсотка

⁵ Теоретичні основи економіки домогосподарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrreferat.com/lib/econom/econ_teor/4_6.htm

⁶ Статистичний щорічний Закарпаття за 2013 рік. – Ужгород, 2014. – С. 359.

(або 30,5 тисячі). З цього можна зробити висновок, що темпи щорічного скорочення кількості домогосподарств в області становили 0,61 відсотка, або 2,3 тисячі. В основному скорочення домогосподарств відбулося за рахунок зменшення їх кількості в сільській місцевості на 11,2 відсотка.

Незважаючи на те, що протягом аналізованого періоду чисельність наявного населення також зменшилася на 4,5 тис. осіб, а темп щорічного скорочення цього показника протягом аналізованого періоду становив 0,03 відсотка, область посідає чільне місце за середнім показником кількості членів сімей домашніх господарств серед інших регіонів України. Так, наприклад, якщо середня чисельність домогосподарств у 2013 році по Україні становила 2,58 особи, то по області цей показник сягнув 3,46, що на 34,1 відсотка вище середньоукраїнського показника. Порівняно з 2000 роком цей показник зменшився по Україні (2,76 осіб, або на 6,5%), а по Закарпатській області він, навпаки, збільшився на 8,8 відсотка (3,18 осіб в 2000 році). Принаймні це дає підставу стверджувати, що темпи зменшення складу членів сімей домогосподарств у Закарпатті були значно нижчими за темпи їх скорочення по країні. При цьому скорочення чисельності населення суттєво не вплинуло на кількісний склад членів домогосподарств області, як це має місце по країні в цілому.

На цьому тлі характерною особливістю для Закарпатської області є наявність значної частини домогосподарств, які складаються з однієї особи, хоча за останній період часу намітилася тенденція до зменшення їх питомої ваги в загальній структурі домогосподарств області – з 14,4 відсотка в 2000 році до 8,9 – в 2013 році. При цьому 65,7%, або 20,9 тисяч з них – це одноосібні домогосподарства, що складаються з однієї особи непрацездатного віку, тобто 5,9 відсотка домогосподарств області перебувають в одноосібному володінні пенсіонерів. Якщо порівнювати цей показник з аналогічним по Україні, то в нашій області його рівень майже в чотири рази нижчий, оскільки по країні він становить 22,9 відсотка від загальної кількості домогосподарств. А це говорить

про значно менше навантаження непрацюючого населення на одного зайнятого працівника та вікову структуру населення.

Важливою особливістю домашніх господарств Закарпатської області є їх територіальне розміщення. Враховуючи те, що серед 609 адміністративно-територіальних утворень лише 30 припадає на міста і селища міського типу, а також виходячи із структури сільського і міського населення (62,9% проти 37,1% на користь першого), стає цілком очевидним, що і більшість домогосподарств зосереджена саме в сільській місцевості області. Існуючу тенденцію розселення населення області характеризують дані, відображені на рис. 2.

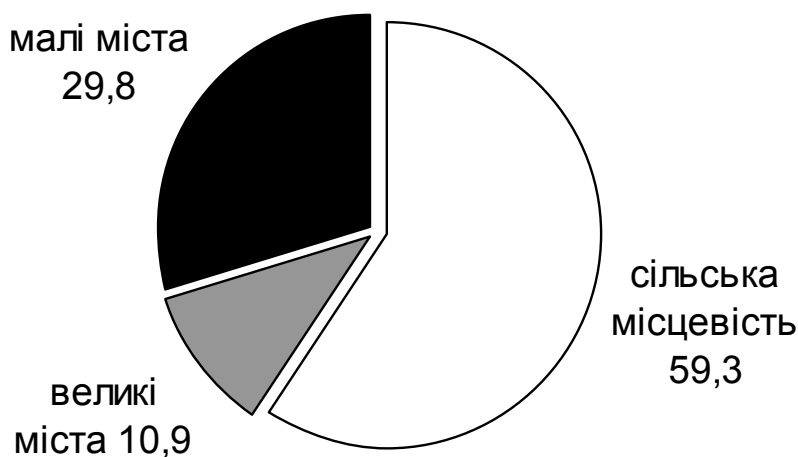

Рис. 2. Розподіл домогосподарств Закарпатської області за їх просторовим розміщенням, %

Як засвідчують дані рисунку 2, в сільській місцевості зосереджено найбільше – 211,0 тис. домашніх господарств області. Однак, незважаючи на наявність значної кількості сільських домашніх господарств, їх питома вага в структурі домогосподарств області з року в рік зменшується. Так, якщо у 2000 році в сільській місцевості області було зосереджено 61,5 відсотка домогосподарств, то вже у 2013-му – лише 59,3, тобто щорічні темпи зменшення їх кількості становили 0,17 відсотка.

Домінування сільських домашніх господарств значною мірою сприяло тому, що багато з них ведуть селянське господарство, яке в процесі реформування аграрних відносин трансформувалося в особисті селянські господарства, або, як їх ще часто називають, господарства населення. Основу особистих селянських господарств становить сім'я, тобто сукупність осіб, які проживають разом, об'єднаних родинними зв'язками і спільним бюджетом. Рісся, що суттєво відрізняє їх від інших господарських форм, є специфіка внутрігосподарських взаємовідносин. Ці відносини ґрунтуються на звичаях, традиціях, цінностях та менталітеті, які притаманні селянам певного регіону країни. Члени сім'ї використовують земельні ресурси, реманент, знаряддя праці, інше виробниче майно, а також власну працю для виробництва сільськогосподарської продукції. Іншою відмінністю є порядок утворення та розподілу отриманого доходу. За працю члени особистого селянського господарства отримують доходи у натуральній та грошовій формі. Ці доходи акумулюються у сімейному бюджеті і не поділяються у певних пропорціях між членами сім'ї, а використовуються для підтримання життєзабезпечення всієї родини.

В умовах реформування аграрних відносин, трансформації колгоспів у господарства нового ринкового типу і становлення нових суб'єктів господарювання в сільському господарстві роль селянських господарств як найбільш гнучкої організаційно-правової форми у виробництві сільськогосподарської продукції суттєво зросла. Двадцятип'ятирічний період ринкових реформ в Україні незаперечно доводить, що з усіх організаційно-правових форм господарювання на селі ОСГ виявилися найбільш адаптованими до умов перехідного періоду. Вони стали не тільки засобом індивідуального виживання селянства, джерелом забезпечення його натуральними та грошовими доходами, але й основним товаровиробником. Без залучення додаткових інвестицій ці господарства зуміли суттєво наростити виробництво

конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції⁷.

Наслідком проведених реформ в сільському господарстві 7 млн. жителів села одержали право власності на землю, що фактично стало економічним базисом розвитку домогосподарств населення (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика домогосподарств Закарпатської області, які здійснюють господарську діяльність (ГН) у 2013 році⁸

	Україна	Закарпатська область
Кількість домогосподарств, тисяч	16958,7	355,8
із загальної кількості, %		
Частка домогосподарств, які утримують худобу, птицю, бджіл	17,9	51,5
Частка домогосподарств, які мають земельні ділянки	56,8	73,9
Середня площа землі, яку використовує одне домогосподарство, сотки	167,5	57,2
Розподіл земельної площі, яка знаходиться у користуванні домогосподарства (%) за видом її використання:		
для вирощування продукції лише для власних потреб	15,7	42,4
для вирощування продукції для власних потреб і для продажу	10,4	43,2
здається в оренду	72,4	14,2
для відпочинку	0,0	-
почали освоювати, інше	1,5	0,2

Як засвідчують дані таблиці 2, земельні ділянки мають у своєму користуванні 56,8% домогосподарств країни, в містах – 39,6%, а на селі – майже всі (98,8%). Із загальної кількості домогосподарств України 32,4% утримують худобу. Для вирощування сільськогосподарської продукції лише для власних потреб домогосподарства використовують 15,7 % усіх земель, які

⁷ Майовець Є. Особисті селянські господарства в механізмі аграрного підприємництва / Є. Майовець // Економіка АПК. – 2006. – С. 139.

⁸ Таблиця складена на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=14A0103_04&ti=14%20C00103_04.%200%20CE%20F1%20EE%20E1%20E8%20F1%20F2%20B3%20F1%20E5%20EB%20FF%20ED%20F1%20FC%20EA%20B3%20E3%20EE%20F1%20EF%20EE%20E4%20E0%20F0%20F1%20F2%20E2%20E0%20\(0,1\)&path=../Database/14SILGOSP_/01/03/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=14A0103_04&ti=14%20C00103_04.%200%20CE%20F1%20EE%20E1%20E8%20F1%20F2%20B3%20F1%20E5%20EB%20FF%20ED%20F1%20FC%20EA%20B3%20E3%20EE%20F1%20EF%20EE%20E4%20E0%20F0%20F1%20F2%20E2%20E0%20(0,1)&path=../Database/14SILGOSP_/01/03/&lang=1&multilang=uk)

знаходяться у їх користуванні. Майже три чверті земель (72,4 %) здається домогосподарствами, що мають земельні ділянки, в оренду. У Закарпатській області шість з десяти домогосподарств утримують худобу, птицю та бджіл, тобто більше від загальноукраїнського показника майже на 80 відсотків. Земельні ділянки мають у своєму користуванні три з чотирьох домогосподарств регіону. Однак специфіка їх використання суттєво відрізняється від загальних тенденцій по країні. Так, 42,4% земельних площ домогосподарств регіону використовуються для вирощування продукції лише для задоволення власних потреб, а 43,2% земельних площ – для вирощування продукції як для власних потреб, так і для продажу, тобто мають товарний характер. І лише 14,2% земельних наділів домогосподарств здається в оренду. Отже, проведення реорганізації колективних господарств дало можливість сільським жителям одержати землю у приватну власність та майновий пай. Це означає, що реформування відносин власності в аграрному секторі економіки сформувало економічну базу для розвитку приватного сектору сільськогосподарського виробництва, агросервісних послуг та інших видів підприємницької діяльності на селі.

Враховуючи високу частку домогосподарств, що забезпечують товарний характер виробництва, вкрай важливим завданням органів державної влади та місцевого самоврядування є забезпечення нормальних умов функціонування локальних господарюючих суб'єктів, які сьогодні, по суті, є чи не єдиними точками економічного росту для значної частини сільських поселень регіону. Зроблений висновок підтверджується реальними процесами, які незаперечно доводять, що дрібноареальні, точкові прояви економічної та соціальної активності сьогодні стають стійкою тенденцією і забезпечують життєдіяльність значної частини сільських територій.

Важливим елементом механізму формування і розвитку домогосподарств є інституціоналізація нових форм господарювання в сільському господарстві. Їх наслідком є зміна структури сільськогосподарських виробників (табл. 3).

Кількість виробників сільськогосподарської продукції в Закарпатській області у 1990-2014 рр., од.

	1990	2000	2005	2014	Приріст до 2014 р., %
Сільськогосподарські підприємства	444	1803	1621	1627	366,4
<i>у тому числі</i> фермерські господарства	-	1459	1622	1489	1489
Господарства населення, тис.	258,9	294,4	295,8	252,4	97,5
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	25,8	66,9	63,8	53,5	207,4

З даних таблиці 3 видно, що на 1.01.2015 року в області налічувалося близько 307 тисяч виробників сільськогосподарської продукції. У порівнянні з 1990 роком їх кількість збільшилася на 22,4 тисяч, або на 7,8 відсотків. Проте починаючи з 2005 року їх кількість зменшилася на 55,6 тисячі одиниць, або на 15,3 відсотка. Це пояснюється насамперед скороченням кількості господарств населення, чисельність яких за останні 9 років зменшилася на 43,4 тисячі, або на 14,7%. Однак і в цих умовах господарства населення залишаються основним сільськогосподарським товаровиробником як у кількісному, так і в якісному аспекті. Так, якщо в 1990 році господарства населення займали в структурі сільгоспвиробників 90,8%, то в 2014 році їх питома вага становила 82,1 відсотка. За аналізований період значно зросла частка власників землі в колективних та індивідуальних садах і городах: з 9,1% в 1990 році до 17,4% – в 2014-му.

Є ще один важливий чинник, що підтверджує важливу роль господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції. Аналіз процесів землекористування показує, що за останній час значно зросли розміри приватних земельних ділянок в особистих господарствах населення. Так, якщо в 1990 році земельна площа селянських господарств населення Закарпаття становила 61,2 тис. га, то в 2014 році вона зросла до 377,1 тис. га, тобто зростання становило 616,2%, що істотно змінило співвідношення площі

сільськогосподарських угідь на користь господарств населення, частка яких на початок 2015 року становила 79,6 відсотка. Така тенденція суттєво розминається з тими процесами, які відбуваються в аграрному секторі України, де високу питому вагу займають сільськогосподарські підприємства. Очевидно, ці процеси відображають регіональну специфіку розвитку аграрного виробництва та необхідність їх врахування при формуванні державної стратегії регіонального розвитку.

Характерною особливістю земель області є лісистість та невисокий відсоток площ, придатних для сільськогосподарського виробництва, у тому числі найменша в країні площа орних земель. Саме цим можна пояснити, що при найбільшій частці господарств населення у структурі зайнятих у сільському господарстві, має місце найменша частка розмірів присадибних ділянок громадян. Середній розмір присадибної ділянки, наданої громадянам у власність, у постійне чи тимчасове користування, становить 0,21 га, а ОСГ громадян – 0,63 га⁹. Ступінь освоєності території і ступінь розораності в області є найнижчими і становить відповідно 35,4 та 15,7 відсотка при 60,4 та 51,2 відсотка по Україні¹⁰.

З викладеного вище можна зробити висновок, що за роки незалежності України розвиток аграрного сектору супроводжувався значними змінами форм і методів господарювання, перерозподілом виробничих ресурсів та обсягів продукції між господарствами різних категорій, зростанням ролі дрібнотоварного виробництва – господарств населення у вирішенні продовольчої проблеми.

В економічній науці та практиці загально визнаною є теза про переваги великотоварного виробництва (за інших рівних умов) і про об'єктивність

⁹ Карпенко О.В. Тенденції розвитку особистих селянських господарств у контексті складових економічної безпеки / О.В.Карпенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. 2. – Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, 2014. – С. 205.

¹⁰ Газуда Л.М. Тенденції виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні: аналітичний аспект / Л.М.Газуда, М.В.Газуда // Науковий вісник Ужгородського університету. - Сер. «Економіка». - Ужгород : УжНУ, 2012. -Вип. 3 (37). - С. 21.

процесу концентрації виробництва, розширення його масштабів саме завдяки цим перевагам. Певним парадоксом є різна спрямованість розвитку дрібно- та великотоварного сільськогосподарського виробництва в останні півтора десятиріччя в Україні. У свою чергу це викликає жваві наукові дискусії, які поки що не привели до формування єдиного підходу щодо перспектив розвитку господарств населення. Діапазон думок варіюється від визнання, високої стійкості та перспектив подальшого їх розвитку до твердження про їх безперспективність з точки зору формування цивілізованого сільського господарства ринкового типу. Наявність полярних думок щодо ролі та важливості домогосподарств в аграрному виробництві можна значною мірою пояснити складністю і суперечливістю процесів, які проявилися в процесі реформування аграрної економіки. Однак цілком очевидним є той факт, що ринок як система господарювання передбачає багатокладність в економіці, не ігноруючи при цьому і дрібнотоварне виробництво.

Очевидно, мова повинна йти про раціональне поєднання колективних форм господарювання з приватною ініціативою економічно активного населення, орієнтацію на збалансований розвиток всіх сегментів аграрної економіки, оскільки це є об'єктивною умовою ефективного використання земельних, трудових і матеріально-технічних ресурсів і в кінцевому результаті дозволяє реалізувати переваги великого і дрібного виробництва. При цьому важливу роль відіграють регіональні фактори розвитку, що значною мірою детермінують умови та специфіку формування територіальної моделі господарювання та адекватну їй суб'єктивну основу.

Звідси впливає проблема прикладного характеру, зв'язана з необхідністю проведення глибоких структурних реформ, зв'язаних з формуванням багатокладної економіки на селі, підтримкою ефективних суб'єктів господарювання як об'єктивної основи розвитку конкуренції. На серйозну увагу заслуговує проблема розвитку інститутів ринку в сфері виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, створення яких є прерогативою макроекономічної політики. Функціонування сильних інститутів ринку на селі

сформує підґрунтя для переходу від реалізації короткострокових цілей в аграрному секторі економіки до довгострокових ефективних рішень, які дозволять реалізувати селекційну підтримку ефективних господарств, тобто перехід від вибіркового протекціонізму до підтримки економічно перспективних господарств.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків і пропозицій:

1. В ринковій економіці домашні господарства функціонують в якості однієї із основних структурних ланок економіки країни, діяльність яких спрямована на постачання факторів виробництва (земля, праця, капітал і підприємницький талант або здібності). Отримані від продажу ресурсів доходи формують матеріальний добробут, а не спожита частина доходу формує збереження. Таким чином, домашні господарства виступають в якості самостійного суб'єкту господарювання, що забезпечують відтворювальні процеси.

2. Важливою функцією домашніх господарств є виробнича, суть якої полягає у виробництві товарів і наданні послуг. Основними організаційно-правовими формами підприємницької діяльності домогосподарств є приватні, сімейні підприємства та партнерств. На відміну від великого і середнього бізнесу вони характеризуються значною гнучкістю та оперативністю, швидкою реакцією на кон'юнктурні коливання на ринку. Саме ці домінуючі ознаки забезпечують стійкість їх функціонування, самовідтворюваність та саморегуляцію.

3. В структурі домогосподарств сільської місцевості провідна роль належить особистим селянським господарствам, що мають товарний характер виробництва. Сьогодні вони забезпечують виробництво переважної більшості валової продукції сільського господарства, приймають активну участь в розвитку виробничої та соціальної інфраструктури на селі, частково знімають

соціальну напругу на локальних ринках праці шляхом розширення сфери докладання праці в різних секторах сільської економіки.

4. Ефективність функціонування ОСГ як товаровиробників значною мірою залежить від ефективності державної регуляторної політики. Економічна політика держави, з використанням прямих і непрямих методів розвитку і підтримки домогосподарств, у найближчі роки має бути спрямована на розширення можливостей виробництва продукції і надання послуг в цьому сегменті економіки.

5. Аналіз динаміки кількості особистих селянських господарств Закарпатської області показує, що за період з 2000 по 2014 рік їх кількість зменшилася на 14,3 відсотка, тобто щорічні темпи скорочення їх кількості склали 1,02 відсотка, або 3,0 тисячі домогосподарств. Існуюча тенденція пояснюється скороченням природного приросту сільського населення, масштабною трудовою міграцією сільського населення, значним відставанням темпів розвитку сфери докладання праці в сільській місцевості.

6. Сектор особистих селянських господарств області забезпечує виробництво переважної частини сільськогосподарської продукції. Це підтверджується даними, що характеризують загальні показники обсягів виробництва сільського господарства та її виробництвом на душу населення. Так, наприклад, якщо в 1990 році ОСГ виробляли на одну особу продукції на суму 1072 грн., то на кінець 2013 року – 3259,7 грн. Подальше підвищення ефективності їх господарювання вимагає їх включення в сферу кооперативних зв'язків, агропромислової інтеграції, зняття бар'єрів для виходу їх на первинний та вторинний ринки.

7. Оцінка діяльності домогосподарств сільської місцевості Закарпатської області показує, що сьогодні вони є основним резервуаром зайнятості на селі, що вимагає створення необхідних умов для мотивації господарської діяльності сільських працівників. Для цього повинні запрацювати економічні стимули, зв'язані з покращенням трудової діяльності та розроблена система заходів по підтримці їх діяльності.

8. Підвищення ефективності діяльності особистих селянських господарств як суб'єкту ринкових відносин вимагає глибокого наукового аналізу причин, які знижують результативність їх господарювання. В процесі дослідження виявлено основні фактори, що гальмують їх розвиток, а саме:

- нерівні можливості у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання у доступі до економічних ресурсів;

- відсутність цінового паритету на продукцію промисловості і сільського господарства;

- високі трансакційні витрати, зв'язані з їх відірваністю від внутрірегіональних ринків;

- відсутність механізму розумного поєднання колективних форм господарювання з приватною ініціативою, орієнтація на збалансований розвиток дрібного, середнього і великого бізнесу.

Усунення окресленого кола проблем вимагає активної дії підтримки домогосподарств з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Газуда Л.М. Тенденції виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні: аналітичний аспект / Л.М.Газуда, М.В.Газуда // Науковий вісник Ужгородського університету. – Сер. «Економіка». – Вип. 3 (37). – Ужгород: УжНУ, 2012. – С. 21-26.

2. Джеймс А. Стоунер. Введение в бизнес / Д.А.Стоунер, Э.Т.Далан. – Ижевск: Странник, 2006. – 272 с.

3. Карпенко О.В. Тенденції розвитку особистих селянських господарств у контексті складових економічної безпеки / О.В.Карпенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Вип. 2. – Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, 2014. – С. 202-206.

4. Майовець Є. Особисті селянські господарства в механізмі аграрного підприємництва / Є. Майовець // Економіка АПК. – 2006. – С. 136-141.

5. Макконелл К. Экономикс / К.Макконелл, С.Брю / Пер. с англ. –М.: Республика, 1992. -Т. 2. – 400 с.
6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік. – Ужгород, 2008.–575с.
7. Статистичний щорічний Закарпаття за 2013 рік. – Ужгород, 2014.–511 с.
8. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – Київ: Консультант, 2007. – 551 с.
9. Таблиця складена на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=14A0103_04&ti=14%C00103_04.%20%CE%F1%EE%E1%E8%F1%F2%B3%20%F1%E5%EB%FF%ED%F1%FC%EA%B3%20%E3%EE%F1%EF%EE%E4%E0%F0%F1%F2%E2%E0%20\(0,1\)&path=./Database/14SILGOSP_/01/03/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=14A0103_04&ti=14%C00103_04.%20%CE%F1%EE%E1%E8%F1%F2%B3%20%F1%E5%EB%FF%ED%F1%FC%EA%B3%20%E3%EE%F1%EF%EE%E4%E0%F0%F1%F2%E2%E0%20(0,1)&path=./Database/14SILGOSP_/01/03/&lang=1&multilang=uk)
10. Теоретичні основи економіки домогосподарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrreferat.com/lib/econom/econ_teor/4_6.htm.

РОЗДІЛ 2

ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК, ЗАЙНЯТІСТЬ, ДОХОДИ ТА ВИТРАТИ ЧЛЕНІВ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЗАКАРПАТТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Оцінка демографічної ситуації та професійно-кваліфікаційного складу членів особистих селянських господарств

Окрім економічних функцій особисті селянські господарства (ОСГ) також виконують цілий ряд інших важливих функцій: соціальні, морально-виховні, репродуктивні, гендерні, естетичні, екологічні функції тощо. Так, зокрема, до репродуктивних функцій належить відтворення людського потенціалу та забезпечення оптимального балансу статево-вікових груп населення. До морально-виховних - прищеплення у дітей та сільської молоді навичок праці; професійна орієнтація підростаючого покоління та закріплення кадрів молоді на селі¹¹. Особливо це актуально на даному етапі коли відбулася практична руйнація шкільних та позашкільних закладів трудового виховання. В цих умовах роль селянської сім'ї, як центру виховання у дітей поваги до домашньої та сільськогосподарської праці різко зростає.

В ході проведеного дослідження було проаналізовано:

1. Статеву та вікову структури членів ОСГ;
2. Соціальний статус членів ОСГ;
3. Освітній рівень членів ОСГ;
4. Структуру їх зайнятості та проведено їх відповідне ранжування в розрізі області, груп районів (природно-економічних зон).

Актуальність і новизна отриманого дослідженням емпіричного матеріалу полягає у виявленні реального стану та тенденцій розвитку соціально-демографічної ситуації в середовищі ОСГ та за місцем проживання

¹¹ Булавка Л.В. Функціонування особистих підсобних господарств населення в умовах ринкової трансформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bulavka-lv-funktsionuvannya-osobistih-pidsobnih-gospodarstv-naselennya-v-umovah-rinkovoyi-transformatsiyi/>

респондентів, адже ОСГ є не лише виробником матеріальних благ і послуг, але і їхнім основним споживачем у сільській місцевості.

Одним з основних елементів дослідження стало вибіркове соціологічне опитування членів ОСГ Закарпатської області, проведене науковцями ЗРЦ СЕГД НАН України у 2015 році, в ході якого було опитано представників 140 ОСГ у всіх районах Закарпатської області. Опитування проводилося за програмою відповідного запитальника (Додаток 1).

Принцип формування вибірки домогосподарств для обстеження вибрано ймовірнісний, багатоступеневий, територіальний. Одиницею спостереження є особисте селянське господарство. Формування вибірки відбувалося в наступній 4-х ступеневій послідовності:

- 1) виключення територій, що не можуть бути обстежені;
- 2) виключення категорій населення, яке не підлягає обстеженню;
- 3) відбір територіальних одиниць для обстеження;
- 4) відбір домогосподарств.

Екстраполяція (поширення) результатів вибіркового обстеження стосовно основних соціально-демографічних характеристик ОСГ на генеральну сукупність (усі ОСГ Закарпатської області) можлива з урахуванням коригування отриманих дослідженням даних з інформацією, отриманою з інших джерел, зокрема даних державних статистичних органів.

У наведених нижче таблицях отримані результати соціологічного обстеження, для зручності зведені в три групи в розрізі природно-економічних зон Закарпаття – низинної, передгірської та гірської.

У процесі опитування було виявлено, що серед членів ОСГ, які надали про себе інформацію науковцям, загалом 45,7 % складають представники чоловічої статі та 54,3 % - жіночої, що, в цілому, корелюється з пропорціями сучасної загальноукраїнської гендерної статистики – близько 47% чоловічої статі і 53% відсотки жіночої статі. По області ж розподіл населення за статтю станом на 1 січня 2015 року характеризувався наступними даними: всього населення обидвох статей – 1256,7 тис. осіб, з них чоловічої статі 603,1 тис. осіб (48,2 %),

жіночої - 653,5 тис. (51,8 %); в тому числі у сільській місцевості проживає 794,6 тис. осіб, з них чоловіки 385,5 тис. (48,5 %), жінки – 409,0 тис. (51,5 %), що теж, у цілому, корелюється з даними дослідження.

Таблиця 4

**Статева структура членів особистих селянських господарств
Закарпатській області за матеріалами соціологічного дослідження, %**

	Всього	В т.ч.:		
		Низинна зона	Передгірська зона	Гірська зона
Кількість опитаних ОСГ	140	50	62	87
В них - чоловіків	242 (45,7%)	93 (44,7%)	111 (47,3%)	38 (43,7%)
В них - жінок	287 (54,3%)	115 (55,3%)	123 (52,7%)	49 (56,3%)
Всього опитано, осіб (%)	529 (100%)	208 (100%)	234 (100%)	87 (100%)
К-сть опитаних, яка припадає на 1 ОСГ, осіб	2,83	2,34	3,11	3,10

Джерело: розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

З даних таблиці 4 чітко простежується тенденція щодо переважання в гендерній структурі сільських домогосподарств в усіх природно-економічних зонах краю осіб жіночої статі, причинами чого є багато різнопланових факторів, що не є темою даного дослідження.

Стосовно кількості осіб, що припадає на одне особисте селянське домогосподарство, то цифри отримані соціологічним дослідженням ЗРЦ СЕГД НАН України в цілому корелюються з даними статистичних органів, як в Закарпатті так і по Україні. Так, за матеріалами статистичних збірників «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році» та «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» середній розмір домогосподарства складав 2,58 осіб на одне господарство, в тому числі у сільській місцевості 2,70 особи станом на початок

2014 р. (дані даного дослідження – 2,83 особи на одне господарство у сільській місцевості в цілому по області)¹².

З огляду на віддалені перспективи можливого вступу України до ЄС та інших міжнародних інтеграційних об'єднань можна відмітити, що середні розміри домогосподарств в Україні у 2012 р. (близько 2,6 осіб на одне домогосподарство) при їх зіставленні з даними, отриманими в 2010 році у країнах ЄС в цілому співпадають. Так, у країнах ЄС вони коливаються в діапазоні від 2,0 особи на одне господарство у високорозвинених Данії та Німеччині, до 2,8-2,9 осіб у відносно недавно прийнятих до складу ЄС Болгарії, Польщі, Румунії та Словаччині, а в середньому по єврооб'єднанню складають 2,4 особи на одне господарство. Закарпаття ж по цьому показнику традиційно є лідером в Україні – 3.45 осіб на одне домогосподарство, власне як і весь Карпатський економічний регіон – 3,08 особи на господарство, що лише засвідчує його переважно аграрний характер¹³.

Важливу роль для розуміння процесів, що відбуваються у середовищі ОСГ відіграє статево-вікова структура членів їх сімей. При проведенні соціологічного дослідження було обрано принцип поділу респондентів на три групи: допрацевдатного, працевдатного та післяпрацевдатного віку, що дозволяє краще зрозуміти вікову структуру членів ОСГ, з точки зору їх економічної активності та задіяння у процес виробництва матеріальних благ.

¹² «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» [Електронний ресурс].-режим доступу: [http://\[dop_sdhd_13.pdf\]](http://dop_sdhd_13.pdf)

¹³ Там же, Розділ II «Зіставлення з країнами Європейського союзу», с.57

**Статеві-вікова структура членів особистих селянських господарств
Закарпатській області за матеріалами соціологічного дослідження %**

		Всього	В т.ч.:		
			Низинна зона	Передгірська зона	Гірська зона
Чоловіки:	Допрацездатного віку, осіб (%)	42 (17,3%)	17 (18,8%)	16 (14,4%)	9 (23,7%)
	Працездатного віку, осіб (%)	145 (59,9%)	56 (60,2%)	65 (58,6%)	24 (63,1%)
	Післяпрацездатного віку, осіб (%)	55 (22,7%)	20 (21,5%)	30 (27,0%)	5 (13,2%)
	Всього, осіб (%):	242 (100%)	93(100%)	111 (100%)	38 (100%)
Жінки:	Допрацездатного віку, осіб (%)	58 (20,2%)	22 (19,3%)	27 (21,9%)	9 (18,4%)
	Працездатного віку, осіб (%)	163 (56,8%)	68 (59,1%)	67 (54,5%)	28 (57,1%)
	Післяпрацездатного віку, осіб (%)	66 (23,0%)	25 (21,6%)	29 (23,6%)	12 (24,5%)
	Всього, осіб (%):	287 (100%)	115 (100%)	123 (100%)	49 (100%)
Загалом, осіб		529	208	234	87
В т.ч. всього осіб допрацездатного віку, (%)		100 (18,9%)	39 (18,7%)	43 (18,4%)	18 (20,7%)
В т.ч. всього осіб працездатного віку, (%)		308 (58,2%)	124 (59,6%)	132 (54,3%)	52 (59,8%)
В т.ч. всього осіб післяпрацездатного віку, (%)		121 (22,9%)	45 (21,7%)	59 (25,2%)	17 (19,5%)

Джерело: розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

З таблиці 5 видно, що найбільшу кількість членів ОСГ складають особи працездатного віку, як у цілому, так і окремо за гендерним поділом. Але, якщо у загальній структурі населення України, в т.ч. і членів ОСГ, переважають жінки, то серед осіб працездатного віку – членів ОСГ, в усіх природно-економічних зонах Закарпаття переважають чоловіки. Ймовірно головним чинником фіксації дослідженням такого стану є високий рівень безробіття серед чоловічого населення Закарпатської області. Серед осіб допрацездатного та післяпрацездатного віку, навпаки - в обох гендерних групах опитаних респондентів переважають жінки.

Науковий інтерес представляє освітній рівень респондентів, що відображає табл. 6.

Таблиця 6

**Освітній рівень респондентів - членів особистих селянських господарств
Закарпатській області за матеріалами соціологічного дослідження, %**

Освіта		Всього	В т.ч.:		
			Низинна зона	Передгірська зона	Гірська зона
Чоловіки:	Вища	49 (20,3%)	18 (19,3%)	21 (18,9%)	10 (26,3%)
	Середня спеціальна	100 (41,3%)	31 (33,3%)	48 (43,2%)	21 (55,2%)
	Середня загальна	93 (38,4%)	44 (47,3%)	42 (37,8%)	7 (18,4%)
	Всього, осіб (%):	242 (100%)	93 (100%)	111 (100%)	38 (100%)
Жінки:	Вища	60 (20,9%)	27 (23,5%)	21 (17,0%)	12 (24,5%)
	Середня спеціальна	114 (39,7%)	40 (34,78%)	50 (40,7%)	24 (49,0%)
	Середня загальна	113 (39,4%)	48 (41,7%)	52 (42,3%)	13 (26,5%)
	Всього, осіб (%):	287 (100%)	115 (100%)	123 (100%)	49 (100%)
Загалом, осіб		529 (100%)	208 (100%)	234 (100%)	87 (100%)
В т.ч. вища		109 (20,6%)	45 (21,7%)	42 (17,9%)	22 (25,3%)
В т.ч. середня спеціальна		214 (40,5%)	71 (34,1%)	98 (41,9%)	45 (51,7%)
В т.ч. середня загальна		206 (38,9%)	92 (44,2%)	94 (40,1%)	20 (23,0%)

Джерело: розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Як видно з наведеної таблиці, серед респондентів – членів ОСГ загалом, найбільша група опитаних має середню спеціальну освіту (40,5 %), а середню загальну – 38,9 %. Найменша кількість опитаних має вищу освіту – 20,6%. по обох гендерних групах, що, в цілому, відображає крайову та загальноукраїнські тенденції. Так, зокрема, за даними статистичного збірника «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» частка

сільського населення країни, яке має базову середню освіту складає 45,6% (за даними дослідження – 40,5% респондентів)¹⁴.

Що характерно, що серед опитаних респондентів жоден не вказав на наявність у нього початкової освіти, навіть серед осіб похилого віку, тоді як на загальнодержавному рівні таких осіб у 2013 році органи статистики зафіксували у сільській місцевості України 5,8%¹⁵.

Дослідження показало, що відсоток осіб з вищою та середньою спеціальною освітою серед опитаних респондентів вищий у ОСГ гірської зони (відповідно 25,3% і 51,7%), а осіб із середньою загальною освітою – у низинній зоні – 44,2%, по обох статевих групах (див. табл. 6.). Вірогідною причиною такого стану може бути більш високий рівень безробіття у гірській та передгірській природно-економічних зонах Закарпаття, в тому числі і серед осіб із вищою та неповною вищою освітою, що змушує цих людей шукати себе зокрема і в аграрній сфері та сфері зеленого туризму.

На трьох рівнях - через призму гендерної складової, в розрізі природно-економічних зон та загалом по області проаналізовано і соціально-професійну структуру респондентів - членів ОСГ Закарпатської області. Отримані дані відображені у таблиці. 7

¹⁴ Додаток 7 «Рівень освіти населення у відповідних вікових групах». У зб. «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» [Електронний ресурс].- режим доступу: http://zb_sd_2012.pdf

¹⁵ Додаток 7 «Рівень освіти населення у відповідних вікових групах». У зб. «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» [Електронний ресурс].- режим доступу: http://zb_sd_2012.pdf

Соціально-професійна характеристика членів особистих селянських господарств Закарпатської області

Освіта		Всього	В т.ч.:		
			Низинна зона	Передгірська зона	Гірська зона
Чоловіки:	Службовець	29 (12,0%)	7 (7,5%)	15 (13,5%)	7 (18,4%)
	Підприємець	10 (4,2%)	6 (6,5%)	4 (3,6%)	-
	Робітник	38 (15,7%)	17 (18,3%)	16 (14,4%)	5 (13,1%)
	С/г працівник	1 (0,4%)	1 (1,07%)	-	-
	Студент/учень	57 (23,5%)	25 (26,9%)	24 (21,6%)	8 (21,0%)
	Безробітний	48 (19,8%)	21 (22,6%)	21 (18,9%)	6 (15,8%)
	Пенсіонер	45 (18,6%)	15 (16,1%)	25 (22,5%)	5 (13,1%)
	Трудовий мігрант	14 (5,8%)	1 (1,07%)	6 (5,4%)	7 (18,4%)
	Всього, осіб (%):	242 (100%)	93 (100%)	111 (100%)	38 (100%)
Жінки:	Службовець	41 (14,3%)	12 (10,4%)	17 (13,8%)	12 (24,5%)
	Підприємець	1 (0,3%)	1 (0,8%)	-	-
	Робітник	28 (9,7%)	5 (4,3%)	17 (13,8%)	6 (12,5%)
	С/г працівник	3 (1,0%)	-	1 (0,8%)	2 (4,1%)
	Студент/учень	62 (21,6%)	25 (21,7%)	27 (21,9%)	10 (20,4%)
	Безробітний	82 (28,8%)	44 (38,3%)	31 (25,2%)	7 (14,3%)
	Пенсіонер	69 (24,0%)	27 (23,5%)	30 (24,4%)	12 (24,5%)
	Трудовий мігрант	1 (0,3%)	1 (0,8%)	-	-
	Всього, осіб (%):	287 (100%)	115 (100%)	123 (100%)	49 (100%)
Загалом, осіб (%):		529 (100%)	208 (100%)	243 (100%)	87 (100%)
В т.ч. службовець		70 (13,2%)	19 (9,1%)	32 (13,7%)	19 (21,8%)
В т.ч. підприємець		11 (2,1%)	7 (3,4%)	4 (1,7%)	-
В т.ч. робітник		66 (12,5%)	22 (10,5%)	33 (14,1%)	11 (12,6%)
В т.ч. с/г працівник		4 (0,8%)	1 (0,5%)	1 (0,4%)	2 (2,3%)
В т.ч. студент/учень		119 (22,5%)	50 (24,0%)	51 (21,8%)	18 (20,7%)
В т.ч. безробітний		130 (24,6%)	65 (31,3%)	52 (22,2%)	13 (14,9%)
В т.ч. пенсіонер		114 (21,5%)	42 (20,2%)	55 (23,5%)	17 (19,5%)
В т.ч. трудовий мігрант		15 (2,8%)	2 (0,9%)	6 (2,5%)	7 (8,0%)

Джерело: розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Зокрема, з таблиці наочно видно, що у соціальній структурі сімей особистих селянських господарств Закарпаття, як загалом, так і в гендерному

розрізі та в розрізі природно-економічних зон, домінують три категорії: молодь, в тому числі і та, що навчається, безробітні та пенсіонери. Симптоматично, що дослідження показало у соціально-професійній структурі структури ОСГ дуже низький відсоток сільськогосподарських робітників (працівників) – близько 0,7% загалом по опитуванню, що опосередковано відображає ще досить низький рівень розвитку фермерських та інших колективних форм господарювання у закарпатському селі на сучасному етапі. Офіційні цифри статистики з цього приводу дещо інші, але вони є досить сумнівними, бо відображають лише юридичний стан цих господарств, велика кількість яких існує лише на папері або веде дуже незначну господарську діяльність.

Традиційно гострою проблемою сільських територій Закарпаття, як і всього Західного регіону, є брак кваліфікованих кадрів різних професій, які б сприяли економічному розвитку села. Молодь, яка навчається, в тому числі і сільськогосподарських професій, часто не повертається до своїх сіл, а мережа професійно-технічних навчальних закладів скорочується, а їх навчально-технічна база застаріла. Так, зокрема, на 2013 рік у Закарпатській області залишилося лише два навчальних заклади I-II рівня акредитації, орієнтованих на працевлаштування на сільських територіях ¹⁶.

2.2. Джерела формування доходів і витрат ОСГ

На сучасному рівні значну роль у виробництві аграрної продукції в Україні відіграють особисті селянські господарства населення. Актуальність розгляду питань підвищення ефективності їх функціонування пов'язується з необхідністю збереження виробничого потенціалу села, сприяння самозабезпеченню сільського населення продуктами харчування, насичення внутрішніх аграрних ринків та підтримки продовольчої безпеки держави.

¹⁶ Крупін В.Є., Максименко А.О., Злидник Ю.Р. Соціально-демографічний потенціал сільських територій Західного регіону: проблеми формування та шляхи реалізації// Регіональна економіка. – 2014. – №3. – с.185-186

Структура тенденцій зміни й визначення перспектив подальшого розвитку особистих селянських господарств (ОСГ) населення набувають особливо важливого значення за умов нестабільної економічної ситуації.

Інтерпретація понять «зайнятість населення» та «зайняте населення» в Законі України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 № 5067-VI.¹⁷ Як відомо, вона здійснена у відповідності до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП). При цьому зайнятість населення виступає як не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у інших суб'єктів господарювання, у тому числі безоплатно.

У ринковій економіці кожне домогосподарство володіє певними економічними ресурсами і використовує їх ефективно з метою одержання доходу як засобу свого існування. Під доходами домогосподарств мають на увазі результати їх економічної діяльності. Вони можуть мати грошову й натуральну форми. Джерелом формування їх можуть бути: заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції, вироблених товарів та послуг, доходи від власності, соціальні виплати з державного бюджету та ін. Головним джерелом доходів домогосподарств є доходи від ресурсів, які вони постачають національному виробництву, або ж доходи від чинників виробництва, насамперед послуг чинника "праця".¹⁸

Витрати - це сума платежів домогосподарств за товари та послуги, отримані у звітному періоді, сума коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки (крім прибуткового),

¹⁷Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість населення» / № 24. - 2013, ст.243с.1 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

¹⁸ Політична економія : доходи домогосподарств їх формування та розподіл , [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14051003/politekonomiya/dohodi_domogospodarstv_formuvannya_rozpodil

на виробництво сільськогосподарської продукції та інші внески. Для всебічного аналізу використання ресурсів домогосподарств вивчаються грошові витрати, які відповідають наведеному вище визначенню, їх основна складова - споживчі витрати, а також обраховується зведений показник сукупних витрат.¹⁹

Варто зазначити, що особисті селянські господарства є невід'ємною частиною сільського домашнього господарства. Оскільки, домашнє господарство виділяє власному особистому селянському господарству необхідні для його розвитку ресурси: сільськогосподарських тварин, сільськогосподарські угіддя (власні чи орендовані), працю та фінансові ресурси. Таким чином, доходи й витрати зараховують до дохідної й витратної частин сімейного бюджету. Адже завдяки діяльності особистих селянських господарств отримують сільськогосподарську продукцію для власного споживання та для реалізації на ринку продукції, а також для відтворення виробництва (корми, насіння, молодняк тварин тощо). За статистичними даними Закарпатської обл. на сьогоднішній день функціонує 251,6 тис. од. господарств населення величиною і характером діяльності ОСГ. Кількість землі, що перебуває у їх володінні, постійно зростає і станом на 01.01.2014 року становить 359,5 тис. га., з них ріллі 163,3 тис. га.²⁰

Для самовідновлення господарства населення повинні одержувати доходи, величина яких характеризує рівень життя сільського населення. На сучасному етапі більшість селян завдяки реалізації власних економічних інтересів в особистих господарствах отримують основну частину сукупних доходів. .

Під доходами господарств населення слід розуміти сукупність матеріальних благ і суму грошових засобів, які отримані за певний проміжок часу, їх можна поділити на грошові та натуральні доходи. Оскільки, грошові доходи включають усі надходження коштів у вигляді оплати праці працюючих осіб, доходів від особистого підсобного господарства, підприємницької

¹⁹ Теорія фінансів: витрати домогосподарств [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/11070515/finansiv/vitrati_domogospodarstv

²⁰ Аналіз доходів та витрат вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах розвитку економіки України Г. М. Коцюрубенко, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1063/1>

діяльності і самозайнятості, наданих послуг, пенсій, стипендій, різних допомог тощо. Натуральні доходи включають перш за все продукцію, вироблену господарствами населення для власного споживання, а також трансферти в натуральній формі. Діяльність особистих селянських господарств свідчить про те, що на сьогоднішній день важливим джерелом доходів власників ОСГ є грошові доходи, тобто заробітна плата, пенсії стипендії та доходи отримані від іншої діяльності і наданих послуг. Більша частина виробленої продукції (60 %) використовується на власне споживання і тільки 40 % на продаж.²¹ Отже, враховуючи вище наведене варто відмітити, що особисті селянські господарства виконують нині переважно споживчу функцію, вони не мають на меті виробництво товарної продукції, а реалізують лише її надлишки.

За результатами проведеного соціологічного моніторингу ОСГ Закарпатської області ЗРЦ СЕГД НАН України визначено, що зі всієї сукупності опитаних респондентів, 19% власників ОСГ отримують від 500 до 1000 грн. доходу за місяць від продажу сільськогосподарської продукції, 16% ОСГ – 1000-2000 грн./міс. та 12% ОСГ – 2000-3000 грн./міс. Інша частина опитаних (18%) отримують місячний дохід від продажу власно вирощеної продукції в розмірі понад 3000 грн. Проаналізувавши рівень витрат ОСГ на виробництво сільськогосподарської продукції за аналогічний період, можна сказати, що в структурі витрат ОСГ менше 30% доходів від продажу продукції витрачає 60% опитаних респондентів, від 30% до 50% доходів – 23% респондентів та понад 50% доходів – 4% респондентів. Такі дані в деякій мірі свідчать про високу ефективність господарювання ОСГ, однак не є достатніми для більш глибокого та точного аналізу. Якщо порівняти одержані дані з відповідями респондентів на запитання «Який середній рівень споживчих витрат Вашої сім'ї за місяць?», можна побачити, що 72% ОСГ витрачають 1000-3000 грн./міс., 28% – понад 3000 грн./міс., тобто для більшої частини опитаних чистий дохід від продажу сільськогосподарської продукції не є достатнім для

²¹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Державна служба Статистики України. Галовне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2015. – 326 с.

покриття споживчих витрат членів ОСГ та забезпечення їх потреб на належному рівні.²²

Зазначимо, що доходи від ведення особистого селянського господарства залежать від багатьох факторів: як соціальних – наявності працездатних членів господарства, кількості членів родини, віку власників, соціального стану, ступеня прояву господарської активності, так і економічних – напряму виробничої діяльності, розміру землекористування, урожайності, продуктивності худоби, наявності в господарстві власної техніки та необхідних засобів виробництва, можливості реалізації надлишків виробленої продукції тощо. Адже ці фактори можуть сприяти додатковому виробництву продукції або навпаки спричиняти додаткові витрати при веденні особистого селянського господарства.

Перспективним напрямом реалізації потенціалу ОСГ є їх діяльність у сфері побічного лісокористування. Визначено, що зі всієї сукупності опитаних респондентів, 28,6% власників ОСГ отримують дохід від збирання дикоростучих. Відіграючи неоціненну роль у житті суспільства, ліс являється природним ресурсом, який самовідновлюється і дає людині значну кількість різноманітної сировини і цінних продуктів. Серед них особливе місце посідають недеревні харчові продукти, до яких належать їстівні гриби, дикорослі ягоди і плоди. Недеревні рослини лісу як складова частина природних ресурсів, є одним із резервів поповнення необхідних для населення продуктів харчування. Водночас вони є цінною сировиною для харчової, фармацевтичної та інших галузей народного господарства. Однак обсяги заготівель грибів, дикорослих ягід, плодів, лікарських трав, сіна та інших недеревних лісових продуктів не є постійними, тому що кінцеві результати в даній діяльності залежать не так від кількості і якості людської праці, як від погоднокліматичних факторів. У зв'язку з цим виникає проблема своєчасного збору та ефективного зберігання дикорослих. Тому заготівля харчових продуктів лісу

²² Матеріали опитування Закарпатського регіонального Центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України за 2014-2015р.

рослинного походження являється вагомим внеском особистих селянських господарств у забезпечення населення цінними продуктами харчування²³.

Більшість продуктів недеревного походження, зокрема харчових, можна заготовляти лише в літньо - осінній період, у зв'язку з чим цей вид діяльності має сезонний характер.

Обсяги заготівель грибів, дикорослих ягід, плодів, лікарських трав, сіна та інших недеревних лісових продуктів не є постійними, тому що кінцеві результати в даній діяльності залежать не так від кількості і якості людської праці, як від погодно-кліматичних факторів. Збір, заготівля та переробка лісової продукції в теперішній час стали сферою бізнесу, який приносить доходи. значна кількість жителів лісозабезпечених районів області протягом літньо-осіннього сезону заробляють основну частину своїх річних доходів²⁴ [129].

На території Закарпатської області активно здійснюють заготівлю грибів і ягід ряд суб'єктів підприємницької діяльності-юридичних та фізичних осіб, як зареєстрованих в області, так і з інших областей України.

Неохідно зазначити, що дохід від продажу лісової продукції (грибів, ягід та ін.), згідно Податкового кодексу України, оподатковується за ставкою 15 %. Фізичні особи, які протягом року будуть отримувати доходи від продажу лісової продукції, зобов'язані, згідно Податкового Кодексу України²⁵, подати до державних органів доходів і зборів (податкової інспекції) річну декларацію про майновий стан і доходи до 31 березня року наступного за звітний.

Підприємство, що виплачує доходи фізичним особам за здану лісову продукцію (гриби, ягоди, лікарські рослини), виступає податковим агентом. Податковий агент, який нараховує (виплачує) оподатковуваний дохід на користь платника податку, утримує податок від суми такого доходу за його

²³ Сенько Є.І., Фурдичко О.І. Економіка комплексного використання і відтворення харчових ресурсів лісу. – Львів: Місіонер, 1996. – 296 с.

²⁴ Стрянець Н.С. Використання недеревних ресурсів лісу як складового ведення лісового господарства: огляд міжнародних угод та національного законодавства України / Н.С. Стрянець, Маріне Елбакідзе, В.П. Рябчук, Пер Ангельстам, // Науковий вісник НЛТУ України. 2010.–Вип.20.16. – С.201-207

²⁵ Податковий кодекс України: Закон України № 2755–VI від 02.12.2010 / Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. –10.12.10) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ovu.com.ua/>

рахунок. Цей податок підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у терміни, встановлені законом для місячного податкового періоду.

Сукупна величина доходів, отриманих ОСГ на протязі періоду часу, формує його бюджет, який в подальшому обумовлює відповідні бюджетним обмеженням витрати, пов'язані із задоволенням спільних та індивідуальних потреб. Це потребує прийняття та реалізацію фінансових рішень, зокрема рішень щодо формування структури і величини доходів; рішень щодо використання доходів; рішень щодо залучення додаткових джерел доходів.

Таблиця 8

Структура грошових доходів ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.

(у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	Темпи зростання (спаду) 2013/2005, %
Усього грошових доходів, грн.	1333,9	2805,8	3144,2	3435,8	3965,4	4384,8	328,7
Відсотків							
Оплата праці	33,9	33,8	29,4	30,1	35,5	33,2	97,9
Дохід від підприємницької діяльності та само зайнятості	24,5	22,4	23,0	18,4	16,5	22,9	93,5
Дохід від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	7,2	6,9	8,5	5,7	6,1	115,0
Пенсії, стипендії, допомоги, та субсидії, надані готівкою	26,2	25,9	28,6	30,1	31,9	28,2	107,6
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	10,1	10,7	12,1	12,9	10,4	9,6	0,95

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Порівняння структури грошових доходів ОСГ за 2005-2013 роки свідчить, про зростання грошових доходів у 2013 році у три рази в порівнянні з 2005 роком. Питома вага оплати праці та доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості зменшилась на 2,1% та 6,5% відповідно; Дохід від продажу сільськогосподарської продукції та Пенсії, стипендії, допомоги, та субсидії, надані готівкою збільшилися на 15% та 7,6% відповідно ; грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи зменшилась на 5%.

Таблиця 9

Структура сукупних ресурсів ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.
(у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	Темпи зростання (спаду) 2013/2005, %
Усього сукупних ресурсів, грн.	1769,2	3583,6	3911,2	4268,5	4911,2	5319,8	300
Відсотків							
<i>Грошові доходи</i>	75,4	78,3	80,4	80,5	80,7	82,4	109,3
оплата праці	25,6	26,5	23,7	24,2	13,3	27,3	106,6
дохід від підприємницької діяльності та само зайнятості	18,5	17,5	18,5	14,8	4,5	18,9	102,1
дохід від продажу сільськогосподарської продукції	4,0	5,6	5,5	6,9	25,7	5,1	127,5
пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	19,8	20,3	23,0	24,2	8,5	23,2	117,2
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,5	8,4	9,7	10,4	11,8	7,9	105,3
<i>Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель</i>	18,9	15,0	13,5	13,8	11,8	11,4	60,3
<i>Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива</i>	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	200
<i>Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку</i>	0,4	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	50
<i>Інші надходження</i>	5,2	6,4	5,7	5,3	7,1	5,8	111,5

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Розрахунок структури сукупних доходів ОСГ (табл. 9) демонструє, що основним ресурсом доходів є грошові доходи. Не зважаючи на кризу їх частка залишається достатньо високою - 82,4%. Оплата праці складає 27,3% доходів, та її частка збільшилася на 6,6 в.п у порівнянні з 2005 роком. Певну частину

доходів ОСГ отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належить, а в наслідок перерозподілу виробленого національного доходу. Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу ОСГ отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії, та інші форми соціальних виплат. Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою складають 23,2%, їх частка збільшилась на 17,2 в.п. Доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості у структурі сукупних доходів складають 18,9%, їх частка збільшилась на 2.1 в.п. Доход від продажу сільськогосподарської продукції складає 5,1%, його частка збільшилась на 27,5 в.п. Загалом можна відзначити відносну стійкість структури джерел. Ті зміни у структурі, що відбуваються, в цілому демонструють оптимізацію джерел формування доходів ОСГ, свідчать про достатньо високий рівень самозабезпечення.

Доходи, сконцентровані у бюджеті ОСГ, використовуються на задоволення конкретних потреб, що ототожнюється з витратами ОСГ. За функціональним призначенням витрати класифікуються на: особисті споживчі витрати; податки та інші обов'язкові та добровільні платежі; грошові накопичення та заощадження.

Таблиця 10

Структура грошових витрат ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.

(у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

Показники	2005	2009	2010	2011	2012	2013	Темпи зростання (спаду) 2013/2005, %
Усього грошових витрат, грн.	1104,0	2651,3	2964,0	3258,9	3638,3	4176,4	378,2
Відсотків							
Споживчі грошові витрати	86,9	79,3	80,6	79,5	81,4	83,8	96,4

Продовження Таблиці 10

Продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	53,2	46,5	47,4	44,6	43,3	44,5	83,6
Непродовольчі товари та послуги	33,7	32,8	33,2	34,9	38,1	39,3	116,6
Грошова допомога родичам, друзям, та іншим особам	1,7	2,9	2,7	2,0	3,1	3,1	182,4
Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	11,4	17,8	16,7	18,5	15,5	13,1	114,9

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Порівняння структури грошових витрат ОСГ за 2005-2013 роки свідчить, про зростання грошових витрат у 2013 році більше, як 3,5 рази в порівнянні з 2005 роком. Питома вага споживчих грошових витрат складає 83,8%, що на 3,6 в.п менше у порівнянні з 2005 роком. Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо) складають 13,1%, що на 14,9 в.п. більше у порівнянні з 2005 роком; Грошова допомога родичам, друзям, та іншим особам складає 3,1%, що на 82,4 в.п. більше у порівнянні з 2005 роком.

Законодавчо рівень витрат забезпечується в такому понятті як «споживчий кошик» (постанова Кабміну України від 14 квітня 2000 р. № 656)²⁶ на сьогоднішній день там налічується 296 товарів і послуг. Встановлений урядом прожитковий мінімум працездатного громадянина на 2015 рік становить 1218 грн. Така ж сума встановлена і для мінімальної зарплати.

²⁶ Про затвердження наборів продуктів харчування / Постанова Кабміну України №656 від 14 квітня 2000 р., [Електронний ресурс]. Режим доступу:zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-n

Таблиця 11

Структура сукупних витрат ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.

(у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

Показники	2005	2009	2010	2011	2012	2013	Темпи зростання (спаду) 2013/2005, %
Усього сукупних витрат, грн.	1490,1	3290,6	3561,8	4002,6	4324,0	4876,9	327,3
Відсотків							
Споживчі сукупні витрати	95,1	87,5	90,3	88,0	89,3	92,1	96,8
продовольчі товари(включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	69,5	60,7	62,3	59,3	56,8	58,1	83,6
непродовольчі товари та послуги	25,6	26,8	28,0	28,7	32,5	34,0	132,8
оплата житла, комунальних продуктів та послуг	3,1	3,4	3,1	3,7	4,4	3,6	116,1
з них сума пільг та субсидій	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	200
Неспоживчі сукупні витрати	4,9	12,5	9,7	12,0	10,7	7,9	161,2

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Якщо аналізувати структуру сукупних витрат ОСГ, то можна дійти висновку, що найбільша частка належить витратам на споживання - 92,1%; неспоживчі сукупні витрати становлять 7,9%, проте необхідно відзначити загальну тенденцію до зменшення частки споживчих сукупних витрат (3,2 в.п.) й відповідного збільшення питомої ваги неспоживчих сукупних витрат (61,2 в.п.). У складі споживчих витрат витрати на продовольчі товари є домінуючими (58,1%). Наведені дані свідчать про зменшення питомої ваги витрат на дані товари (16,4%), натомість простежується тенденція до збільшення частки витрат на не продовольчі товари на (32,8%) Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що частка витрат на продукти харчування значно нижча за українські показники: питома вага витрат на продукти харчування та безалкогольні напої за 2014 рік у США становить 7%, по країнах

ЄС становить близько 13%, а у Японії цей показник за результатами 2014 року склав близько 14%²⁷ Якщо споживання розглядати як процес придбання та використання придбаних товарів та послуг з метою забезпечення належних умов функціонування членів ОСГ, то витрати на споживання доцільно представити як суму грошових платежів, що їх здійснює селянське господарство за отримані товари та послуги з метою забезпечення належних умов функціонування членів ОСГ.

На рис.3 відображена структура витрат ОСГ за основними статтями споживчих витрат в Закарпатській обл. у 2013 році %,

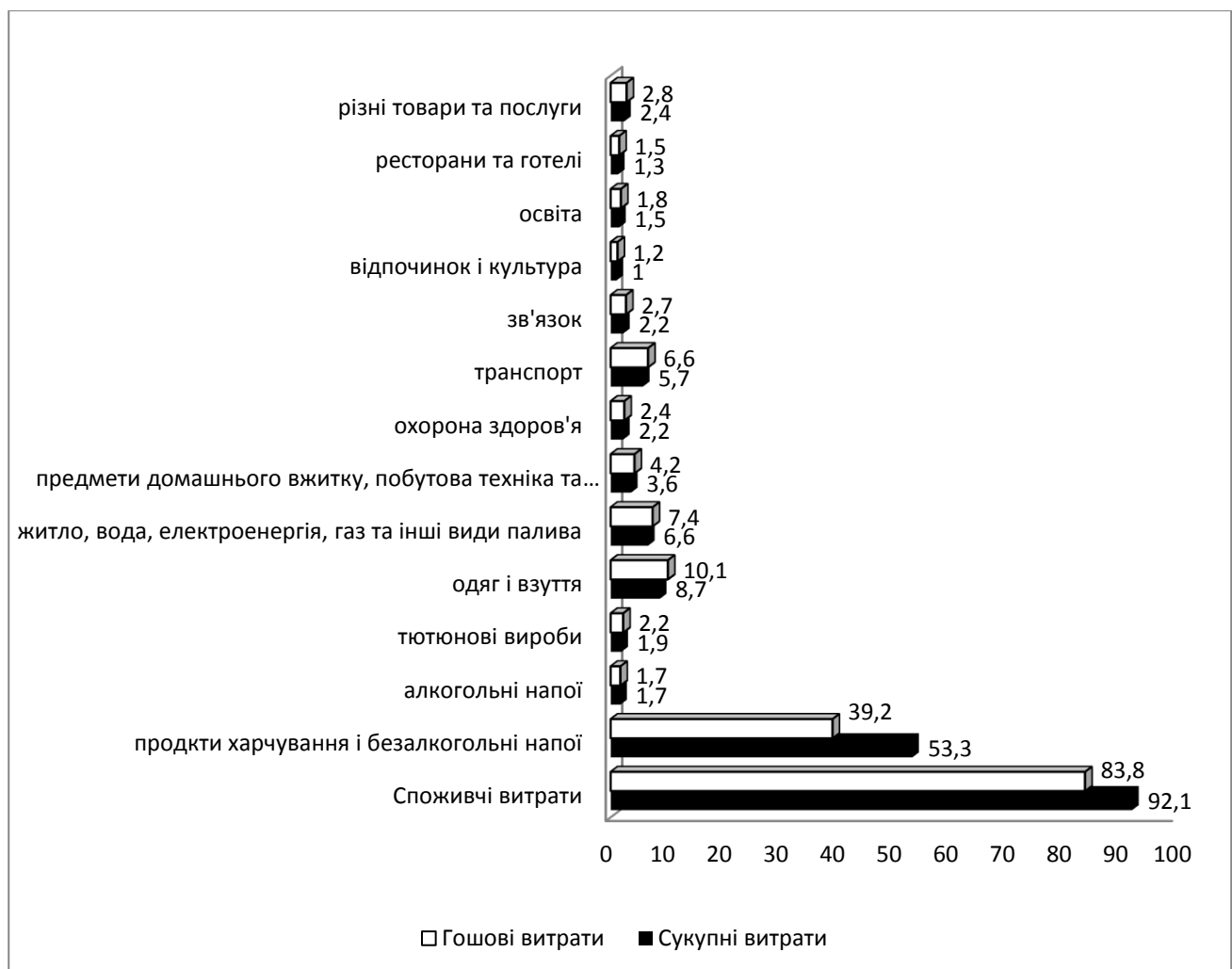

Рис.3. Структура витрат ОСГ за основними статтями споживчих витрат в Закарпатській обл. у 2013 році %, (у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

**розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.*

²⁷ Скільки витрачають країни світу на продукти харчування / finance.ua. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/329502>

У таблиці 12 проаналізовано показники господарської діяльності ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.

Таблиця 12

Показники господарської діяльності ОСГ в Закарпатській області
у 2005-2013 рр.

(у середньому за місяць у розрахунку на одне ОСГ)

Показники	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Усього сукупних ресурсів, грн..	1769,2	3583,6	3911,2	4268,5	4911,2	5319,8
Усього сукупних витрат, грн..	1490,1	3290,6	3561,8	4002,6	4324,0	4876,9
Сукупні доходи, грн	279,1	293,0	349,4	265,9	587,2	442,9
Рівень дохідності, %	18,7	8,9	9,8	6,6	13,6	9

*розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл

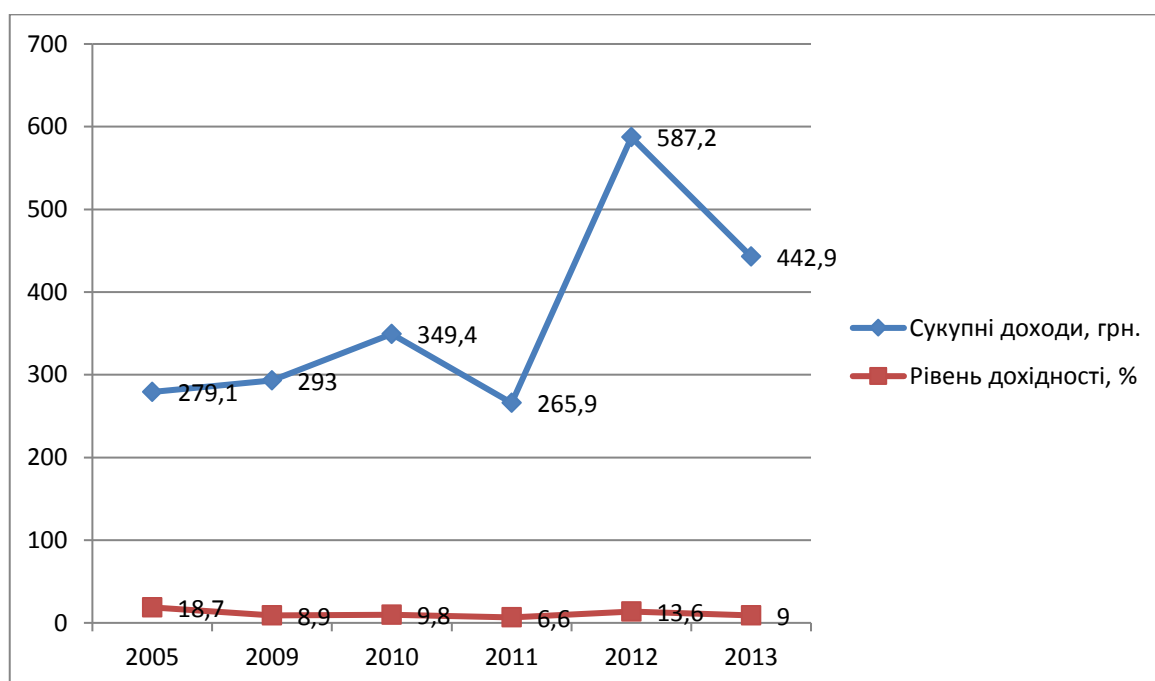

Рис.4 Динаміка показників господарської діяльності ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр.

*розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл

Аналізуючи динаміку показників господарської діяльності ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр. помітним є те, що із 2005-2010рр. сукупні доходи зростають до 349,4 грн, 2010-2011рр. – сукупні доходи знижуються до 265,9грн., 2012-2013рр. - сукупні доходи знижуються у порівнянні з 2012 роком до 442,9 грн. Рівень дохідності у 2013 році знизився у порівнянні з 2005 роком до 9%, що пояснюється інфляційними процесами протягом останніх років.

Висновки до розділу 2

1. За результатами вибіркового соціологічного опитування членів ОСГ Закарпатської області виявлено, що соціально-демографічна структура ОСГ Закарпатської області, в цілому, корелюється з даними статистики щодо селянських домогосподарств. Чітко простежується тенденція щодо переважання в гендерній структурі сільських домогосподарств в усіх природноеконімічних зонах краю осіб жіночої статі. Проте серед осіб працездатного віку – членів ОСГ, в усіх природноеконімічних зонах Закарпаття переважають чоловіки, що пояснюється традиційно більш високим рівнем чоловічого безробіття в краї.

Також, встановлено, що за даними отриманими дослідженням середні розміри ОСГ у Закарпатській області - 2,83 особи на одне господарство, трохи вищі за загальноукраїнські - близько 2,6 осіб на одне селянське домогосподарство, за даними Державної служби статистики України.

2. Аналіз освітнього рівня респондентів - членів особистих селянських господарств Закарпатській області показав, що відсоток осіб з вищою та середньою спеціальною освітою серед опитаних респондентів вищий у ОСГ гірської зони (відповідно 25,3% і 51,7% опитаних), а осіб із середньою загальною освітою – у низинній зоні – 44,2%. Причиною такого стану є більш високий рівень безробіття у гірській та передгірській природно-еконімічних зонах Закарпаття, в тому числі і серед осіб із вищою та неповною вищою освітою, який унеможлиблює реалізацію себе за фахом.

3. Аналіз соціальної структури респондентів - членів ОСГ Закарпатської області показав, що, загалом, у ній домінують три категорії: безробітні, молодь, що навчається, та пенсіонери (відповідно 24,6%, 22,5% і 21,5%). Також, у структурі сімей особистих селянських господарств виявлено низький відсоток сільськогосподарських працівників – близько 0,5-0,7% загалом по опитуванню, що опосередковано відображає досить низький рівень розвитку фермерських та інших колективних форм господарювання у закарпатському селі на сучасному етапі. Офіційні цифри органів державної статистики з цього приводу дещо

інші, але вони є оманливими, бо механічно фіксують лише юридичний стан цих господарств, велика кількість яких, насправді, існує лише на папері або веде дуже незначну господарську діяльність.

На основі проведеного дослідження джерел формування доходів і витрат особистих селянських господарств Закарпатської області можна зробити висновок про наявність як позитивних так і негативних факторів:

5. В період нестабільності джерелом формування грошових доходів ОСГ в Закарпатській області є оплата праці і її частка зростає. Також в цей період зменшуються доходи, зростає частка соціальної допомоги, поточних трансфертів. Темпи приросту заробітної плати залежать, перш за все, від мінімальної зарплати, прожиткового мінімуму.

6. За результатами проведеного соціологічного моніторингу ОСГ Закарпатської області ЗРЦ СЕГД НАН України отримано інформацію, що зі всієї сукупності опитаних респондентів, 19% власників ОСГ отримують від 500 до 1000 грн. доходу за місяць від продажу сільськогосподарської продукції, 16% ОСГ – 1000-2000 грн./міс. та 12% ОСГ – 2000-3000 грн./міс. Інша частина опитаних (18%) отримують місячний дохід від продажу власно вирощеної продукції в розмірі понад 3000 грн. і залежить, це перш за все, від мінімальної зарплати, прожиткового мінімуму.

7. Позитивною можна вважати тенденцію до зменшення питомої ваги витрат на споживання, що є характерною особливістю для багатьох країн з розвинутими ринковими економіками. Необхідно зазначити, що відносну необізнаність населення щодо можливостей та особливостей функціонування в нових економічних умовах поглиблюють економічні кризи та політична нестабільність в державі, що в своє чергу, стримує подальші ринкові перетворення.

8. Також соціологічне опитування виявило, що рівень витрат ОСГ на виробництво сільськогосподарської продукції за аналогічний період в структурі витрат ОСГ менше 30% доходів від продажу продукції витрачає 60% опитаних

респондентів, від 30% до 50% доходів – 23% респондентів та понад 50% доходів – 17% респондентів.

9. Аналізуючи динаміку показників господарської діяльності ОСГ в Закарпатській області у 2005-2013 рр., помітним є зменшення рівня доходності у 2013 році до 9% у порівнянні з 2005 роком, що пояснюється інфляційними процесами протягом останніх років.

Список використаної літератури

1. Аналіз доходів та витрат вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах розвитку економіки України Г. М. Коцюрубенко, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1063/1>

2. Булавка Л.В. Функціонування особистих підсобних господарств населення в умовах ринкової трансформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bulavka-lv-funktsionuvannya-osobistih-pidsobnih-gospodarstv-naselennya-v-umovah-rinkovoyi-transformatsiyi/>

3. Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість населення» / № 24. - 2013, ст.243с.1 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

4. Матеріали опитування Закарпатського регіонального Центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України за 2014-2015рр.

5. Податковий кодекс України: Закон України № 2755–VI від 02.12.2010 / Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. (10.12.10) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ovu.com.ua/>

6. Політична економія : доходи домогосподарств їх формування та розподіл , [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/14051003/politekonomiya/dohodi_domogospodarstv_formuvannya_rozpodil

7. Про затвердження наборів продуктів харчування / Постанова Кабміну України №656 від 14 квітня 2000 р., [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-n

8. Свиноус С.Ф. Розвиток особистих селянських господарств в умовах перехідної економіки // Економіка АПК. - 2003. - №6. - С.30-33.
9. Сенько Є.І., Фурдичко О.І. Економіка комплексного використання і відтворення харчових ресурсів лісу. – Львів: Місіонер, 1996. – 296 с.
10. Скільки витрачають країни світу на продукти харчування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/329502>
11. «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році» [Електронний ресурс].-режим доступу: [http://\[zb_sd_2012.pdf\]](http://[zb_sd_2012.pdf)
12. «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році» [Електронний ресурс].-режим доступу: [http://\[zb_sd_2013.pdf\]](http://[zb_sd_2013.pdf)
13. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік. Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2015 - С.294-295.
14. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред.Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2015. – 326 с.
15. Стрямець Н.С. Використання недеревних ресурсів лісу як складова сталого ведення лісового господарства: огляд міжнародних угод та національного законодавства України / Н.С. Стрямець, Маріне Елбакідзе, В.П. Рябчук, Пер Ангельстам, // Науковий вісник НЛТУ України. 2010.–Вип.20.16. – 288 с.
16. Теорія фінансів: витрати домогосподарств [Режим доступу] http://pidruchniki.com/11070515/finansi/vitrati_domogospodarstv

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ У АГРАРНІЙ СФЕРІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Аналіз ефективності функціонування особистих селянських господарств у аграрному виробництві регіону

Реформування земельних відносин призвело до суттєвих соціально-економічних змін на селі, зокрема створення нових різнотипних суб'єктів господарювання у сільському господарстві та економічного підґрунтя для активізації їх діяльності. Як зазначають В. Мікловда та М. Пітюлич, структурні зрушення, які відбулися останнім часом у виробництві сільськогосподарської продукції різними суб'єктами господарювання, зумовлені двома взаємозв'язаними причинами: по-перше, це криза у розвитку господарств суспільного сектора, де була зайнята більшість сільського населення області; друга є логічним продовженням попередньої – об'єктивна необхідність виживання людей у складних соціально-економічних умовах (відсутність робочих місць, а відповідно і постійного доходу, невідповідність отримуваних доходів мінімальним власним потребам тощо)²⁸. Зокрема, аналіз сфери зайнятості в Закарпатській області засвідчив, що у сільському господарстві регіону з 2006 по 2014 рік кількість зайнятого населення у віці від 15 до 70 років скоротилася на 12,8%, тоді як тільки за останній рік скорочення склало 5,9%. Протягом аналізованого періоду зайнятість серед молоді у аграрній сфері області скоротилася на 38%, а попит на робочу силу знизився аж на 98%²⁹.

²⁸ Гірські території Закарпаття: соціально-економічні трансформації: монографія / [В.П.Мікловда, М.І. Пітюлич, Сембер С.В. та ін.]; за ред. В.П. Мікловди – Ужгород: ПП «Бреза», 2012. – С.180

²⁹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник, відп. за вип. Т.В. Черяник – Ужгород, 2015. – С.320

На цьому тлі в економіці регіону та у сільській місцевості, зокрема, відбулося становлення нових організаційно-правових форм господарювання та самозайнятих, що функціонують на засадах приватної власності і в певній мірі забезпечують нівелювання економічного спаду у сільському господарстві. Найбільш поширеною формою реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання у аграрній сфері Закарпаття є особисті селянські господарства (ОСГ), специфіка яких полягає в інтеграції соціальної і виробничо-господарської складових, гармонійне поєднання яких забезпечує стабільність, конкурентоздатність та високу адаптивність до мінливого ринкового середовища.

Згідно Закону України «Про особисті селянські господарства»³⁰, ОСГ можуть здійснювати свою діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва та (або) зеленого туризму. В Закарпатській області, не зважаючи на сприятливі природно-кліматичні та географічні умови для одночасного ведення зазначених видів діяльності, домінуючою сферою зайнятості для ОСГ виступає аграрний сектор. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження виявлено, що 91% опитаних селян займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, поряд з чим надають послуги у сфері сільського туризму — 14% та збирають і заготовляють продукцію побічного лісокористування — 8%.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і належать до зайнятого населення, проте за умови, що діяльність у цьому господарстві для них є основною³¹. Така ситуація вимагає більш глибокого аналізу, оскільки відповідно до п. 4 постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.2013 р. №198 «ведення особистого селянського господарства вважається основною роботою для членів такого господарства за умови, що

³⁰ Земельне законодавство України. Закон України «Про особисте селянське господарство». – К.: Істина, 2010. – С.1

³¹ Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість населення». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

протягом 12 місяців, які передували дню звернення до центру зайнятості, він провадив лише таку діяльність чи одночасно перебував у трудових відносинах або був зайнятим згідно із ч.1 статті 4 Закону України «Про зайнятість населення» менше шести місяців»³². В такому випадку члени ОСГ не підлягають реєстрації в державній службі зайнятості (крім тих, що вперше шукають роботу). Такі громадяни для реєстрації як таких, що шукають роботу, та безробітних повинні згідно з п. 4 Постанови подати довідку, видану сільською, селищною або міською радою за місцем знаходження земельної ділянки, про припинення ведення особистого селянського господарства або про вихід з такого господарства»³³. Проте, більшість селян офіційно не реєструють власне господарство і одночасно стають на облік як безробітні. Зокрема, за результатами соціологічного моніторингу населення Закарпатської області виявлено, що тільки 2% опитаних власників ОСГ платять податки з доходів, одержаних у процесі господарювання. Разом з цим, 50% опитаних респондентів поряд з веденням власного ОСГ зайняті за основним місцем роботи або ж працюють на заробітках за кордоном (9%). Таким чином відбувається поєднання зайнятості в різних сферах економічної діяльності, тому, можна стверджувати, що не зважаючи на масовість ОСГ, для більшої частини населення області діяльність в цих господарствах є додатковим видом діяльності та джерелом одержання додаткових доходів з метою виживання в складних соціально-економічних умовах.

Економічна сутність ОСГ проявляється в їх орієнтації на виробництво кінцевої продукції, значна частина якої реалізується на внутрішньо-регіональному ринку, що створює можливість самостійно, без посередників, виходити на ринок, здатності гнучко реагувати на мінливість попиту населення та підвищувати якість продукції, що зумовило домінування зазначених суб'єктів господарювання у аграрному секторі економіки Закарпаття поряд з

³² Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість населення». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

³³ Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу / Постанова КМУ №198 від 20.03.2013р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-2013-%D0%BF>

іншими виробниками сільськогосподарської продукції. Зокрема, у 2014 році частка господарства населення у загальній структурі виробників сільськогосподарської продукції області склала 81,68%.

Протягом 2001-2014рр. позитивною динамікою характеризувалися темпи виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах населення порівняно з іншими агровиробниками. Зокрема, у 2014 році даний показник склав 162,2%, проти 16% зростання на сільськогосподарських підприємствах (рис.5).

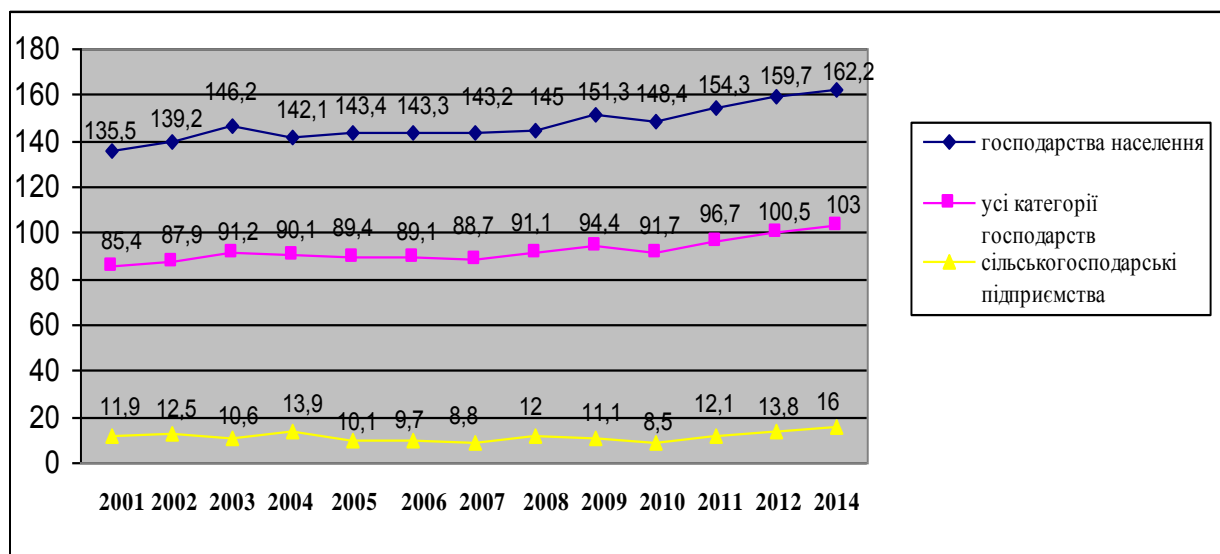

Рис.5 Динаміка темпів виробництва продукції сільського господарства у Закарпатській області у 2001-2014 рр. (до 1990р.; %)

**розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.*

В ході подальшого дослідження виявлено, що за останній період часу значно зросли розміри приватних земельних ділянок в користуванні господарств населення Закарпатської області. Так, якщо в період розпаду колективної системи господарювання у аграрній сфері регіону земельна площа ОСГ становила 286,0 тис.га, то в 2014 році вона зросла до 377,1тис.га. При цьому слід зазначити, що в області істотно змінилось співвідношення площі сільськогосподарських угідь на користь господарств населення, частка яких від загальної земельної площі в усіх категоріях господарств становила 79,7% у 2014 році порівняно з 58,6% у 2001 році.

Аналізуючи діяльність виробників сільськогосподарської продукції в регіоні слід зазначити, що у 2014 році в усіх категоріях господарств було вироблено продукції рослинництва на 2199,9 млн.грн. та продукції тваринництва на 2108,4 млн.грн. Загалом, протягом 2000-2014рр. в структурі виробництва сільськогосподарської продукції Закарпатської області зберігався відносно рівномірний розподіл щодо співвідношення продукції рослинництва та тваринництва, а також спостерігалася позитивна динаміка щодо зростання обсягів виробництва у господарствах населення у порівнянні з сільгосппідприємствами, зокрема продукції рослинництва – на 115,5% та продукції тваринництва – на 30,4% (таблиця 13).

Таблиця 13

**Динаміка виробництва продукції сільського господарства в
Закарпатській області у 2000-2014 рр.**

(у постійних цінах 2010 р.; млн. грн.)

	2000	2005	2010	2012	2014
Господарства усіх категорій					
Продукція сільського господарства	3272,4	3739,3	3838,3	4207,3	4308,3
Продукція рослинництва	1438,9	1692,9	1771,2	2078,6	2199,9
<i>Частка рослинництва у структурі валової с/г продукції, %</i>	43,97	45,27	46,15	49,40	51,06
Продукція тваринництва	1833,5	2046,4	2067,1	2128,7	2108,4
<i>Частка тваринництва у структурі валової с/г продукції, %</i>	56,03	54,73	53,85	50,60	48,93
Сільськогосподарські підприємства					
Продукція сільського господарства	177,6	170,9	144,5	233,2	271,7
<i>Питома частка у виробництві с/г продукції, %</i>	5,43	4,57	3,76	5,54	6,3
Продукція рослинництва	133,6	127,5	82,7	160,4	198,2
<i>Частка рослинництва у структурі валової с/г продукції с/г підприємств, %</i>	75,23	74,61	57,23	68,78	72,9
Продукція тваринництва	44,0	43,4	61,8	72,8	73,5
<i>Частка тваринництва у структурі валової с/г продукції с/г підприємств, %</i>	24,77	25,39	42,77	31,22	27,05
Господарства населення					
Продукція сільського господарства	3094,8	3568,4	3693,8	3974,1	4036,6
<i>Питома частка у виробництві с/г продукції, %</i>	94,57	95,43	96,24	94,46	93,69
Продукція рослинництва	1305,3	1565,4	1688,5	1918,2	2001,7

Продовження Таблиці 13

<i>Частка рослинництва у структурі валової с/г продукції господарств населення, %</i>	42,18	43,87	45,71	48,27	49,58
Продукція тваринництва	1789,5	2003,0	2005,3	2055,9	2034,9
<i>Частка тваринництва у структурі валової с/г продукції господарств населення, %</i>	57,82	56,13	54,29	51,73	50,41
Чисельність наявного населення, тис. осіб	1263,9	1248,5	1247,4	1254,4	1259,6
<i>Вироблено валової с/г продукції у господарствах населення в розрахунку на 1 особу, тис. грн.</i>	2,45	2,86	2,96	3,17	3,20
Площа с/г угідь у власності господарств населення, тис. га	271,6	348,1	350,8	355,5	359,6
<i>Вироблено валової с/г продукції у господарствах населення в розрахунку на 1 га с/г угідь, тис. грн.</i>	11,39	10,25	10,53	11,18	11,23

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Аналіз таблиці 13 свідчить, що протягом 2000-2014рр. продукція сільського господарства в господарствах усіх категорій зросла на 31,7% і склала 4308,3 млн. грн. у 2014 році. Проте, якщо у сільськогосподарських підприємствах протягом аналізованого періоду зростання відбулося на 31,3%, то у господарствах населення тільки на 28,4%. Незважаючи на це, частка господарств населення у загальному виробництві сільгосппродукції області становила 94,5%. У 2014 році частка продукції рослинництва в загальній структурі сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами населення, склала 49,6%, частка тваринництва – 50,4%.

Протягом аналізованого періоду в господарствах населення спостерігалася позитивна тенденція щодо виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 особу, зокрема протягом 2000-2014рр. даний показник зріс на 30,6% і у 2014 році становив 3,20 тис. грн. Динаміка обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції господарствами населення в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь протягом аналізованого періоду характеризувалася стабільною тенденцією і у 2014 році склали 11,23 тис. грн. Така ситуація свідчить про високу ефективність господарювання ОСГ порівняно з іншими виробниками сільськогосподарської продукції й зумовлює потребу у підтримці їх діяльності та подальшому розвитку.

У Закарпатській області внаслідок географічних та природно-кліматичних умов спостерігається наявність чітко вираженої вертикальної зональності, що умовно ділить область на 3 природно-економічні зони, зокрема гірську, низинну та передгірну, кожна з яких характеризується власною специфікою господарювання, зумовлює існування чітко вираженої спеціалізації у аграрному секторі економіки регіону. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення в розрізі природно-економічних зон вказав на нерівномірний розподіл обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в гірській, низинній та передгірній зонах (таблиця 14).

Таблиця 14

Виробництво продукції сільського господарства в господарствах населення в розрізі природно-економічних зон Закарпатської області у 2014 році

	<i>Зерно, ц</i>	<i>Кукурудза, ц</i>	<i>Картопля, ц</i>	<i>Овочі, ц</i>	<i>М'ясо, т</i>	<i>Молоко, т</i>
Всього по області	268,5	162,3	606,4	288,4	82474	404687
Низинна зона						
Берегівський	53,4	23,4	49,0*	59,2*	5726	17798
Виноградівський	63,7	36,3	48,5*	65,9*	10259	40738
Мукачівський	63,0	39,9	108,6*	32,6*	9619	41530
Ужгородський	43,2	22,6	77,3*	37,5*	4558	20280
Частка від загальнообласного показника, %	83,7	76,8	46,7	66,8	36,57	29,74
Передгірна зона						
Іршавський	19,8	14,9*	51,5*	53,2*	8933	40172
Перечинський	3,2	2,7**	23,9*	2,6	1851	12252
Свалявський	1,7	1,7	29,0*	2,0*	2821	17701
Тячівський	9,1	10,6	56,9*	12,5*	14494	71928
Хустський	9,5	8,9	49,0*	8,7*	8554	43088
Частка від загальнообласного показника, %	16,2	24,4	34,7	27,0	44,44	45,75
Гірська зона						
Велико-березнянський	1,2	0,8*	39,5*	4,2	2620	17991
Воловецький	0,0	0,0*	20,8*	2,8	2065	16891
Міжгірський	0,0	0,0*	28,5	3,3	4805	34073
Рахівський	0,7	0,5*	23,9	3,9	6169	30245
Частка від загальнообласного показника, %	0,7	0,8	18,6	4,9	18,99	24,51

Як видно з таблиці 14, ОСГ гірських районів спеціалізуються, в основному, на виробництві продукції тваринництва, поряд з яким культивується рослинництво, однак його частка у валовому зборі є незначною. Зокрема, в цих районах у господарствах населення не було вирощено соняшника, а частка вирощених тут зернових і кукурудзи складала в аналізованому році всього 0,7% та 0,8% відповідно, овочів – 4,9% від загальнообласного показника. Незважаючи на це, в гірських районах області, порівняно з низинною зоною, перевага надається виробництву продукції тваринництва, частка якої у 2014 році склала: по виробництву молока – 24,51% та м'яса – 18,99% від загальнообласного показника. Передовими по виробництву продукції тваринництва серед гірських районів області є Свалявський, Воловецький та Міжгірський райони.

В районах передгірної зони Закарпатської області частка господарств населення, які функціонують у галузі тваринництва, практично рівна з часткою селянських господарств в галузі рослинництва. Основна частина продукції рослинництва вирощена в господарствах населення Іршавського (ранні овочі, картопля) та Хустського районів (картопля), а тваринництво найбільше зосереджено в Тячівському районі, де вироблено найбільше м'яса – 44,44% та молока – 45,75% від загальнообласного виробництва.

В низинних районах Закарпаття зосереджена найбільша кількість господарств населення, які внаслідок сприятливих природно-кліматичних, економічних та соціальних умов виробляють основні обсяги продукції рослинництва і тваринництва. Частка вирощених тут зернових і кукурудзи в 2014 році склала відповідно 83,7% та 76,8%, а овочів – 66,8% від загальнообласного показника. Виробництво м'яса в низинних районах області склало 36,57%.

В ході подальшого дослідження заслуговує на увагу аналіз обсягів виробництва продукції рослинництва в господарствах населення, динаміку яких протягом 2000-2014рр. відображено у таблиці 15.

**Динаміка виробництва продукції рослинництва в господарствах населення
Закарпатської області у 2000-2014рр.**

<i>Показник</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2010</i>	<i>2012</i>	<i>2014</i>	<i>Темпи зростання (спаду) 2014/2000, %</i>
Зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу), тис. т.	114,1	228,5	221,6	266,8	266,7	233,74
<i>у % до загальної кількості</i>	<i>3,69</i>	<i>6,40</i>	<i>6,00</i>	<i>6,71</i>	<i>6,61</i>	-
Соняшник, тис. т.	0,6	2,0	1,8	1,7	1,6	266,67
<i>у % до загальної кількості</i>	<i>0,02</i>	<i>0,06</i>	<i>0,05</i>	<i>0,04</i>	<i>0,04</i>	-
Картопля, тис. т.	469,3	534,8	493,7	597,6	606,2	129,17
<i>у % до загальної кількості</i>	<i>15,16</i>	<i>14,99</i>	<i>13,37</i>	<i>15,04</i>	<i>15,02</i>	-
Овочі, тис. т.	120,1	211,5	241,8	275,2	292,4	243,46
<i>у % до загальної кількості</i>	<i>3,88</i>	<i>5,93</i>	<i>6,55</i>	<i>6,92</i>	<i>7,24</i>	-
Плоди та ягоди	94,6	61,7	92,9	102,9	115,9	122,52
<i>у % до загальної кількості</i>	<i>3,06</i>	<i>1,73</i>	<i>2,52</i>	<i>2,59</i>	<i>2,87</i>	-
Загальний обсяг виробництва сільгосппродукції у господарствах населення, млн. грн.	3094,8	3568,4	3693,8	3974,1	4036,6	130,43

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Аналіз таблиці 15 показує, що за аналізований період в ОСГ зростання обсягів виробництва валової продукції сільського господарства відбулося, насамперед, за рахунок нарощування обсягів виробництва зерна – на 133,74%, соняшника – на 166,67% та овочів – на 143,36%. Незважаючи на таку динаміку, в структурі виробництва сільськогосподарської продукції з поміж всіх видів продукції рослинництва найбільшу частку займає картопля, що складає 15,02%, в той час як зростання обсягів її виробництва протягом 2000-2014рр. відбулося тільки на 29,17%.

Важливим показником, що відображає ефективність діяльності ОСГ є урожайність основних сільськогосподарських культур, динаміку якої протягом 2008-2014рр. відображено у таблиці 16.

Динаміка урожайності основних видів продукції рослинництва у господарствах населення в Закарпатській області у 2008-2014 рр.

	2008	2010	2012	2014	Темпи зростання (спаду) 2014/2008, %
Зернові					
Зібрана площа, тис.га	62,2	62,9	71,0	88,77	142,72
Валовий збір, тис.т	240,9	221,6	266,8	343,4	142,55
Урожайність, ц/га	38,7	35,2	37,6	38,7	100,00
Картопля					
Зібрана площа, тис.га	34,9	35,1	35,6	35,1	100,57
Валовий збір, тис.т	564,7	493,7	597,6	610,9	108,18
Урожайність, ц/га	161,9	140,7	168,1	174,0	107,47
Овочі					
Зібрана площа, тис.га	12,8	12,9	13,7	13,3	103,91
Валовий збір, тис.т	234,1	241,8	275,2	297,0	126,87
Урожайність, ц/га	183,0	186,7	201,3	223,7	122,24
Соняшник на зерно					
Зібрана площа, тис.га	1,3	1,5	1,1	3,6	276,92
Валовий збір, тис.т	1,7	1,8	1,7	6,0	352,94
Урожайність, ц/га	12,6	11,9	14,8	16,6	131,75
Плоди і ягоди					
Зібрана площа, тис.га	12,0	12,1	12,1	13,5	112,50
Валовий збір, тис.т	78,7	92,9	102,9	133,1	169,12
Урожайність, ц/га	71,6	83,9	93,4	103,1	143,99
Виноград					
Зібрана площа, тис.га	2,3	2,4	2,3	3,9	169,57
Валовий збір, тис.т	19,4	18,4	19,0	29,0	149,48
Урожайність, ц/га	85,6	81,1	84,4	78,7	91,94

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Аналіз таблиці 16 свідчить, що протягом аналізованого періоду в господарствах населення Закарпатської області спостерігалася позитивна динаміка щодо зростання урожайності по більшості видів сільськогосподарських культур. Найвищими темпами зросла урожайність плодів та ягід – на 43,99% за рахунок зростання обсягів їх валового збору на 69,12%, в той час як площа збору зазначеного виду культур протягом 2008-2014рр. збільшилася тільки на 12,5%. Така ж ситуація спостерігалася по урожайності картоплі, овочів та соняшника, зокрема, по кожному виду зазначених культур даний показник зріс на 7,47%, 22,24% та 31,75% відповідно. Протягом аналізованого періоду спостерігалася зниження урожайності винограду – на 8,06%, не зважаючи на зростання площі та його валового збору

на 69,57% та 49,48% відповідно. В ході подальшого дослідження заслуговує на увагу аналіз виробництва основних видів продукції тваринництва в господарствах населення, динаміку яких протягом 2000-2014рр. відображено у таблиці 17.

Таблиця 17

Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва господарствами населення в Закарпатській області у 2000-2014рр.

	2000	2005	2010	2012	2014	Темпи зростання (спаду) 2014/2000, %
Сільськогосподарські підприємства						
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	2,8	1,4	1,8	2,9	3,4	121,43
у % до загальної кількості	6,22	3,15	3,63	4,97	5,9	-
У т.ч. свинина, тис. т	0,6	0,3	1,5	2,5	2,8	466,67
Молоко, тис. т	16,9	7,3	6,0	6,6	4,9	28,99
у % до загальної кількості	4,69	1,84	1,53	1,65	1,19	-
Яйця, млн. шт.	1,6	1,2	2,5	2,0	1,1	68,75
у % до загальної кількості	0,70	0,40	0,79	0,60	0,32	-
Вовна, т	27	10	45	35	27	100,00
у % до загальної кількості	14,14	5,26	20,64	16,43	13,17	-
у т.ч. фермерські господарства						
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	0,4	0,1	0,5	0,8	1,0	250,00
у % до загальної кількості	0,89	0,22	1,01	1,37	1,67	-
у т.ч. свинина, тис. т	0,0	0,1	0,4	0,6	1,0	-
Молоко, тис. т	2,9	1,3	2,3	3,4	2,7	93,10
у % до загальної кількості	0,80	0,33	0,59	0,85	0,66	-
Яйця, млн. шт.	1,0	1,2	2,5	1,8	1,1	110,00
у % до загальної кількості	0,44	0,40	0,79	0,54	0,32	-
Вовна, т	3	8	35	28	19	633,33
у % до загальної кількості	1,57	4,21	16,06	13,15	9,26	-
Господарства населення						
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	42,2	43,1	47,8	55,5	56,3	133,41
у % до загальної кількості	93,78	96,85	96,37	95,03	94,3	-
у т.ч. свинина, тис. т	18,0	17,6	20,1	26,3	28,9	160,56
Молоко, тис. т	343,4	388,4	385,8	394,5	404,7	117,85
у % до загальної кількості	95,31	98,16	98,47	98,35	98,80	-
Яйця, млн. шт.	228,1	297,4	314,7	330,6	338,2	148,26
у % до загальної кількості	99,30	99,60	99,21	99,40	99,67	-
Вовна, т	164	180	173	178	178	108,54
у % до загальної кількості	85,86	94,74	79,36	83,57	86,83	-

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Аналіз таблиці 17 свідчить, що протягом 2000-2014рр. частка господарств населення у виробництві всіх видів продукції тваринництва становила більше 95%, і тільки по виробництву вовни значення аналізованого показника коливалося від 79,36% до 94,74%. Протягом аналізованого періоду зростання виробництва основних видів продукції тваринництва відбулося в господарствах усіх категорій. Зокрема, зростання виробництва м'яса (у забійній вазі) відбулося, насамперед, за рахунок нарощування обсягів виробництва фермерськими господарствами – на 150% та господарствами населення – на 33,41% відповідно. Зростання обсягів виробництва молока протягом 2000-2014рр. також спостерігалось тільки у господарствах населення – на 14,9%, в той час як на сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах відбулося його скорочення – на 71,01% та 6,9% відповідно. Протягом аналізованого періоду переважне зростання виробництва вовни спостерігалось у фермерських господарствах – на 533,3 % та у господарствах населення – на 8,54%.

Подальший аналіз засвідчив, що протягом 2000-2014рр. в господарствах населення спостерігалось зниження поголів'я тварин, зокрема великої рогатої худоби – на 26,15% (51,1 тис. голів), в тому числі корів – на 27,19% (37,8 тис. голів). Разом з тим, протягом аналізованого періоду зросло поголів'я свиней – на 12,25% (31,4 тис. голів), овець та кіз – на 22% (50,2 тис. голів), птиці – на 3,4% (106,7 тис. голів), що свідчить про високу ефективність господарювання зазначених суб'єктів у аграрному секторі економіки регіону.

В ході подальшого дослідження заслуговує на увагу аналіз рівня продуктивності худоби у сільському господарстві Закарпатської області, динаміку якого в розрізі всіх категорій виробників сільгосппродукції відображено у таблиці 18.

Динаміка продуктивності худоби і птиці у 2000-2014рр.

	2000	2005	2010	2012	2014	Темпи зростання (спаду) 2014/2000, %
Середній річний удій молока від однієї корови (у розрахунку на поголів'я корів на початок року)						
Господарства усіх категорій, кг	2554	2829	3582	3795	3844	150,51
Сільськогосподарські підприємства, кг	1176	2269	2502	3000	2345	199,40
Господарства населення, кг	2712	2842	3606	3812	3874	142,85
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг						
Господарства усіх категорій, кг	2,3	2,5	2,1	2,0	1,6	69,57
Сільськогосподарські підприємства, кг	1,7	1,5	2,4	1,9	1,6	94,12
Господарства населення, кг	2,5	2,6	2,0	2,0	1,6	64,00

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Аналіз таблиці 18 свідчить, що протягом 2000-2014рр. спостерігалася позитивна тенденція щодо зростання рівня продуктивності худоби у господарствах усіх категорій по показнику «середньорічний удій молока» — на 50,51%. Не зважаючи на те, що у господарствах населення зростання відбулося на 42,85% проти 99,4% на сільськогосподарських підприємствах, продуктивність худоби в ОСГ у 2014 році перевищувала аналогічний показник у сільгосп підприємствах на 60% і дорівнювала 3874 кг.

Дещо іншою є ситуація з продуктивністю худоби по показнику «середньорічний настриг вовни», оскільки протягом 2000-2014рр. відбулося зниження даного показника в усіх категоріях господарств на 30,43%. Скорочення відбулося, насамперед за рахунок господарств населення – на 36%, проти 5,88% скорочення на сільськогосподарських підприємствах.

Важливим показником ефективності сільськогосподарського виробництва у господарствах населення є виробництво продукції тваринництва на 100 гектарів сільськогосподарських угідь, динаміку якого відображено у таблиці 19.

Динаміка виробництва продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь у господарствах населення Закарпатської обл.

	2005	2008	2010	2012	2014	Темпи зростання (спаду) 2014/2005, %
М'ясо у живій вазі, ц	111,0	198,2	205,3	231,8	209,1	208,83
Молоко, ц	1146,0	1071,8	1099,8	1109,7	982,0	96,83
Яйця, на 100 га посіву зернових, тис.шт.	535,0	464,5	499,8	479,8	338,2	89,68
Вовна, кг	53,0	47,2	49,3	50,1	49,2	94,52

Джерело: розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.

Як видно з таблиці 19, протягом аналізованого періоду в господарствах населення спостерігалася позитивна динаміка щодо зростання обсягів виробництва продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь області по категорії “м'ясо у живій вазі” – на 108,83%. Проте, по інших видах сільськогосподарської продукції відбулося зниження значення аналізованого показника, зокрема молока – на 3,17%, яєць – на 10,32% та вовни – на 5,48%.

Розраховані показники свідчать про наявність позитивної динаміки щодо нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ, однак в ході подальшого дослідження на особливу увагу заслуговує визначення ефективності використання трудового потенціалу в господарствах населення, зокрема показника продуктивності праці, що ускладнюється розрахунком затрат живої праці на виробництво одиниці продукції, затрат робочого часу, а також матеріальних затрат. За результатами соціологічного дослідження визначено, що 49% власників ОСГ протягом дня витрачають від 2 до 5 годин на ведення власного господарства, 32% – 5-8 годин та 19% – понад 8 годин. Така ситуація свідчить, що господарства населення, в залежності від кількості затрат часу та праці на виробництво сільськогосподарської продукції, значно різняться між собою, проте переважна більшість респондентів відповіли, що поряд із

веденням власного ОСГ вони витрачають час на інші види діяльності, що ще раз підтверджує факт «подвійної зайнятості» для членів таких господарств.

На рисунку 3.2 відображено графік динаміки виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 ОСГ, що в деякій мірі відображає рівень продуктивності праці та ефективності господарювання в господарствах населення (рис. 6).

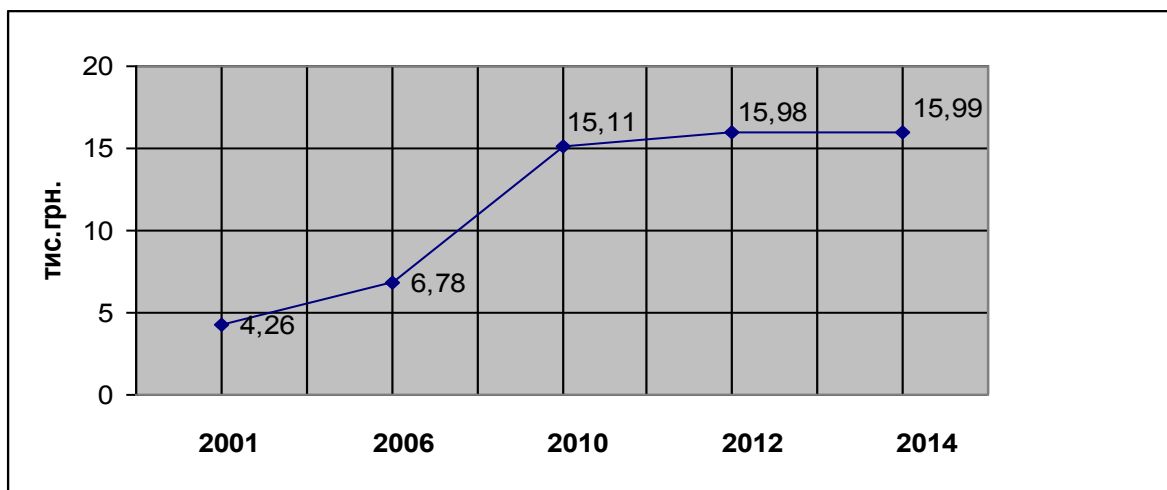

Рис. 6 Динаміка обсягів виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення Закарпатської області в розрахунку на 1 ОСГ у 2001-2014 рр. (тис. грн.)

**розроблено автором на основі даних ГУС в Закарпатській обл.*

Рисунок 6 наочно відображає тенденцію до зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 ОСГ, однак, проведене дослідження засвідчило, що таке зростання відбулося, насамперед, за рахунок інтенсивного нарощування обсягів виробництва. Зокрема, за результатами соціологічного моніторингу визначено, що 47% опитаних селян в процесі господарювання переважно використовують ручну працю, 27% – орендують необхідну техніку для обробітку землі і тільки 26% респондентів володіють сільськогосподарською технікою, зокрема 16% мають у наявності трактор, 7% – вантажний автомобіль, 3% – доїльний апарат. 4% власників ОСГ мають у власності коней та 39% – легковий автомобіль. В загальній структурі сільськогосподарської техніки частка окремих її видів в ОСГ складає:

тракторів — 78,86%, з яких 36,2% припадає на міні-трактори; вантажні автомобілі — 35,39%; комбайни — 2,77%.

В ході подальшого дослідження на особливу увагу заслуговує аналіз використання сучасних засобів зв'язку, комп'ютерної техніки та нових технологій сільським населенням у процесі господарювання. Зокрема 4% опитаних респондентів відповіли, що використовують нові технології з автополиву рослин; 7% – сучасні теплиці, оснащені системою обігріву повітря; 4% селян зазначили, що використовують нові сорти рослин та насіннєвий матеріал для посадки; 1,5% – нові породи тварин; 3% респондентів використовують доїльні апарати в ході виробництва молока. На запитання «Чи в перспективі Ви плануєте застосовувати нові технології для розвитку ОСГ?» 85% опитаних дали негативну відповідь. Така ситуація, насамперед, пояснюється низьким рівнем доходів селян та відсутністю достатніх коштів для модернізації виробництва, з іншого боку – є свідченням низького рівня підприємницької ініціативи селян, відсутності вмінь, навичок та бажання розширювати діяльність власного господарство (72% селян в майбутньому не планують змінювати діяльність свого ОСГ).

За результатами соціологічного моніторингу було визначено, що 44% опитаних респондентів володіють комп'ютером та мають доступ до всесвітньої мережі «Internet», проте такі показники є досить негативними з огляду на сучасні умови стрімкого розвитку новітніх технологій та економіки знань, оскільки вже сьогодні наявність сучасних інформаційних технологій є запорукою формування та розвитку інтелектуального потенціалу на сільських територіях, необхідною умовою розвитку науково-технічного прогресу у всіх сферах економіки, зокрема й у сільському господарстві.

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що функціонування ОСГ у аграрному секторі економіки Закарпатської області має свої характерні особливості, а їх діяльність в певній мірі знімає напругу на регіональному і локальних ринках праці, дає можливість нарощувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та підвищувати рівень доходів сільського

населення, а відтак, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день ОСГ займають провідне місце у розвитку сільської економіки, забезпечуючи нівелювання економічного спаду як у сільському господарстві, так і в інших її сферах.

3.2 Формування кластерів у аграрному виробництві регіону

Домінування господарств населення у аграрному секторі економіки Закарпаття за кількістю зайнятих та високою часткою у валових обсягах виробництва сільськогосподарської продукції свідчить про високий рівень конкурентоспроможності ОСГ на регіональному ринку та, в деякій мірі, підтверджує об'єктивну необхідність їх функціонування в трансформаційних умовах розвитку національної економіки. Проте, як зазначає М. Пітюлич, господарства населення «не можуть вважатися стратегічним напрямом для створення цивілізованого сільського господарства ринкового типу внаслідок малих розмірів земельних угідь, незначних виробничих потужностей, ручної праці, переважної частки працівників пенсійного віку, низького рівня залучення інноваційних розробок... Тому господарства населення значною мірою можна вважати перехідною формою господарювання, яка поступово повинна трансформуватися в ефективні виробничі структури.»³⁴. Така ситуація зумовлює необхідність впровадження сучасних та ефективних напрямів розвитку аграрної економіки, серед яких особливе місце належить кластерній формі організації виробничого процесу, як однієї з найбільш ефективних форм реалізації потенціалу суб'єктів господарювання та розвитку аграрного ринку. Особливої актуальності питання кластеризації аграрної сфери набуває в посткризовий період, оскільки наявність таких економіко-організаційних структур спонукає до активізації діяльності підприємств-учасників кластеру та раціонального використання їх потенціалу³⁵. В Україні та її регіонах розвиток

³⁴ Пітюлич М.М. Оцінка стану та перспективи розвитку особистих селянських господарств гірських територій Карпатського регіону / М.М. Пітюлич// Регіональна економіка. – 2014. – №1. – С.40

³⁵ Куцина Л.В. Управління розвитком аграрної сфери на основі кластерного підходу /Л.В. Куцина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua>

кластерної форми організації аграрного виробництва перебуває на початковій стадії свого розвитку, що насамперед ускладнений «слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів»³⁶. Така ситуація підтверджується й результатами соціологічного моніторингу власників ОСГ Закарпатської області, відповідно до яких визначено, що тільки 7% опитаних респондентів кооперуються зі своїми односельчанами в ході виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції. Поряд з цим, вивчення думки респондентів щодо підприємницької ініціативи власників ОСГ засвідчило, що тільки 4% опитаних селян спрямовують свої доходи на розвиток власного господарства або ж у відкриття приватного бізнесу.

Подальший аналіз сучасних тенденцій розвитку аграрного сектора економіки у регіональному зрізі засвідчив, що в умовах трансформації економіки України до ринкових умов господарювання сформувалася така модель його функціонування, коли вироблена в господарствах населення продукція не проходить усі стадії обігу, а найвищий дохід отримує безпосередньо не виробник, а посередник з її реалізації (рис. 7):

Рис. 7 Способи реалізації сільськогосподарської продукції господарствами населення

³⁶ Чорнодон В. І. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку промислового садівництва / В. І. Чорнодон // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип.154, ч. 2. – С.3

З рисунку 7 видно, що на сьогоднішній час на регіональному рівні існує три способи реалізації сільськогосподарської продукції господарствами населення, що мають свої переваги та недоліки: у першому випадку – зниження трансакційних витрат для ОСГ, проте більшу частину доходу одержує перекупник внаслідок встановлення завищеної ціни на сільськогосподарську продукцію; у другому випадку – одержання доходу ОСГ внаслідок реалізації великих обсягів продукції на оптових ринках, однак з'являються трансакційні витрати; у третьому випадку – високі трансакційні витрати для ОСГ та відносно низькі доходи від продажу сільськогосподарської продукції. Така ситуація підтверджується результатами соціологічного моніторингу власників ОСГ Закарпатської області, в результаті якого визначено, що 12% опитаних респондентів продають свою продукцію односельчанам та у навколишніх селах; 41% власників ОСГ реалізують сільськогосподарську продукцію в обласному та районних центрах, 2% – в сусідніх областях; 7% виробників здають свою продукцію посередникам оптовими партіями, що переважно характерно для сезонного характеру сільськогосподарського виробництва, і тільки 4% селян здають сільськогосподарську продукцію в заготівельні кооперативи.

Кластеризація виступає одним із альтернативних варіантів підвищення ефективності господарювання суб'єктів аграрного ринку та «розірвання» схеми «виробник-посередник», що передбачає формування на певній території замкнутих циклів «виробництво–зберігання–переробка–реалізація» сільськогосподарської продукції, що діють на засадах інтеграції та кооперації, з метою забезпечення ефективного функціонування кожного з учасників агро-кластеру, виробництва конкурентоспроможної продукції та максимізації прибутку. Організаційну структуру агро-кластеру в межах регіону (або територіального утворення) пропонується умовно розділити на два блоки (рис. 8):

- перший блок – виробники сільськогосподарської продукції на місцях, тобто господарства населення, що приймають безпосередню участь в реалізації господарського процесу в межах кластеру. Їх діяльність повинна базуватися на принципах спеціалізації та кооперації виробництва і праці, дотримання яких є першочерговою умовою підвищення показників ефективності використання їх підприємницького потенціалу, зокрема раціонального використання основних засобів, своєчасне виконання сільськогосподарських робіт, зростання продуктивності праці.

- другий блок передбачає функціонування економічних суб'єктів, що безпосередньо приймають участь у створенні кластеру та забезпечують його ефективне функціонування й діють на засадах принципу їх горизонтальної інтеграції, зокрема:

1. Органи місцевого самоврядування на регіональному і локальному рівні, основне завдання яких в межах кластеру полягає у розробці стратегічних напрямів розвитку кластерної моделі аграрного ринку та стимулювання інвестиційної підтримки і розвитку агровиробників. Важлива роль також відводиться реалізації контролюючої та регуляторної функції, забезпечення яких також покладено на державні органи влади.

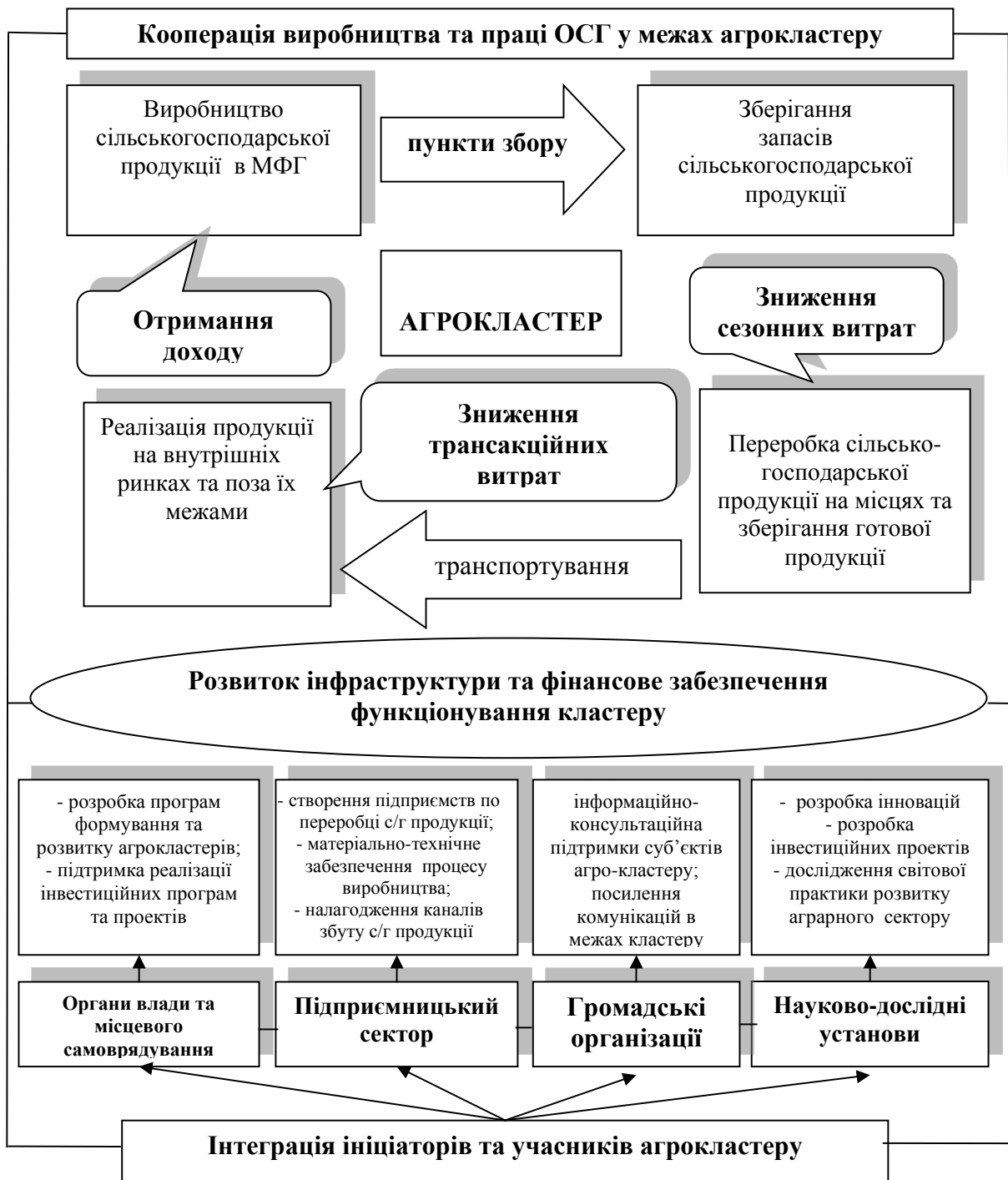

Рис. 8 Кластерна модель функціонування аграрного сектора економіки транскордонного регіону³⁷
(авторська розробка)

2. Підприємницький сектор, що виступає головним учасником агрокластеру, на який покладено функції по забезпеченню матеріально-

³⁷ Кудак К.М. Інноваційні напрями розвитку аграрного сектора економіки регіону на засадах кластеризації // К.М. Кудак / Регіональна економіка, №4, 2014. – С.175

технічного оснащення процесу виробництва; надання транспортних послуг по перевезенню продукції; пошук ефективних каналів збуту сільськогосподарської продукції.

3. Громадські організації, діяльність яких безпосередньо впливає на підтримку та розвиток комунікаційного середовища в межах агрокластеру; надання інформаційно-консультаційної підтримки основним учасникам кластеру, а також моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування кластеру.

Науково-дослідні установи – університети, інститути, наукові центри та лабораторії, що безпосередньо генерують ідеї щодо впровадження інноваційних розробок, зокрема з виробництва екологічно-чистої продукції в межах кластеру. Важливим також є вивчення досвіду передових країн світу щодо розвитку аграрної сфери та можливостей його впровадження в межах створюваного кластеру; розробка альтернативних та перспективних напрямів співпраці з сусідніми державами в межах агрокластеру.

Слід зазначити, що забезпечення процесу «руху» сільськогосподарської продукції в межах кластеру повинно відбуватися безпосередньо за участю домогосподарств, а при кожній селищній чи сільській раді пропонується створити локалізовані центри управління агрокластером, що безпосередньо б контролювали та регулювали даний процес на місцях. До того ж, в межах таких центрів повинні базуватися пункти збору сільськогосподарської продукції та складські приміщення, оснащені холодильними установками та іншим обладнанням, з метою забезпечення її якісного зберігання, що сприятиме зниженню витрат від псування та дасть змогу вирішити проблему сезонності. За наявності таких пунктів збору виробники сільськогосподарської продукції, що живуть у населених пунктах, віддалених від ринків збуту продукції, не нестимуть трансакційні витрати, пов'язані з її транспортуванням та перевезенням і отримуватимуть вищий дохід від продажу безпосередньо на місцях.

В межах населених пунктів, що спеціалізуються на вирощуванні продукції тваринництва та виробництві молока, необхідно забезпечити наявність доїльних установок та забійно-санітарних пунктів з метою належного дотримання ветеринарно-санітарних правил щодо забою тварин та забезпечення належної якості м'ясної та молочної продукції. З метою переробки надлишків сільськогосподарської продукції на місцях необхідним є створення переробних міні-цехів та мікропідприємств, що безпосередньо входить у обов'язки підприємницького сектору агрокластеру. Підприємці, що функціонують в межах кластеру також повинні забезпечувати транспортування сільськогосподарської продукції шляхом розробки ефективних логістичних ланцюгів переміщення товару, забезпечення наявності вантажних автомобілів, оснащених холодильними камерами.

Особливу увагу слід приділити розвитку інфраструктури та проблемі фінансового забезпечення функціонування агрокластерів на кооперативних засадах, що повинно здійснюватися на принципах самофінансування та самоокупності за участю домогосподарств, підприємців та органів місцевого самоврядування. Важливу увагу також слід приділити розробці та реалізації інвестиційних проектів щодо розвитку агрокластеру та формування в його межах нових підприємницьких структур, які б забезпечували ефективну підтримку функціонування такого кластеру.

Реалізація зазначених напрямів забезпечить функціонування замкнутого циклу з виробництва, постачання та переробки сільськогосподарської продукції, що забезпечить раціональне використання наявного виробничого, людського та ресурсного потенціалу в межах агрокластеру. Об'єднання зусиль господарств населення та інших організаційно-правових форм господарювання на засадах кластеризації позитивно вплине на їх розвиток внаслідок зниження операційних витрат виробництва, зниження фінансових ризиків, формування відносин на договірній основі, що сприятиме підвищенню рівня рентабельності виробництва в ОСГ і, в недалекій перспективі (від 5 до 10 років), дасть їм змогу трансформуватися у більш ефективні форми господарювання (виробничі

кооперативи, фермерські господарства, малі підприємства) на основі спільної заготівельної, агротехнічної, збутової діяльності та досягти більш високого рівня технологічності та товарності, підвищуючи конкурентоспроможність власної продукції. Поряд з цим, в результаті ефективного функціонування агрокластеру, широкого поширення набуватиме розвиток підсобних промислів, зокрема ремонт та будівництво складських приміщень, ремонт обслуговуючих машин та сільськогосподарської техніки, тобто альтернативними сегментами діяльності ОСГ в межах агрокластеру можуть стати такі, що доповнюють основне виробництво. Подібна система організації виробництва, безумовно, усуває ряд суперечностей, що виникають між окремими суб'єктами в аграрному секторі економіки й у силу ефекту синергії «дає можливість посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації, що, як правило, здійснюються формально і неформально, шляхом обміну ідеями між партнерськими фірмами при виконанні спільної роботи, в рамках контактів із спільними постачальниками, через соціальні міжфірмові зв'язки, які згодом можуть бути втілені в інноваційні проекти, реалізація яких підвищуватиме конкурентоспроможність аграрного сектору»³⁸, а з часом призведе до розвитку виробничої та соціальної інфраструктури на селі, зростання рівня життя сільського населення та диверсифікації економіки регіону.

Забезпечення вищезазначених заходів набуває особливої актуальності в сучасних умовах євроінтеграції та вступу України до СОТ, що ставить перед вітчизняними сільгоспвиробниками нові вимоги до якості, а відповідно і конкурентоспроможності агропродукції, зокрема щодо дотримання технічних стандартів, санітарних та фіто-санітарних норм з виробництва продукції, а також відносно фінансової підтримки аграрного сектора. Однак, проблема зростання конкурентоспроможності вітчизняних агровиробників в умовах вступу до ЄС повинна розв'язуватися не тільки на локальному, але й на державному рівні, зокрема, щодо забезпечення гарантованого доходу

³⁸ Жураковська Л.А. Першочергові заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні / Л.А. Жураковська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1086/>

сільгоспвиробників; сприяння збуту сільгосппродукції; збільшення фінансування переобладнання підприємств новітніми технологіями; вдосконалення виробничої та соціальної інфраструктури села, що сприяло б вирівнюванню цінових диспропорцій між експортом та імпортом агропродукції, наповнення внутрішнього ринку товарами власного виробництва³⁹.

Необхідною умовою наближення вітчизняного аграрного ринку до стандартів ЄС виступає трансформація дрібних агровиробників у фермерські господарства сімейного типу, що є основною організаційно-правовою формою господарювання у сільському господарстві розвинених європейських країн. Фермерське господарство – це ринково орієнтована підприємницька структура, яка має досить великі земельні наділи для виготовлення товарної сільськогосподарської продукції та може займатися її переробкою і реалізацією⁴⁰, тому першочерговим завданням щодо вирішення даної проблеми являється забезпеченість населення земельними паями у розмірах, достатніх для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва товарного типу, а також легітимізація діяльності ОСГ з наданням їм статусу юридичної особи. Зокрема, як зазначають вітчизняні експерти та фахівці «якщо ми прагнемо розвивати й модернізувати сільськогосподарське виробництво, запроваджувати стандарти ЄС, то всі виробники сільськогосподарської продукції повинні мати єдине законодавче поле для організації своєї діяльності і працювати в рівних податкових умовах»⁴¹.

³⁹ Ставська Ю.В. Переваги та ризики євроінтеграції для АПК України /Ю. В. Ставська, І.А. Дмитренко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». - №3(80), 2013. –С. 259

⁴⁰ Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні / І.Беззуб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382

⁴¹ Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні / І.Беззуб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382

Пріоритетним напрямом розвитку регіонального аграрного ринку та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників повинна стати переорієнтація їх діяльності на виробництво екологічно чистої та органічної продукції, що є невід'ємною умовою розвитку сучасного аграрного виробництва. За результатами соціологічного моніторингу господарств Закарпатської області визначено, що 83% власників ОСГ у процесі господарювання використовують органічні засоби обробітку рослин, а на запитання «Чи використовуєте Ви хімічні та біологічні добавки для відкорму тварин?» 97% респондентів дали негативну відповідь, що свідчить про високий рівень екологічної свідомості та культури ведення сільськогосподарського виробництва серед населення.

Переорієнтація господарств населення на виробництво екологічно чистої продукції з поступовою мінімізацією застосування отрутохімікатів та добрив, дасть змогу ОСГ зайняти недостатньо наповнену ринкову нішу та отримати високий прибуток порівняно з іншими виробниками. Так, з одного боку, в короткостроковому періоді перехід на екологічні технології призведе до зниження обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції та зростання її собівартості, однак висока якість екологічно чистої продукції з часом стане головною умовою зростання конкурентоспроможності ОСГ як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Активне впровадження природоохоронних та природовдосконалюючих заходів, поряд з екологічним ефектом, призведе до досягнення економічної вигоди внаслідок більш раціонального та ефективного використання наявного природно-ресурсного та виробничого потенціалу сільськогосподарських виробників. В цьому контексті екологічна безпека і якість виробленої в ОСГ продукції в сучасних умовах господарювання є основним чинником її внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності, що в перспективі може стати рушійним фактором сталого еколого-економічного розвитку регіону.

Висновки до розділу 3

1. Проведене дослідження засвідчило, що поряд із сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами особисті селянські господарства виступають основними виробниками сільськогосподарської продукції в Закарпатській області. Зокрема, частка ОСГ у загальній структурі суб'єктів аграрної економіки регіону складає близько 82%, а обсяги виробництва складають 95% у загальній структурі сільськогосподарської продукції Закарпатської області.

Позитивною динамікою характеризуються показники ефективності господарювання ОСГ регіону. Зокрема, у посткризовий період в господарствах населення спостерігався ріст продуктивності праці – на 6%; підвищення урожайності по більшості видів сільськогосподарських культур (плодів та ягід – на 43,99%; картоплі – на 7,47%, овочів – на 22,24%, соняшника – на 31,75%); зростання продуктивності худоби, зокрема по показнику середній річний удій молока – на 7,4%.

2. Не зважаючи на домінування ОСГ у аграрній сфері регіону, їх функціонування характеризується низкою негативних тенденцій, що стримують розвиток аграрного ринку, зокрема:

- переважання у структурі ОСГ господарств умовно натурального типу (60% ОСГ);
- використання ручної фізичної праці у процесі господарювання (50% ОСГ);
- низький рівень інноваційності виробництва (17% ОСГ запроваджують сучасні технології з виробництва агропродукції);
- слабкість горизонтальних та вертикальних інтеграційних зв'язків між ОСГ та іншими агровиробниками (тільки 7% ОСГ кооперуються з іншими агровиробниками у процесі господарювання).

3. Підвищення ефективності господарювання ОСГ зумовлює необхідність їх трансформації в більш ефективні господарські структури, зокрема сільськогосподарські кооперативи, агрокластери, фермерські господарства сімейного типу та інші організаційно-правові форми господарювання, функціонування яких відповідало б вимогам СОТ та стандартам ЄС, сприяючи

формуванню підприємницького середовища їх функціонування та забезпечувало б вихід на локальні та транскордонні товарні ринки, що базується на поєднанні таких основних елементів:

- кооперація виробництва та праці в ході виробництва сільськогосподарської продукції;
- формування сприятливого інвестиційного середовища та розвиненої інфраструктури аграрного ринку;
- впровадження інноваційних та інформаційних технологій у процесі виробництва сільгосппродукції;
- переорієнтація ОСГ на виробництво екологічно чистої продукції.

Реалізація зазначених заходів внаслідок максимального використання потенціалу ОСГ та інших суб'єктів аграрного ринку, в силу ефекту синергії забезпечить формування замкнутих циклів з виробництва, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, що в кінцевому результаті призведе до зростання ефективності аграрного виробництва, диверсифікації сільської економіки та підвищення рівня життя населення.

Список використаної літератури

1. Гірські території Закарпаття: соціально-економічні трансформації: монографія / [В.П.Мікловда, М.І. Пітюлич, Сембер С.В. та ін.]; за ред. В.П. Мікловди. – Ужгород: ПП «Бреза», 2012. – 240с.

2. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник, відп. за вип. Т.В. Черяник – Ужгород, 2015. – 511 с.

3. Земельне законодавство України. Закон України «Про особисте селянське господарство». – К.: Істина, 2010. – 342с.

4. Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість населення» / № 24. - 2013, ст.243с.1 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

5. Відомості Верховної Ради (ВВР). Закон України «Про зайнятість

населення». – [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

6. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу / Постанова КМУ №198 від 20.03.2013р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-2013-%D0%BF>

7. Пітюлич М.М. Оцінка стану та перспективи розвитку особистих селянських господарств гірських територій Карпатського регіону / М.М. Пітюлич// Регіональна економіка. – 2014. – №1. – с.34-41

8. Куцина Л.В. Управління розвитком аграрної сфери на основі кластерного підходу / Л.В. Куцина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://visnik.knteu.kiev.ua>

9. Чорнодон В. І. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку промислового садівництва / В. І. Чорнодон // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип.154, ч. 2. – С.54-61

10. Кудак К.М. Інноваційні напрями розвитку аграрного сектора економіки регіону на засадах кластеризації // К.М. Кудак / Регіональна економіка, №4, 2014. – с.172-179

11. Жураковська Л.А. Першочергові заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні / Л.А. Жураковська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1086/>

12. Ставська Ю.В. Переваги та ризики євроінтеграції для АПК України /Ю. В. Ставська, І.А. Дмитренко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». - №3(80), 2013. – с.256-264

13. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні / І.Беззуб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

4.1 Теоретичні аспекти функціонування особистих селянських господарств у туристичній сфері

Наявність природно-рекреаційних ресурсів у Закарпатській області обумовлює її соціально-економічний профіль, особливо у сфері розвитку туристичної індустрії. Унікальне прикордонне географічне розташування та багатий етнокультурно-ресурсний потенціал забезпечують області визнання перспективної рекреаційної зони.

Туристична індустрія формується на основі туристично-рекреаційного потенціалу, туристичних господарств, інфраструктури та туристичних потоків. Для організації та планування туристичного господарства важливе значення має класифікація туризму, зміст якої полягає у виокремленні його форм і видів за різними напрямками. Наразі не існує чіткої загальноприйнятої класифікації. Це пояснюється насамперед тим, що практично неможливо виділити чисті форми і види сучасного туризму. Класифікація його за видами і формами дає можливість розв'язати низку проблем щодо розвитку і територіальної організації туристичного господарства та визначати попит на окремі види туристичних послуг.

Найбільш поширеною є методика, де види туризму визначають за наступними класифікаційними ознаками: географічний принцип (внутрішній і міжнародний); напрямок туристського потоку (в'їзний і виїзний); мета подорожі (рекреаційно-оздоровчий, спортивний, сільський, релігійний, подієвий і т.д.); спосіб пересування (залізничний, авіаційний, автомобільний і т.д.); кількість учасників (індивідуальний, сімейний, груповий); тривалість подорожі (короткотривалий і довготривалий); інтенсивність туристського

поток (сезонний, постійний, епізодичний); організаційна форма (організований і неорганізований).⁴²

Класифікація видів туризму за найбільш поширеними ознаками представлена на рис. 9.

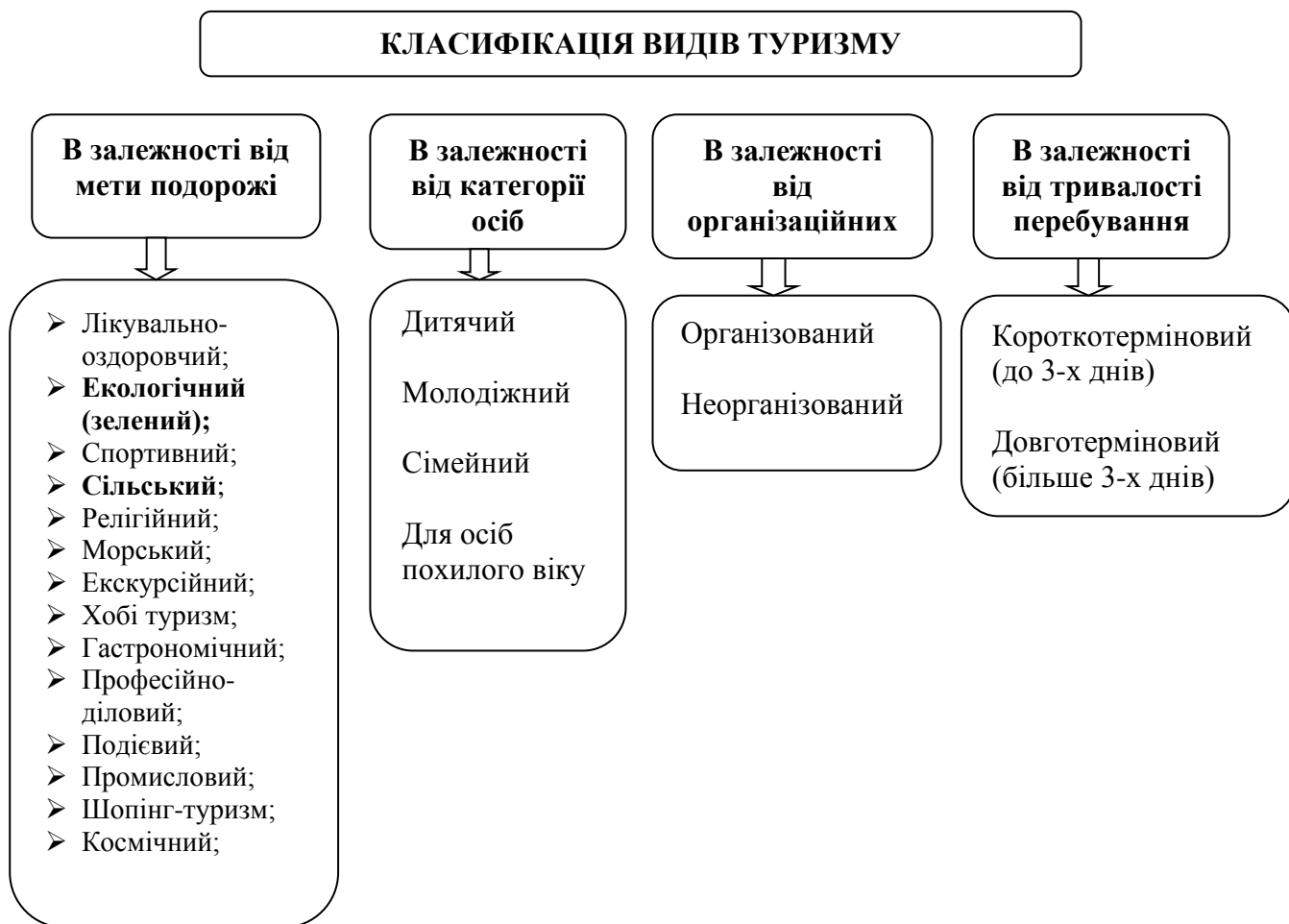

Рис. 9 Класифікація видів туризму за деякими класифікаційними ознаками
(авторська розробка)

Зокрема, критерій поділу туризму згідно з основною метою подорожі має вирішальне значення, оскільки мета подорожі найбільше впливає на вибір маршруту подорожі. Турист, мандруючи, може ставити перед собою декілька цілей, але одна з них буде основною й домінуючою, саме за нею і визначається вид туризму.

⁴² Класифікація видів туризму [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B8_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83

Більш детально класифікацію деяких видів туризму за метою подорожі розглянемо у таблиці 20.

Таблиця 20

Класифікація видів туризму за метою подорожі*

<i>Вид туризму</i>	<i>Мета</i>
Лікувально-оздоровчий	Лікування, оздоровлення з використанням бальнеологічних ресурсів
Спортивний	Катання на лижах, походи в гори, сплави на байдарках і т.п.
Екологічний (зелений)	Відвідування природних заповідників, спостереження за тваринами у дикій природі
Сільський	Перебування у сільській місцевості, пізнання сільського побуту, традицій, звичаїв
Релігійний	Відвідування храмів, монастирів, паломництво
Хобі туризм	Мисливство, рибальство
Подієвий	Відвідування певних заходів (фестивалів, концертів)
Професійно-діловий	Участь у конференціях, семінарах, виставках, презентаціях

*авторська розробка

Зупинимося більш детально на сільському туризмі. Вивчаючи теоретичні дослідження вчених у сфері сільського туризму, слід зазначити, що цілий ряд авторів давав опис його сутності та актуальності. Між науковцями ще й досі тривають дискусії щодо таких понять як сільський туризм, сільський зелений туризм, екотуризм, агротуризм.

Не зважаючи на численні дослідження науковців щодо особливостей цих видів туризму, до цього часу не існує єдиного підходу щодо трактування аналізованих категорій (таблиця 21).

Таблиця 21

Теоретичні підходи до визначення сутності видів туризму

Сільський туризм	— це відпочинковий різновид туризму, що відбувається у сільських садибах, де власник господарства надає послуги з розміщення та харчування; основна мета цього виду туризму — пасивний відпочинок та вивчення побуту селян. ⁴³
Сільський туризм	- подорожі з метою відпочинку і рекреації населення, що передбачають розміщення в сільській місцевості із залученням приватного сектору. Всі інші види туризму: фермерський, природний, біологічний, зелений, екотуризм, агротуризм і т.д. – є іншими за метою та сутністю видами туризму, хоч інколи можуть реалізовуватися і за рахунок відпочинку в сільській місцевості та використання приватних засобів розміщення (н.п. ОСГ)». ⁴⁴

⁴³ Кудла Н.Є. Сільський туризм: поняття, види і цілі розвитку / Н.Є. Кудла // Міжнар. наук-практ. форум "Теорія і практика розвитку АПК". — Л. : ЛДАУ, 2006. — С.425-430.

⁴⁴ Пінчук Т.А. Агротуризм як форма підприємництва у сільській місцевості / Т.А. Пінчук // Науковий вісник УжНУ, серія Економіка. - 2009. - № 28. - С. 49.

Продовження Таблиці 21

Сільський туризм	— туризм, що базується в сільських будинках або фермах, або загалом у сільській місцевості, але не включає відпочинок на особливих рекреаційних територіях. Адже, якщо турист має на меті оздоровлення у лікувально-рекреаційних закладах ... сільську садибу в такому випадку краще визначити як приватний міні-готель. ⁴⁵
Сільський туризм	– вид <u>туризму</u> , що передбачає відпочинок у <u>сільській</u> , <u>курортній</u> чи природоохоронній місцевостях з використанням належно облаштованих приватних садиб чи інших закладів розміщення. ⁴⁶
Сільський туризм	є найбільш широким інтегративним поняттям, що включає в себе інші форми (агро- та фермерський туризм) та є сукупністю відносин, що виникають з приводу туристсько-рекреаційної діяльності різного цільового спрямування у сільській місцевості. ⁴⁷
Сільський туризм	– це форма проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як базовою метою екотуризму виступає активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибоке пізнання і сприйняття. ⁴⁸
Агротуризм	- форма туризму, пов'язана з діючим фермерським господарством, де сільськогосподарське виробництво і тваринництво є одними із найважливіших принад. У процесі використовуються житлові і господарські будівлі місцевих мешканців для надання послуг туристам. ⁴⁹
Агротуризм	- підприємницька діяльність, що здійснюється на базі аграрних підприємств та агроосель і пов'язана із сільським господарством та сільськогосподарськими роботами. ⁵⁰
Агротуризм	- сектор туристичної галузі, орієнтований на використання природних, культурно-історичних і інших ресурсів сільської місцевості і її специфіки для створення комплексного продукту. Агротуризм та екотуризм як підвиди сільського туризму. ⁵¹
Агротуризм	- організоване перебування туристів у селянській родині, яка займається сільськогосподарською та іншою діяльністю. ⁵²
Екотуризм	- форма активного вивчення територій з особливими природними й культурними умовами. Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідують туристи. ⁵³

45 Регіональний підхід до управління економічними процесами: Монографія / Г.С.Ємець, М.А.Лендел – К: «Наукова думка», 1992 – С. 78.

46 Класифікація видів туризму [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org>

47 Костриця М. М. Сільський туризм: концепція розвитку в регіоні/ М. М. Костриця // Вісник ДАУ. – 2005. – № 2. – С. 275.

48 Горішевський П.В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі: підручник / П.В. Горішевський, В.П. Васильєв, Ю.В. Зінько. – Ів.-Франківськ : Місто-Н, 2008. – С. 158.

49 Маєвський Я. Агротуризм: poradnik для сільського господаря / Я. Маєвський // – Львів: Прес.2005. – С. 80.

50 Пінчук Т.А. Агротуризм як форма підприємництва у сільській місцевості. // Науковий вісник УжНУ, серія Економіка. - 2009. - № 28. – С. 49

51 Кушнір Ю.Б. Передумови та стан розвитку сільського зеленого туризму на Закарпатті / Ю.Б. Кушнір // Науковий вісник УжНУ, серія Економіка. - 2009. – С.21

52 Кудла Н.Є. Сільський туризм: поняття, види і цілі розвитку / Н.Є. Кудла // Міжнар. наук-практ. форум "Теорія і практика розвитку АПК". — Л. : ЛДАУ, 2006. — С.425.

53 Рутинський М.Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – С. 271.

Продовження Таблиці 21

Сільський зелений туризм	– форма відпочинку у сільській місцевості в приватній садибі сільського господаря з можливістю надання послуг з розміщення, харчування, а також організації дозвілля і подій, пов’язаних із використанням майна особистого селянського господарства, місцевими звичаями і традиціями гостинності. ⁵⁴
Сільський зелений туризм	– це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону. ⁵⁵
Сільський, екологічний (зелений)	- види туризму. ⁵⁶
Сільський зелений туризм	Особисте селянське господарство (далі – ОСГ) - це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму . Діяльність, пов’язана з веденням ОСГ, не відноситься до підприємницької діяльності. ⁵⁷
Сільський зелений туризм	- це відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості та отримання ними послуг сільського зеленого туризму на базі ОСГ. ⁵⁸
Сільський аграрний туризм	– це вид туризму, який передбачає тимчасовий виїзд особи з місця проживання в сільську місцевість в оздоровчих, пізнавальних чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності. ⁵⁹

З вище наведеного відмічаємо, що більшість вітчизняних дослідників під сільським туризмом розуміє відпочинок у сільській місцевості із розміщенням туристів у селянських господарствах населення, оскільки метою туриста виступає перебування у сільській місцевості та пізнання сільського побуту.

⁵⁴ Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.greentour.com.ua

⁵⁵ Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2008. - №1 (6). - С.138.

⁵⁶ Про туризм: Закон України від 15.09.95 р. № 324/95-ВР, № 742-IV. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

⁵⁷ Про Особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

⁵⁸ Про сільський зелений туризм: Закон України. Проект від 12.04.2007р. №3467 – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tourlib.net/zakon/>

⁵⁹ Про аграрний туризм: Закон України. Проект – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4299&sk1=5

Термін «сільський зелений туризм» використовується тільки в Україні і вперше був введений Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму, а пізніше був використаний у ЗУ «Про ОСГ». Визначення сільського туризму як зеленого підкреслює його проєкологічну орієнтацію та розташування у природному середовищі.

Як бачимо, за змістовим навантаженням суттєвої різниці між термінами «сільський туризм» та «сільський зелений туризм» немає. Тому, враховуючи вітчизняний та світовий досвід, найбільш вдалим та лаконічним є поняття саме «сільський туризм», однак законодавчо закріпленим є термін «сільський зелений туризм».

На сьогоднішній день дослідниками часто використовуються терміни «агротуризм» та «екотуризм», як підвиди сільського туризму. Якщо поняття «екотуризму» розглядається у ЗУ «Про туризм» як окремий від сільського туризму вид туризму, то поняття «агротуризм» є нове, яке характерне більше для європейських країн. Для ідентифікації цих понять необхідно класифікувати ці види туризму за метою подорожі (рис. 10).

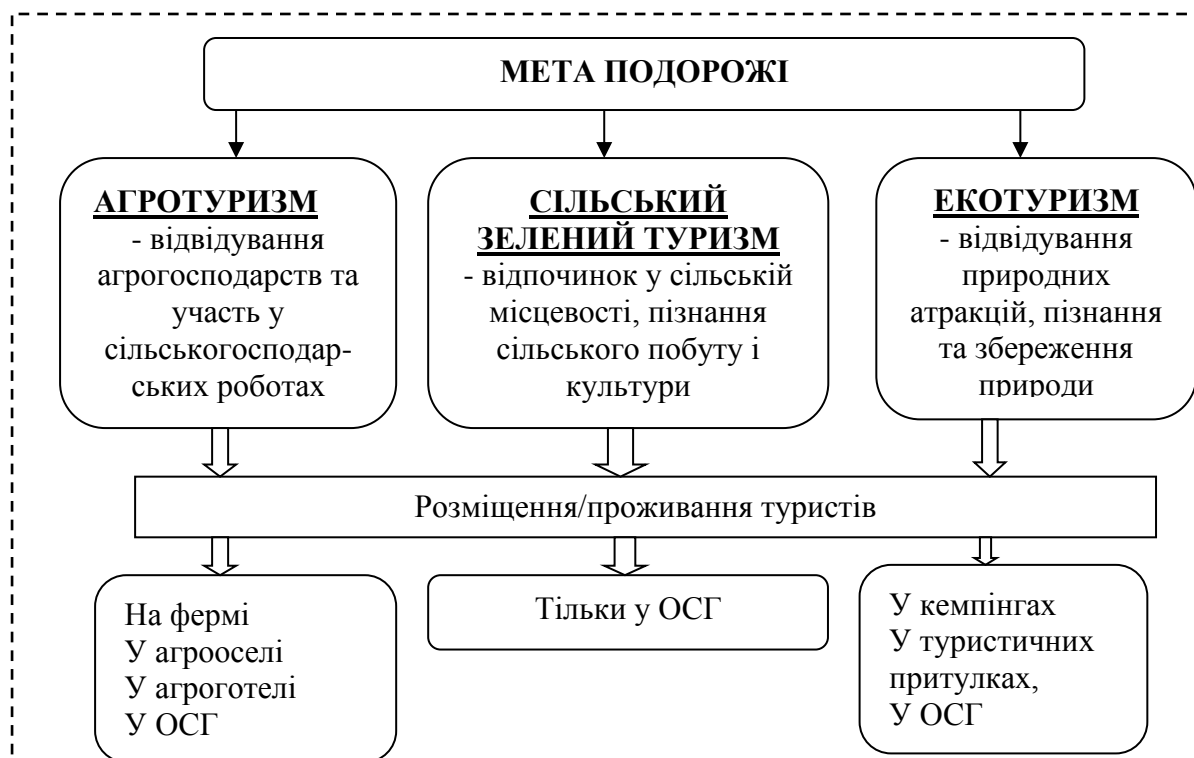

Рис. 10 Класифікація сільського, аграрного та екологічного туризму за метою подорожі (авторська розробка)

Таким чином, сільський зелений туризм, аграрний туризм і екотуризм відрізняються основними цілями подорожі і не можуть бути різновидами один одного, а є окремими видами туризму. Сільський зелений туризм передбачає пасивний відпочинок у сільській садибі, вивчення побуту і звичаїв селян. Екотуризм – це активний відпочинок у природному середовищі, з метою пізнання і збереження природи. Аграрний туризм являє собою відпочинок із залученням туриста до сільськогосподарської діяльності.

Аналізуючи категорію «сільський зелений туризм», варто зазначити, що розміщення туристів відбувається тільки у приватній садибі власника ОСГ, одночасно ЗУ «Про ОСГ», поки що, передбачено надання особистим селянським господарством тільки послуг сільського зеленого туризму. Отже, ОСГ, згідно закону, не має права надавати послуги агротуризму чи екотуризму.

Ще з початку 2000-х років в Україні акцентується увага на розвиток соціальної сфери села через залучення приватного сектора у сільській місцевості до підприємництва у сфері сільського туризму. На законодавчому рівні розробляються плани заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму та розвитку села через сприяння диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, розвитку сільського туризму, відродженню народних промислів та ремесел.

Аналіз законодавчої бази у сфері надання туристичних послуг свідчить про те, що сільський туризм є законним видом діяльності відповідно до Закону України «Про туризм», однак у даному законі сільський туризм розглядається лише як вид туризму та не містить чіткого визначення. Право ОСГ займатися сільським зеленим туризмом визначено Законом України «Про особисте селянське господарство», в якому також закріплені такі основні положення:

- сільський зелений туризм є одним з різновидів господарської діяльності у межах особистого господарювання сільського господаря;

- сільський зелений туризм - це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають;

- діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму, не відноситься до підприємницької діяльності.⁶⁰

Важливо також зазначити, що на законодавчому рівні створені такі умови, що власнику сільської садиби вигідніше не реєструватись як підприємець, оскільки в цьому випадку він не платить туристичний збір, тарифи на електроенергію та комунальні послуги, встановлені як для фізичної особи, а не для підприємця.

Іншою особливістю правового регулювання туристичної діяльності в Україні є те, що колективним засобом розміщення визнається заклад, у якому є понад 30 ліжко-місць, а індивідуальним засобом розміщення – до 30 ліжко-місць. Важливо також зазначити, що відповідно до пунктів 3 і 7 Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» фізичні особи-власники або орендарі індивідуальних засобів розміщення мають право надавати такі послуги без їх державної реєстрації, як суб'єктів підприємницької діяльності, за умови, що кількість місць такого розміщення не перевищує 30.⁶¹ Тому, на сьогоднішній день спостерігається така тенденція, коли відкривається міні-готель місткістю до 30 ліжко-місць, а підприємницька діяльність в такому випадку проводиться під вівіскою «сільська садиба».

Сільський зелений туризм не вимагає великих капіталовкладень, оскільки його основою виступає сам побут, атмосфера та особливості сільського життя. Разом з цим, законодавством не встановлено мінімальні вимоги до власників осель щодо організації побуту та зручностей для гостей, сертифікація послуг з тимчасового розміщення є також добровільною. Тому, державі необхідно здійснювати контроль за безпекою і якістю послуг, які надаються на внутрішньому ринку. Контроль за їх якістю полягає у розробці та впровадженні відповідних стандартів і процедур забезпечення якості послуг у галузі сільського

⁶⁰ Про Особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

туризму. Запровадження стандартів у наданні туристичних послуг є надзвичайно важливим для інтеграції України у світову та європейську туристичну спільноту.

Доцільно зазначити, що у 2007 році Верховна рада України зняла з розгляду два законопроекти «Про сільський туризм» та «Про сільський зелений туризм» та обрала до розгляду законопроект «Про аграрний туризм». Дані законопроекти передбачали законодавче регулювання діяльності сільського туризму через такі основні положення:

- сільський туризм базувався виключно на сільських територіях;
- сільська садиба – це виключно житловий будинок, ОСГ, в якому постійно проживає господар та його сім'я;
- кількість ліжко-місць для туристів у такій садибі не повинна перевищувати 9;
- діяльність у сфері сільського зеленого туризму не відноситься до підприємницької діяльності за умови, якщо сукупний річний дохід від діяльності у сфері сільського туризму не перевищує річного розміру прожиткового мінімуму у розрахунку на кожного члена даного ОСГ;
- у разі перевищення рівня доходів надання послуг сільського зеленого туризму має здійснюватися на засадах підприємництва;
- у випадку розташування сільської садиби у курортно-оздоровчій зоні, господарі зобов'язані зареєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності.^{62 63}

Для усунення наявних нормативно-правових неточностей у цій сфері та забезпечення пріоритетності розвитку сільського туризму доцільно прийняти окремий Закон України прямої дії „Про сільський туризм”. Положення цього Закону мають визначати загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України у цій сфері, що сприятимуть заохоченню сільського населення до розвитку приватної ініціативи, до

⁶²Про аграрний туризм: Закон України. Проект – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tourlib.net/zakon/>

⁶³Про сільський зелений туризм: Закон України. Проект від 12.04.2007р. №3467 – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tourlib.net/zakon/>

забезпечення їх зайнятості та підвищення рівня і якості життя на селі. Також має розробитись національний стандарт послуг у сфері сільського туризму, що відповідатимуть європейським стандартам.

4.2 Ефективність функціонування особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму

Функціонування особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму набуває широкого поширення серед сільського населення, в ході якої відбувається реалізація підприємницької ініціативи серед селян, що здійснює суттєвий вплив на розвиток підприємництва на селі.

Сільський туризм має великі шанси для розвитку у Закарпатській області, оскільки вона вирізняється специфічною структурою сільського господарства, яка ґрунтується на приватній власності на землю з переважанням індивідуальних форм ведення господарства, а також є носієм матеріальних об'єктів культури, автентичного народного фольклору, звичаїв, обрядів.

Розвитку сільського зеленого туризму в області сприяють такі фактори:

- зростаючий попит мешканців міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості;
- унікальна історико-етнографічна спадщина сільських територій;
- багаті рекреаційні ресурси;
- екологічна чистота сільської місцевості;
- наявність достатнього житлового фонду для прийому туристів,
- наявність трудових ресурсів для обслуговування туристів;
- традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок.⁶⁴

У Закарпатській області сільський зелений туризм виступає однією з пріоритетних сфер економічної діяльності на селі, що може здійснюватися на

⁶⁴ Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. - 2008. - №1 (6). - С.138.

базі ОСГ. Зростаючий попит на послуги сільського туризму зумовлює зростання пропозиції даних послуг на сільських територіях. Поряд із масштабними санаторно-оздоровчими закладами та приватними готельними комплексами, послуги у сфері туризму пропонують і мешканці сіл, для яких, поряд із сільським господарством, даний вид діяльності є додатковим джерелом одержання доходів. Важливою передумовою успішного становлення сільського туризму є здатність членів ОСГ правильно організувати процес надання послуг та забезпечувати необхідні умови щодо зростання попиту на нього. Якщо ще 10 років тому місцеве населення пропонувало лише кімнати для ночівлі біля курортів, то на сьогоднішній день - це вже ціла мережа сільських садиб.

Сільська садиба – житловий будинок з присадибною земельною ділянкою, в якому постійно проживає сільський господар та члени його родини, або інший житловий будинок, що знаходиться за місцем основного проживання зазначених осіб, та належить на праві власності сільському господарю або будь-кому з членів родини, що постійно проживають разом з ним.⁶⁵

Сільський зелений туризм вже понад 15 років розвивається в Закарпатській області як специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільського населення з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону. Зокрема, це характеризується позитивною динамікою темпів приросту кількості сільських туристичних садиб з 2000 по 2014 роки і становить 470%.

Оскільки на офіційному рівні не проводиться облік сільських садиб, що надають послуги сільського туризму, неможливо точно підрахувати їх кількість. Зокрема, Управління туризму і курортів Закарпатської області за результатами проведеного моніторингу у 2014 році нараховує 409 садиб, що надають послуги сільського туризму (таблиця 22).

⁶⁵Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.greentour.com.ua

Кількість сільських садиб у Закарпатській області у 2014р.⁶⁶

Райони	Кількість садиб	у % до загальної кількості садиб
Берегівський	121	30
Великобerezнянський	20	5
Виноградівський	45	11
Воловецький	9	2
Іршавський	9	2
Міжгірський	11	3
Мукачівський	6	1
Перечинський	9	2
Рахівський	33	8
Свалявський	22	5
Тячівський	31	8
Ужгородський	5	1
Хустський	88	22
Всього	409	100

Як видно з таблиці, найбільша кількість садиб, що надають туристичні послуги знаходиться у Берегівському та Хустському районах, 30 і 22% відповідно, а найменша кількість садиб – у Ужгородському та Мукачівському районах, що свідчить про нерівномірне розташування сільських садиб у області.

Базовими в області вважають садиби в Солочині та Полянні на Свалявщині, у Шаяні на Хустщині, в Синевирі, Колочаві, Пилипці на Міжгірщині. Тобто найбільша частка всіх садиб області знаходиться у санаторно-курортних курортних зонах та біля гірськолижних комплексів.

У ході подальшого дослідження було проведено соціологічний моніторинг сільських садиб, що надають туристичні послуги. Так, за результатами соціологічного опитування власників сільських туристичних садиб, досліджено: тривалість надання туристичних послуг, мотиви надання послуг сільського зеленого туризму; перелік послуг та рівень сервісу у садибах; кількість туристів та попит на даний вид послуг.

⁶⁶ Відпочивайте у селах Закарпаття. Закарпатська обласна державна адміністрація, 31 травня 2010 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/3488.htm?lightWords=%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%B1%D0%B8>

Розподіл відповідей на запитання «Як давно ви надаєте послуги сільського зеленого туризму?» засвідчив: 15% опитаних власників садиб надають послуги туризму від 1 до 5 років; 40% респондентів вказали, що пропонують туристичні послуги 6-8 років; 45% опитаних - понад 10 років.

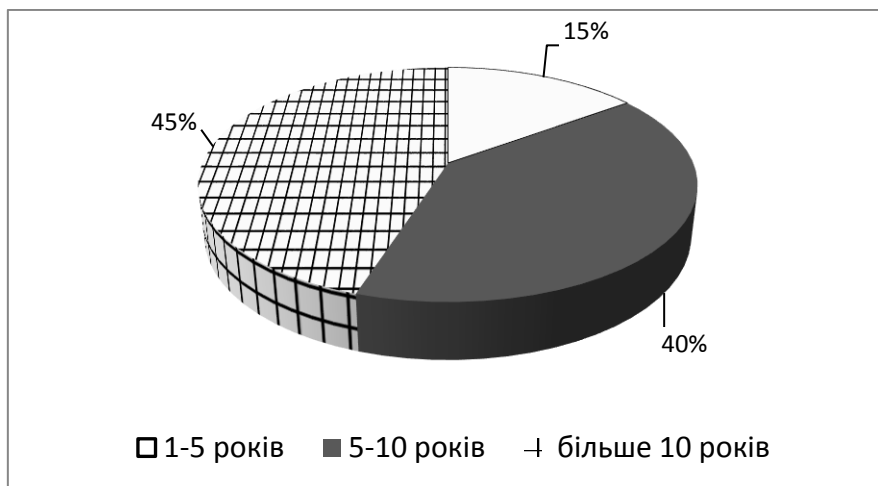

Рис. 11 Відповідь респондентів на запитання «Як давно ви надаєте послуги сільського зеленого туризму?», %

Серед мотивів, що спонукають селян надавати туристичні послуги, найчастіше виділяють наступні: бажання селян отримувати додаткові доходи; наявність у господарствах необхідної бази (передусім — місць для ночівлі); додаткова можливість продажу власної продовольчої продукції; розширення контактів з людьми.

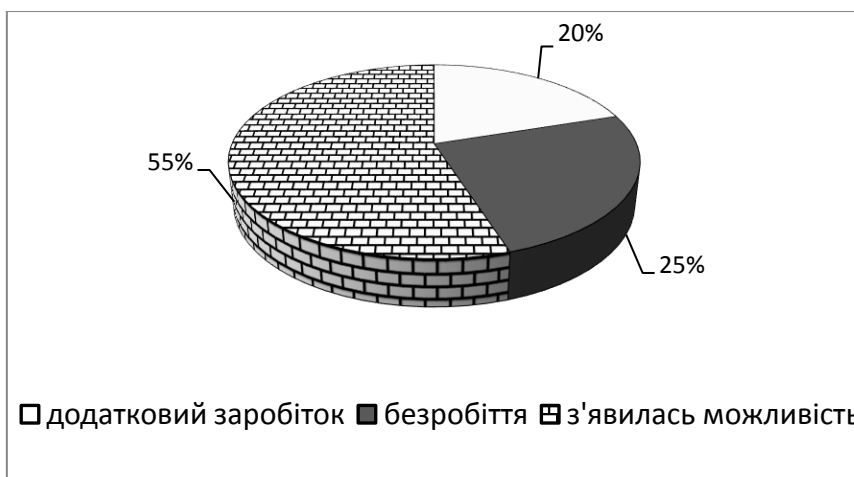

Рис. 12 Відповідь респондентів на запитання «Що спонукало Вас надавати туристичні послуги», %

Отже, як видно із рис.12, більшість опитаних респондентів (55%) вказували на існування сприятливих умов для надання послуг сільського зеленого туризму, а саме: близьке розташування до санаторно-оздоровчих чи

гірськолижних комплексів, перевищення попиту над пропозиціями цих комплексів, наявність побутової і матеріальної бази. Інші 25% респондентів, основним мотивом надання туристичних послуг назвали відсутність роботи. Для решти, 20% опитаних власників сільських садиб, основним мотивом такої діяльності виявилася можливість додаткового заробітку.

Під час моніторингу було виявлено, що відкриття певної кількості садиб у сфері сільського туризму проводилося через адміністративне сприяння з боку обласних та районних органів влади, на що вказували самі респонденти.

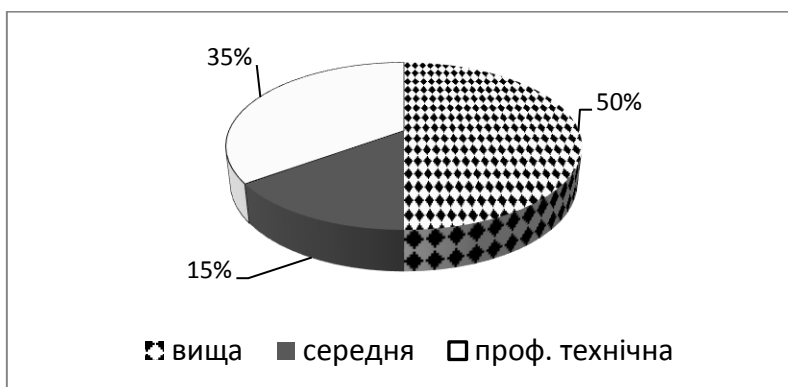

Рис. 13 Рівень освіти опитаних власників сільських садиб, %

Наведені на рис. 13 дані свідчать про високий рівень освіти власників садиб, а саме: 50% опитаних мають вищу освіту, 35% - професійно-технічну.

Надання послуг сільського зеленого туризму є одним із інструментів збільшення джерел доходів сільського населення. Сільський зелений туризм дає додатковий заробіток сільській родині та стимулює розвиток її господарства для забезпечення потреб туристів у продуктах харчування.

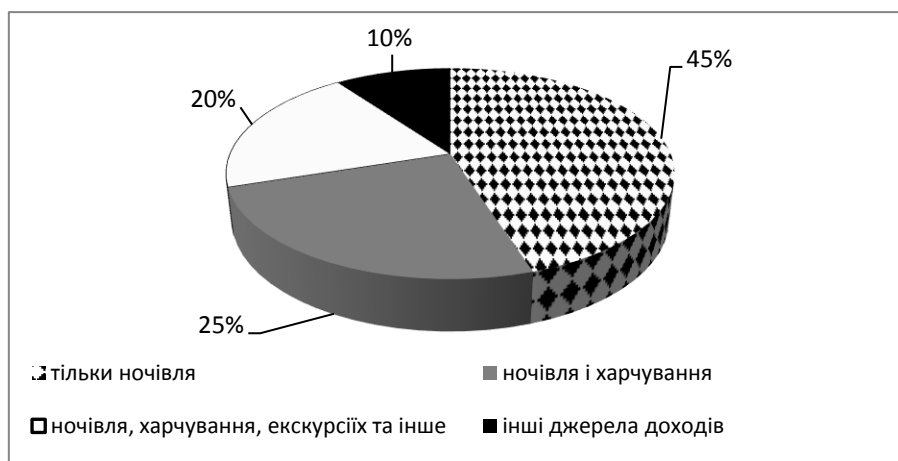

Рис. 14 Відповідь респондентів на запитання «Яке основне джерело доходів у вашому господарстві?», %

Вивчення джерел доходів власників сільських садиб, показало, що тільки для 25% опитаних основним джерелом доходів є дохід від сільського зеленого туризму, а 75% опитаних респондентів розглядають сільський туризм не як основне джерело доходів, а як додаткове (рис.14).

Організатором сільського відпочинку виступає сім'я, що надає послуги із розміщення та харчування туристів. Поруч із основними послугами, господарі сільської садиби можуть надавати й інші: мисливство, рибальство, екскурсії, кінні прогулянки, кулінарні майстер-класи, походи в гори. Туристів також можуть залучати до вирощування сільськогосподарської продукції, виготовлення страв місцевої кухні, збирання лісових ягід, грибів. Організація сільського туризму не потребує значних фінансових вкладень з боку власника садиби. Діяльність у сфері сільського туризму дозволяє також організувати збут екологічно чистої сільськогосподарської продукції місцевого населення.

Рис. 15 Відповідь респондентів на запитання «Які послуги надаєте туристам?», %

Як бачимо на рис.15, більшість опитаних власників туристичних садиб (70%) вказали на те, що надають туристам послуги ночівлі, харчування та інші додаткові туристичні послуги. Однак є і такі садиби (15%), де пропонують тільки послуги з ночівлі. Це вказує на те, що не всі сільські садиби готові надавати повний спектр туристичних послуг. Слід відмітити, що відпочинок у селі стає цікавіший, якщо до нього долучаються ознайомлення з центрами народних художніх промислів, ткацтва, вишивки, гончарства, малярства, різьблення по дереву, лозоплетіння тощо.

Розвиток сільського зеленого туризму зможе забезпечити збільшення реальних доходів селян за рахунок:

- надання послуг з прийому та проживання туристів;
- транспортного обслуговування туристів;
- надання послуг з прокату туристичного спорядження;
- виробництва та реалізації туристам екологічно чистих продуктів харчування, надання кулінарних послуг;
- реалізації товарів народних промислів;
- проведення культурно-розважальних заходів з урахуванням історико-етнографічної спадщини.⁶⁷

Під час проведення соціологічного опитування власників сільських садиб, було виявлено, що переважна більшість садиб приймає туристів круглорічно, проте найбільше туристів приїжджає на зимові та літні відпустки.

Результати моніторингу виявили, яку кількість осіб може приймати сільська садиба. Отже, 40% опитаних може одночасно прийняти до 10 осіб, 10% - до 5 осіб. Решта 20 і 30% опитаних – до 20 і до 30 осіб відповідно.

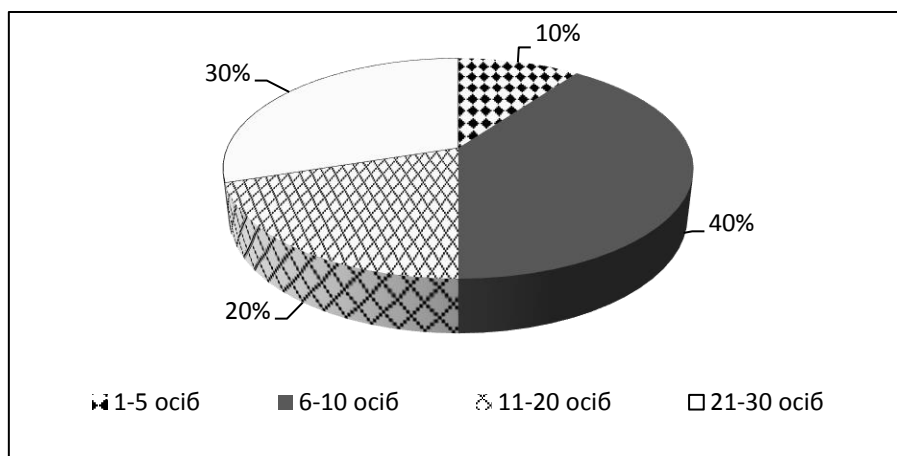

Рис. 16 Відповідь респондентів на запитання «Яка кількість ліжко-місць у вашій садибі?», %

Дані рис. 16 свідчать про те, що половина сільських садиб орієнтується на прийом великої кількості туристів (до 30 осіб) одночасно, що за своєю суттю більше подібно до міні-готелю.

⁶⁷Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. - 2008. - №1 (6). - С.139.

Однак, варто зауважити, що сільська садиба – це житлове приміщення, яке знаходиться у сільській місцевості, містить кімнати, які пристосовані для розміщення (проживання) туристів і належить на правах приватної власності фізичній особі або членам її сім'ї, що займається веденням ОСГ.⁶⁸

До найважливіших ознак сільського туризму, якими цікавляться туристи, належать: можливість відпочинку в сільському середовищі; тиша, спокій, сповільнений рух; можливість участі у житті селянської родини, господарських процесах, контакту з домашніми тваринами; пізнання культури, традицій, обрядів, мови; споживання місцевих страв домашнього приготування.

Сьогодні основними споживачами туристичних послуг, що надають ОСГ, є мешканці міст або промислових центрів (через екологічність цієї форми відпочинку); справжні городяни (3-4 покоління); шанувальники українських народних традицій; особи з відносно скромними вимогами, для яких відпочинок на селі привабливий завдяки прийнятному рівневі цін та відмінному від міста стилеві сільського життя.

Основною метою сільського туризму є проживання у сільській садибі та ознайомлення із сільським побутом, однак більшість туристів, які зупиняються у сільських садибах і мають іншу мету перебування у сільській місцевості (лікування у санаторно-курортному закладі, катання на лижах, походи в гори і т.п.). Серед причин, що спонукають туристів до розміщення у сільських садибах можна назвати такі: фінансові можливості туриста; відсутність вільних місць у санаторно-оздоровчих комплексах чи готелях; відсутність інших закладів розміщення туристів.

На сьогоднішній день в області немає високого попиту на сільський зелений туризм в чистому виді. Більшість туристів розглядає сільську садибу як заклад розміщення, оскільки ще до появи поняття «сільський туризм» мешканці

⁶⁸ Категоризація у сфері сільського туризму. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/category/low>

сіл здавали кімнати туристам, що приїжджали кататися на лижах чи лікуватися мінеральними водами.

У ході моніторингу, респонденти вказували, що переважна більшість (90%) туристів, яких вони приймають, це вітчизняні туристи, однак 10% становлять іноземці. Приїзду іноземців перешкоджає також відсутність знання господарями іноземних мов. Для закордонного туриста при ознайомленні з пропозицією відпочити в українському селі важливо, наскільки легальною в Україні є така форма надання відпочинкових послуг, хто відповідає за якість прийому, через кого можна організувати поїздку. Це важливо як для рекреантів, так і для тих, хто їх приймає на селі. Від цього залежить, який стан сільського відпочинку матимемо у майбутньому: легальний - як повноправного суб'єкта туристичного ринку - чи "тіньовий".

З огляду на ці реалії, необхідно проводити навчання власників сільських садиб прийомам обслуговування та іноземним мовам. Це суттєва проблема, яка стоїть нині на перешкоді виходу сільського зеленого туризму України на міжнародний ринок. Тому досі маємо таку сумну статистику: в польських, словацьких і румунських Карпатах щорічно відпочиває на один-два порядки більше західноєвропейських зелених туристів, ніж в Українських Карпатах.

На початку становлення сільського зеленого туризму в Закарпатській області селяни пропонували 2-3 кімнати для туристів, як правило, тільки для ночівлі, без зручностей та водопостачання у будинку, без облаштованих підвір'їв. Причиною цього були фінансові труднощі та брак інформації щодо стандартів та вимог потенційних клієнтів. Однак, на сьогоднішній день сільський зелений туризм вже має яскраве етнічне забарвлення - кімнати господарів прикрашають предмети ручної роботи, виконані в народних традиціях. Проте головними перевагами цього виду туристичного продукту є місцеве населення — його гостинність, смачна домашня їжа, народні ремесла. Крім того, господарі-власники сільської садиби повинні мати: наявність бажання приймати туристів; контактність і ініціативність членів родини; елементарні навички з обслуговування потенційних туристів.

У результаті дослідження виявилось, що наразі майже всі сільські садиби, що надають туристичні послуги, мають високий рівень побутових зручностей, проте одночасно з цим 80% садиб не прагнуть відзнак чи категоризації. Опитування виявило, що відзнаки, дипломи або категорію мають тільки 20% сільських садиб. Наразі в Україні громадська організація «Спілка сприяння розвитку сільського туризму» у 2008 році запровадила систему категоризації сільської нічліжної бази «Українська гостинна садиба».⁶⁹ Для значної кількості споживачів знак якості є вирішальним критерієм вибору продукту чи послуги, оскільки є гарантією якості.

Попередні спостереження засвідчують, що можна виділити дві групи ОСГ, що надають туристичні послуги. Першу групу становлять ОСГ, для яких надання туристичних послуг є додатковою діяльністю, яка не вимагає значних фінансових, матеріальних і трудових затрат. Отримані доходи частково використовують на розвиток сільського господарства та покращують економічний стан родини. Стандарт пропонованих приміщень невисокий, відчувається відсутність або обмежена пропозиція додаткових туристичних послуг. Другу групу становлять ОСГ, власники яких відмовилися від виробництва товарної сільськогосподарської продукції й прийняли рішення щодо повноцінного ведення туристичної діяльності. Вони переплановують свою садибу для задоволення потреб туристів, зберігаючи при цьому домашню атмосферу, додатково вводячи елементи, які підсилюють сільський стиль життя.

У процесі моніторингу також було вивчено суб'єктивну оцінку власників сільських садиб щодо попиту на послуги сільського туризму (рис. 17).

⁶⁹ Категоризація у сфері сільського туризму. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/category/low>

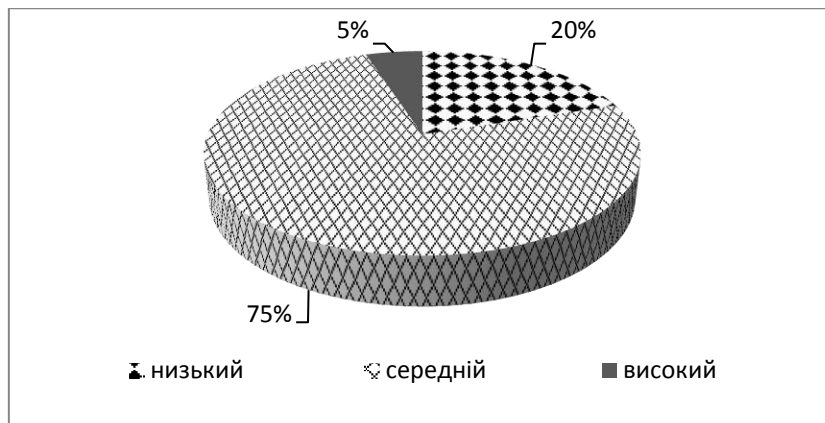

Рис. 17 Розподіл відповідей опитаних на запитання «Як Ви оцінюєте попит на послуги сільського туризму?», %

На запитання «Як Ви оцінюєте попит на ваші послуги?» 75% респондентів оцінили його як середній, 20% - як низький, і тільки 5% - як високий. Щодо того, як змінився попит на дані послуги за останні декілька років, то 50% респондентів відзначили його зниження, 25% - зростання, решта 25% - не відчували змін у попиті.

У ході дослідження, респонденти змогли назвати основні проблеми, що перешкоджають розвитку сільського зеленого туризму у Закарпатській області. Серед них називали такі: низька якість доріг, відсутність транспортного сполучення, відсутність туристичних атракцій та відповідно низький попит споживачів (у певних населених пунктах області).

Великою проблемою розвитку сільського зеленого туризму є недостатній рівень розвитку комунікацій та соціально-технічної інфраструктури у багатьох центрах сільського зеленого туризму: незадовільний стан локальних доріг; відсутність централізованого теплопостачання та водопостачання; наявність соціально-побутових проблем у сільській місцевості тощо.

Серед інших головних проблем розвитку СЗТ є надто слабка маркетингова та рекламна стратегія його просування як туристичного продукту. Маркетинг у туризмі – це система постійного погодження пропонованих послуг з тими послугами, які користуються попитом на туристичному ринку і які туристичний ринок здатен запропонувати споживачеві. У цьому аспекті важливим є також налагодження тісної взаємовигідної співпраці з турфірмами, які можуть сприяти активізації руху іноземних туристів у села з метою

короткотривалого відпочинку, ознайомлення з традиціями, участі у фестивалях і сільськогосподарських роботах. Для цього власники садиб та сільські громади повинні зробити зустрічні кроки щодо облаштування житла, забезпечення його санітарно-гігієнічного стандарту, благоустрою села, впорядкування привабливих місць на сільських територіях.

Для нормального функціонування та розвитку сфери сільського зеленого туризму необхідне створення певної інфраструктури, що має включати:

- інженерну інфраструктуру (освітлення, теплопостачання, телефонізація, шляхи, водопостачання, лижні траси, підйомники тощо);
- виробничу інфраструктуру, орієнтовану на народні ремесла та виробництво сувенірів, приготування місцевих страв;
- соціальну інфраструктуру, що активізує контакти між селянами та туристами (будинки культури, кінотеатри, організація свят, карнавалів, змагань тощо).⁷⁰

Вся туристична інфраструктура села повинна відповідати двом основним вимогам: по-перше, створювати нормальні умови для проживання і відпочинку туристів, а по-друге, у мінімальному ступені порушувати екологічну стійкість природного середовища.⁷¹

Розвиток сільського зеленого туризму змусить сільські громади приділяти більше уваги благоустрою сіл, реформуванню транспортної інфраструктури, відновленню роботи місцевих закладів культури, забезпеченню екологічної чистоти довкілля і вирішенню нагальних соціально-економічних проблем села за рахунок додаткових надходжень до бюджетів місцевих органів влади.

Отже, сільський зелений туризм є ефективним інструментом місцевого розвитку, оскільки він стимулює розвиток підприємництва у різних сферах, створюючи додану вартість на місцевому рівні. Майже всі необхідні ресурси для забезпечення сільського зеленого туризму і суміжних видів діяльності

⁷⁰Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. / В.Ф.Кифяк. – Чернівці: Зелена Буковина. – С. 312.

⁷¹Горішевський П.В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі: підручник / П.В. Горішевський, В.П. Васильєв, Ю.В. Зінко. – Ів.-Франківськ : Місто-Н. - 2008. – С.158.

знаходяться на рівні територіальних громад. Сільський зелений туризм є одним із засобів диверсифікації доходів домогосподарств і одним із факторів стратегії подолання депресивності сільських територій.⁷²

Розвиток сільського туризму має на меті активізацію сільських територій, їх багатофункціональне господарське використання, адже сприяє залученню додаткових засобів і вільних ресурсів, які не задіяні взагалі або використовуються невеликою мірою, а також створення передумов для ведення підприємницької діяльності.⁷³

Вплив сільського туризму на сільську економіку в цілому носить комплексний багатоаспектний характер в силу дії цілого ряду ефектів:

1. Економічний ефект: сприяє скороченню безробіття та підвищенню зайнятості (самозайнятості) сільського населення, розвитку малого підприємництва; утворює додаткове або основне джерело доходу для сільського населення; стимулює розвиток інфраструктури та інших послуг, що підвищують привабливість місцевості і стимулюють попит на місцевих ринках (розвиток шляхів транспортного сполучення, енерго-, тепло-, водопостачання, зв'язку, торгівлі, прибирання сміття, поліпшення зовнішнього вигляду села тощо).

2. Соціальний ефект: зменшується депресія та негативні стани місцевого населення; взаємодопомога на рівні територіальної громади у створенні туристичного продукту сприяє поліпшенню соціально-психологічного клімату в ній.

3. Етнокультурний ефект: з'являється можливість активізувати етнокультурний ресурсний потенціал; реалізується функція збереження історико-культурної спадщини.

⁷²Грицку-Андрієш Ю.П. Соціально-економічні особливості та основні напрями розвитку сільського туризму в регіоні: Автореф. Дис.к.е.н. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dissert.com.ua>

⁷³ Кудла Н.Є. Сільський туризм: поняття, види і цілі розвитку / Н.Є. Кудла // Міжнар. наук.-практ. форум "Теорія і практика розвитку АПК". — Л. : ЛДАУ, 2006. — С.426.

4. Особистісний ефект: відбувається розвиток особистості – власника садиби: необхідно здобувати нові знання, навички, підвищувати кваліфікацію для організації прийому гостей тощо.

5. Екологічний ефект: розвивається дбайливе ставлення до оточуючого природного середовища зі сторони як туристів, так і господарів.⁷⁴

Сільський зелений туризм в області є одним із компонентів комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури, його розвиток дасть можливість покращити соціально-економічну ситуацію шляхом залучення місцевого населення до підприємницької діяльності у сфері послуг.

4.3. Міжнародний досвід регулювання діяльності у сфері сільського зеленого туризму

Інтерес до сільського зеленого туризму високий у всіх країнах світу. Разом із тим, кожна країна прагне створити власну модель розвитку сільського туризму. Сільський туризм може розвиватись не скрізь, а лише в регіонах, не охоплених діяльністю, що забруднює оточуюче середовище. В Європі даний вид туризму виник давно. У таких країнах, як Франція, Великобританія, Голландія, Ірландія, Німеччина, Іспанія та ряді інших, він заохочується державою і розглядається як невід'ємна частина зростання добробуту сільських жителів, а також дозволяє знайти засоби і способи збереження природи.⁷⁵

У багатьох сільських регіонах Європи сільське господарство більше не є найважливішою формою використання землі. Отже, необхідно знайти нові види діяльності, які б замінили або доповнили сільськогосподарську діяльність. Пошук підходів до вирішення цієї задачі пояснює підвищену увагу до сільського туризму, що за швидкого розвитку може оживити багато сільських регіонів. Найефективнішим шляхом зайнятості сільського населення є розвиток

⁷⁴ Васильєв В. Сільський зелений туризм або відпочинок у селі / В. Васильєв, П. Горішевський, Н. Васильєва // Туризм сільський зелений : науково-популярний журнал. – 2001. – №1. – С. 63.

⁷⁵ Васильєв В. Світовий досвід організації сільського туризму: метод. посіб. /В. Васильєв, П. Горішевський, Ю. Зінько та ін. — Вип. 1.- О. : 2009. — С. 54.

сфери послуг та народних промислів. Розвиток сільського туризму розглядається європейськими країнами як найефективніший шлях соціального розвитку сільських депресивних регіонів.⁷⁶

У кожній країні є свій термін, який окреслює сільський туризм. У світовій практиці поняття «сільський туризм» часто прирівнюють до поняття «агротуризм», а сільську садибу визначають як агрооселя, агрокотедж.

У Європі лідерами за обсягами розвитку індустрії сільського туризму є Франція та Іспанія, де сільський туризм переріс у високорентабельну галузь. Власники агроосель в Іспанії об'єднані в асоціації, основне завдання яких полягає в тому, щоб здійснювати категоризацію сільських осель залежно від рівня наданих послуг і контролювати їхню відповідність вимогам асоціацій. В Іспанії існує поділ нічліжних закладів, розташованих у сільській місцевості, які підлягають оподаткуванню як суб'єкти агротуристичного підприємництва, на такі класи: HR (hotel rural) - сільський готель, CR (casa rural) - сільський будинок.⁷⁷

Щодо Італії, то тут сільський туризм почав розглядатися сільським населенням як основна форма підприємницької зайнятості. Унаслідок пільгового режиму оподаткування для сільського підприємництва з'явилася розгалужена мережа престижних відпочинкових котеджів і пансіонів не нижче 3-зіркового рівня, які мають усю необхідну рекреаційну інфраструктуру. Ще однією особливістю сільського туризму в Італії є те, що майже половина власників агрокотеджів працюють "в тіні", тобто не проходять державну сертифікацію, не отримують ліцензії на діяльність, не сплачують податки.⁷⁸

У Австрії акцентом відпочинку у селі є безпосередня задіяність гостей у вигоні худоби на альпійські луки, зборі альпійських трав та лісових ягід,

⁷⁶ Зелений туризм. Досвід окремих країн, проблеми законодавства України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter>

⁷⁷ Міжнародний досвід. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter>

⁷⁸ Васильєв В. Світовий досвід організації сільського туризму: метод. посіб. /В. Васильєв. П. Горішевський. Ю. Зінько та ін. — Вип. 1.- О. : 2009. — С. 54.

виготовленні молокопродуктів, а також різноманітні програми активного гірського й екологічного туризму.⁷⁹

У Румунії сільський туризм розвивається, передусім, у Південних Карпатах і орієнтується на такі ж переваги, що й Україна, тобто на збереження природного середовища й етнокультурних традицій (обряди, звичаї, народні ремесла, вівчарство на карпатських полонинах, гастрономічні традиції, унікальна народна архітектура, гірські замки, гірськолижні курорти, мережа природно-заповідних територій).

У Польщі на селян, які бажають розпочати діяльність у сфері сільського туризму, та тих, котрі вже надають такі послуги, не поширюється дія закону, що регулює підприємницьку діяльність. Тому грошові винагороди за відповідні послуги не підлягають стягуванню податку на додану вартість. Законодавство також передбачає, за певних умов, звільнення отриманих доходів і від податку на доходи фізичних осіб. Закон зобов'язує сільських господарів реєструвати відпочивальників у спеціальному журналі. Причиною виникнення цивільної відповідальності може бути невиконання або ж неналежне виконання умов домовленостей між сторонами, а також заподіяння шкоди. Така відповідальність реалізується шляхом відшкодування вартості заподіяних збитків. Взаємні права та обов'язки сторін визначаються договором, укладеним між ними.

За польськими законами, надання послуг сільського туризму не належить до підприємницької діяльності. Однак, законодавство передбачає звільнення доходів від оподаткування, що отримані завдяки наданню нічліжних послуг туристам за таких умов: житловий будинок, в якому здаються кімнати, належить до сільського господарства; кімнати здаються туристам, а не сезонним працівникам чи третім особам; кімнати для туристів знаходяться у житловому будинку сільської родини, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі для туристів; кількість кімнат, що здаються туристам, не перевищує 5.

⁷⁹Маєвський Я. Агротуризм: poradnik для сільського господаря / Я.Маєвський // – Львів: Прес.- 2005. – С. 80.

Польська федерація сільського туризму "Гостинні господарства" запровадила нові засади класифікації та категоризації об'єктів сільської нічліжної бази. Завдяки цій категоризації власники об'єктів для ночівлі почали пристосовуватись до поставлених вимог, зростає якість запропонованих послуг. Система категоризації сільської нічліжної бази є добровільною. Садиби, в яких була проведена категоризація, гарантують високу якість послуг і їх частіше відвідують гості, а також господар такої оселі отримує право розмістити свою пропозицію в рекламних матеріалах федерації.

Загальним недоліком польського сільського туризму є недостатній зв'язок його матеріальної бази із сільським господарством, традиційною архітектурою та інтер'єрами. Сільські мешканці часто намагаються уподібнити свої будинки та помешкання міським, що знижує їх екзотичність та автентичність.⁸⁰

Законодавством Угорщини сільський зелений туризм віднесено до сфери ведення особистого селянського господарства, формуються відповідні пільгові податкові інструменти. В Угорщині «сільська гостинність» або «сільський туризм» вважається різновидом робіт і послуг, які традиційно виконуються сільськими господарями у процесі ведення господарства на базі садиб. Тому загальні правила, які стосуються діяльності у сфері сільського туризму, визначені у нормативних актах щодо ведення сімейних господарств, без встановлення будь-яких додаткових обов'язків або обмежень у господарській діяльності. В угорському законодавстві регулювання відносин, що виникають при здійсненні господарювання у сімейних садибах, не підпадає під дію нормативних актів, якими регулюються відносини у сфері підприємництва. Відповідно, не підлягають оподаткуванню й особисті доходи, отримані селянами від використання власного житла для прийому туристів. При цьому мають бути дотримані такі умови: для туристів надається не більше 10 ліжко-місць; річний дохід від цієї діяльності не перевищує 10 мінімальних місячних зарплат; місце постійного помешкання особи — нерухомість, яка

⁸⁰ Міжнародний досвід. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter>

використовується; житло розташоване в сільській місцевості, яка не віднесена до санаторно-курортних зон. Існують також спеціальні пільги та переваги для сімейних господарств, які займаються (або виявили бажання зайнятися) діяльністю у сфері сільського туризму, якщо вони розміщуватимуться на території сільських поселень в економічно слаборозвинутих (визнаних економічно депресивними) регіонах.

Дозвіл на зайняття прийомом відпочиваючих в Угорщині надається після проведення інспекцій компетентними особами Програми «Сільська гостинність». Програмою встановлені власні правила — внутрішні мінімальні стандарти, якими передбачені необхідні умови надання послуг відпочиваючим. Такі дозволи у межах Програми надаються господарям при наявності у господарів для надання послуг більше ніж 8 ліжок. При умові надання послуг в обсягах менших ніж зазначені, спеціальний дозвіл не потрібен. Відповідно до внутрішніх правил Програми, на запит господаря може бути проведено також спеціальне інспектування з метою «кваліфікації за якістю».⁸¹

Розвиток сільського туризму у більшості країн світу розглядається як невід'ємна складова комплексного соціально-економічного розвитку села.

Як свідчить світовий досвід, реалізація програм розвитку сільського туризму сприяє вирішенню низки актуальних соціально-економічних проблем, а саме шляхом:

1. Створення додаткових можливостей для сільських громад щодо поліпшення фінансового стану, акумулювання коштів та спрямування їх на реалізацію місцевих соціальних проектів.

2. Створення робочих місць для місцевого населення як у туристичній індустрії, так і у споріднених сферах.

3. Сприяння розвитку малого і середнього бізнесу в сільських регіонах.

4. Інвестування раціонального використання туристичних ресурсів, у т.ч. заповідних природних територій.

⁸¹Зелений туризм. Досвід окремих країн, проблеми законодавства України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua>

5. Активізації створення сучасних засобів розміщення туристів у сільській місцевості та формування культури обслуговування туристів.

6. Актуалізації краєзнавчо-пошукової роботи та сприяння розробці нових туристичних маршрутів у сільській місцевості.

У європейських країнах накопичено великий позитивний досвід у використанні різних інструментів стимулювання сільського туризму в рамках політики сільського розвитку. Широке вивчення та розповсюдження цього досвіду українськими експертами та науковцями сприятиме розробці та реалізації різних моделей сільського розвитку з використанням туристичної діяльності.

Стратегічною метою розвитку сільського зеленого туризму в Україні має стати створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби як наших співвітчизників, так і іноземців.

Висновки до розділу 4

1. У Закарпатській області сільський зелений туризм виступає однією з пріоритетних сфер економічної діяльності на селі, що здійснюється на базі ОСГ. Зокрема, це характеризується значним зростанням кількості сільських зелених садиб з 70 до 400 одиниць за період 2000-2014 рр.. Розвитку сільського зеленого туризму в області сприяє ряд факторів: зростаючий попит мешканців міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості; унікальна історико-етнографічна спадщина сільських територій; багаті рекреаційні ресурси; екологічна чистота сільської місцевості; традиційна гостинність господарів сільських садиб.

2. Результати соціологічного моніторингу виявили наступні мотиви, що спонукають селян надавати туристичні послуги: наявність у господарствах необхідної матеріальної бази та їх близьке розташування до санаторно-оздоровчих чи гірськолижних комплексів (55%); бажання селян отримувати додаткові доходи (20%); відсутність роботи (25%); додаткова можливість продажу власної продовольчої продукції. Вивчення джерел доходів власників

сільських садиб, показало, що для 25% опитаних основним джерелом доходів є дохід від сільського зеленого туризму.

3. У процесі дослідження виявлено ряд проблем, що стримують розвиток сільського зеленого туризму в області: транспортна віддаленість осередків відпочинку та незадовільний стан локальних доріг; рекреаційна необлаштованість та низький рівень надання послуг; нестача цілісних туристичних пропозицій та низький рівень маркетингу; сильна конкуренція з боку сусідніх країн; наявність соціально-побутових проблем у сільській місцевості тощо.

4. Соціально-економічні ефекти від розвитку сільського туризму відображаються у наступному: розширення сфери зайнятості сільського населення; збут сільськогосподарської продукції; активізація місцевого ринку праці, підвищення рівня зайнятості; охорона туристичних ресурсів і збереження етнокультурної самобутності населення; підвищення культурного рівня та екологічної свідомості мешканців села.

5. Сільський зелений туризм є ефективним інструментом місцевого розвитку, оскільки він стимулює розвиток підприємництва у різних сферах, створюючи додану вартість на місцевому рівні. Сільський зелений туризм варто розглядати як компонент комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури, а також як один з факторів стратегії подолання бідності в сільській місцевості. Розвиток сільського зеленого туризму сприятиме розбудові й інших сфер: будівництва, сільського господарства, у т.ч. вирощування екологічної продукції, виробництва сувенірної продукції та розвитку народних промислів.

6. Визначальною передумовою успішного процесу становлення сільського зеленого туризму як організаційної форми підприємництва є удосконалення існуючої нормативно-правової бази та прийняття необхідних регулюючих законів; розробка комплексу організаційно-економічних заходів; удосконалення системи інформаційно-консультативного забезпечення; створення нових джерел фінансово-інвестиційного спрямування.

Список використаної літератури

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2008. - №1 (6). – С.138-142.
2. Васильєв В. Сільський зелений туризм або відпочинок у селі / В. Васильєв, П. Горішевський, Н. Васильєва // Туризм сільський зелений : науково-популярний журнал. – 2001. – №1. – С.150-156.
3. Васильєв В. Світовий досвід організації сільського туризму: метод. посіб./В. Васильєв. П. Горішевський. Ю. Зінько та ін.—Вип. 1.- О.:2009.—103 с.
4. Відпочивайте у селах Закарпаття. Закарпатська обласна державна адміністрація, 31 травня 2010 р. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/3488.htm?lightWords=%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%B1%D0%B8>
5. Горішевський П.В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі: підручник / П.В. Горішевський, В.П. Васильєв, Ю.В. Зінько. – Ів.-Франківськ : Місто-Н, 2008. – 158с.
6. Грицку-Андрієш Ю.П. Соціально-економічні особливості та основні напрями розвитку сільського туризму в регіоні: Автореф. Дис..к.е.н. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.disser.com.ua>
7. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. / В.Ф.Кифяк. – Чернівці: Зелена Буковина. – 312 с.
8. Класифікація видів туризму [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B8_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83
9. Костриця М. М. Сільський туризм: концепція розвитку в регіоні/ М. М. Костриця // Вісник ДАУ. – 2005. – № 2. – С.70-77с.
10. Кудла Н.Є. Сільський туризм: поняття, види і цілі розвитку / Н.Є. Кудла // Міжнар. наук-практ. форум "Теорія і практика розвитку АПК". — Л. : ЛДАУ, 2006. — 450с.

11. Кушнір Ю.Б. Передумови та стан розвитку сільського зеленого туризму на Закарпатті // Науковий вісник УжНУ, серія Економіка. - 2009 - С. 84-87.

12. Маєвський Я. Агротуризм: poradnik для сільського господаря / Я. Маєвський // – Львів: Прес.2005. – 80 с.

13. Міжнародний досвід. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/green/inter>

14. Пінчук Т.А. Агротуризм як форма підприємництва у сільській місцевості. // Науковий вісник УжНУ, серія Економіка. - 2009. - № 28. –С.83-87.

15. Про аграрний туризм: Закон України. Проект – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4299&skl=5

16. Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання): Постанова КМУ від 15.03.2006р. N 297 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua>

17. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

18. Про сільський зелений туризм: Закон України. Проект від 12.04.2007р. №3467 – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4299&skl=5

19. Про туризм: Закон України від 15.09.95 р. № 324/95-ВР, № 742-IV. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

20. Регіональний підхід до управління економічними процесами: Монографія / Г.С.Ємець, М.А.Лендел – К: «Наукова думка», 1992 – 302с.

21. Рутинський М.Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

РОЗДІЛ 5

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИЙ МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ НОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА СЕЛІ

Дослідження ефективності функціонування господарств населення засвідчило, що в Закарпатській області на сьогоднішній день вони є найбільшими товаровиробниками сільськогосподарської продукції і найбільшою сферою докладання праці на сільських територіях. Саме тут в середньому виробляється більше 90 відсотків валової продукції сільського господарства області.

Однак в сучасних умовах в діяльності цих суб'єктів господарювання є ряд перешкод, які не дозволяють їм здійснювати свою діяльність більш ефективно, а відповідно впливають на результати господарювання. В більшості випадках дані перешкоди виступають в ролі демотиваторів до здійснення підприємницької діяльності в даному секторі економіки. Відмічене підтверджують соціологічні обстеження ОСГ Закарпатської області (табл. 23).

Таблиця 23

Ранжування проблем, з якими стикаються господарства населення Закарпатської області, за їх важливістю

(% до числа опитаних)

Проблеми	Дані обстеження
Високі податки	71
Низький платоспроможний попит споживачів	63
Недосконалість законодавства, несталість державної політики	40
Відсутність і дорожнеча обладнання	30
Незахищеність прав власності	12
Відсутність і дорожнеча кредитних ресурсів	19
Протидія місцевої влади, бюрократія	7
Дорожнеча паливно-енергетичних ресурсів	33
Відсутність налагоджених каналів реалізації продукції	8
Відсутність відповідних знань і навичок	7
Неприятне відношення населення	3
Низька кваліфікація працівників	4

Як засвідчують дані таблиці 23, основними проблемами, з якими стикаються особисті селянські господарства є проблеми фінансового характеру, до яких слід віднести: відсутність і дорожнечу кредитних ресурсів, високі податки, відсутність і дорожнечу обладнання, низький платоспроможний попит споживачів тощо. Це можна пояснити тим, що процес відтворення в агропромисловому виробництві ніколи не відбувався на власній економічній основі, оскільки міжгалузевий обмін не був еквівалентним. Значна частина створюваного в аграрному секторі національної економіки продукту завжди вилучалася державою, а сільськогосподарські товаровиробники завжди відчували дефіцит коштів.

Дані соціологічного обстеження дозволяють зробити висновок, що на сьогодні виникає надзвичайно актуальна та важлива проблема, пов'язана з формуванням дієвого механізму, який був би спрямований на підтримку, стимулювання та сприяння розвитку особистих господарств населення, результатом чого повинно бути створення сприятливого середовища для їх функціонування, що сприятиме зайнятості членів ОСГ, дозволить розвивати власний бізнес на індивідуальних (приватних) засадах власності.

На нашу думку, основою створення цього механізму повинна стати політика у галузі фінансів, кредиту та податків. Не можна обійти увагою великої ролі держави у цьому процесі, яка повинна регулювати дану сферу виробництва через систему економічних, адміністративних, законодавчих, організаційних заходів, однак про її роль мова йтиме в наступному параграфі даного розділу. Однак основна увага, на нашу думку, повинна приділятися фінансово-кредитним заходам. Важливе значення у формуванні фінансово-кредитного механізму належить державі, оскільки однією з головних її функцій є створення сприятливого економічного середовища, в рамках якого вона застосовує відповідні економічні методи впливу. До них належать: державні кредити, формування цін через систему доплати, державне замовлення, пільги з оподаткування, фінансова допомога (рис. 18). Дані методи спрямовані на

максимальний захист національного товаровиробника, підтримку його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

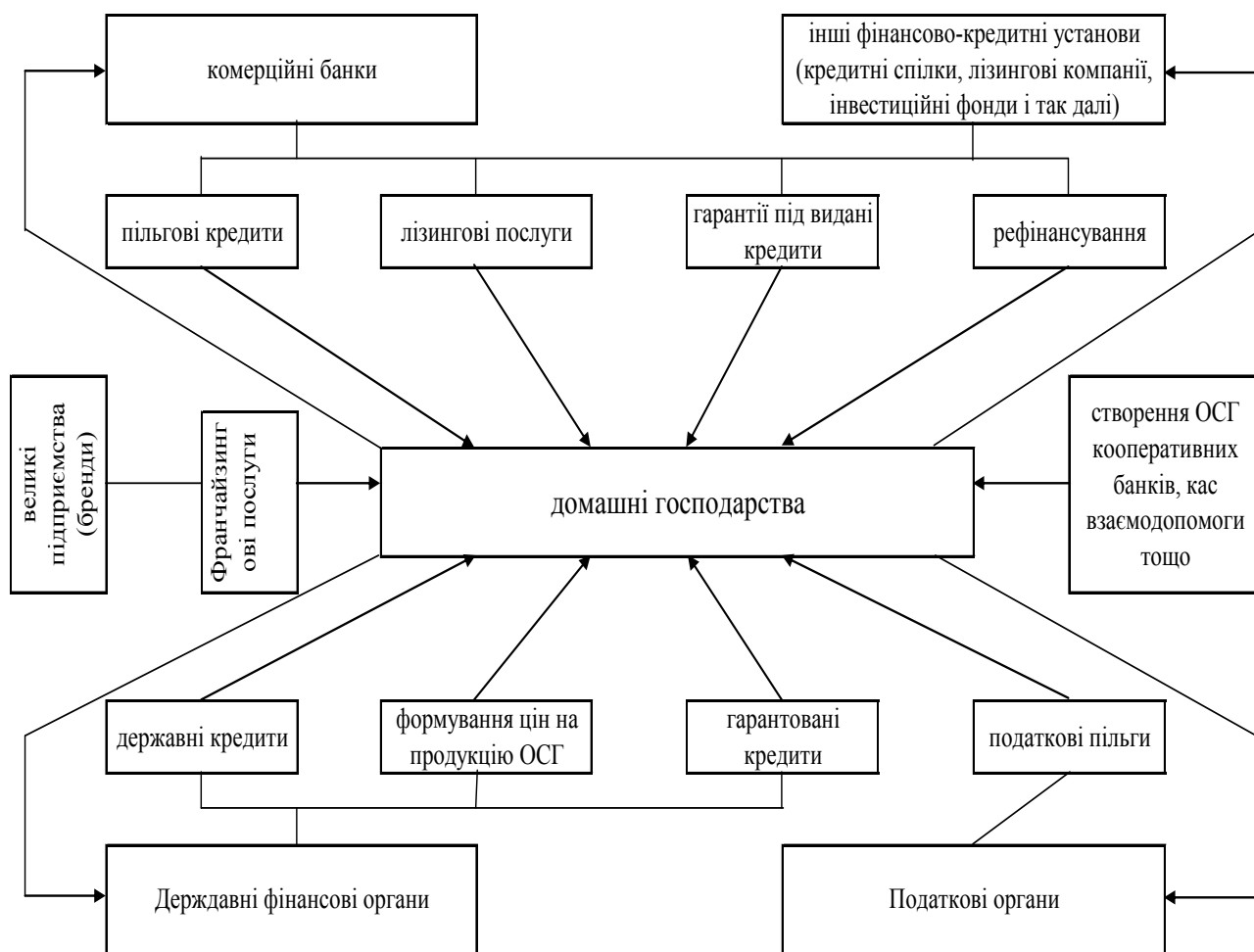

Рис. 18. Фінансово-економічний механізм підтримки ОСГ

Нині Україна намагається використовувати кращий зарубіжний досвід у формуванні сучасної державної аграрної політики. Проте цей процес стримується багатьма чинниками, зокрема: несистемною, а в деяких випадках недостатньо якісною розробкою відповідних законодавчо-нормативних актів; обмеженістю фінансових можливостей держави для впровадження ефективних механізмів регулювання ринків сільськогосподарської продукції; використанням незначних обсягів коштів державного бюджету для підтримки конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору та створення відповідної інфраструктури.

Надання прямої фінансово-кредитної підтримки домашнім господарствам товарного типу повинно здійснюватися здебільшого у формах гарантованих

позик, цільового бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг при оподаткуванні доходів, включаючи і нульові ставки оподаткування та звільнення від сплати деяких із них, цільового субсидіювання і т.д.⁸² Слід відмітити, що державна підтримка та стимулювання підприємницької діяльності серед членів господарств населення повинна здійснюватися на базі селективної політики, тобто через проведення конкурсів, доборів, умовних “аукціонів” тощо. А при такому підході перевага повинна бути віддана, на нашу думку, тим селянським господарствам, які здійснюють свою діяльність у пріоритетних напрямках економіки окремо взятого регіону (області), спроможні організувати нові та зберегти існуючі робочі місця, а також залучити до праці соціально вразливі верстви населення. З цього можна зробити висновок, що фінансово-кредитний механізм активізації діяльності особистих селянських господарств насамперед повинен включати надання кредитів, в тому числі і на спеціальних пільгових умовах, для здійснення членами особистих селянських господарств підприємницької діяльності та вдосконалення механізму податкових платежів для них. На нашу думку, у системі податкових платежів найбільш дієвим механізмом щодо стимулювання підприємницької діяльності в селянських господарствах, має бути надання пільг, які також можна розглядати як одну з форм непрямого субсидіювання.

Особливу увагу варто приділити створенню спеціальних програм для безробітних. Основою таких програм є заміна права на одержання допомоги по безробіттю або компенсації при звільненні на право отримання одноразової суми на відкриття власної справи. Такі програми можуть розглядатися, як мінімум, як оплата з боку держави людям за те, що вони самі собі створюють робочі місця. В Україні відповідно до Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 20.11.2000 року № 307, безробітним, яким

⁸² Цісецький О.Є. Трансформація структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетворень. – Тернопіль, 2003. – С. 92.

виповнилося 18 років і які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи, за їхнім бажанням допомога по безробіттю може виплачуватися одноразово для організації ними підприємницької діяльності. Одноразова виплата допомоги по безробіттю здійснюється у розмірі річної суми такої допомоги, визначеної конкретному безробітному. Якщо безробітний уже отримав частину призначеної допомоги по безробіттю, то виплачується її залишок⁸³.

Кредитування сільського господарства в сучасних умовах є одним із ключових компонентів його стабільного розвитку. Воно включає функціонування системи кооперативних банків, підтримку розвитку кредитних спілок, розробку умов забезпечення розвитку іпотечного кредитування та мікрокредитування, застосування державного механізму надання пільгових кредитів за схемою компенсації процентної ставки.

Світова практика свідчить, що система кредитування сільськогосподарських товаровиробників повинна поєднувати державну підтримку, специфічні механізми захисту банківських позичок, обслуговування їх різними фінансовими посередниками, насамперед кооперативними й приватними банками, які суттєво відрізняються функціями, умовами надання кредитів, механізмами розподілу прибутків, засадами управління тощо. Отже, впровадження випробуваних світовим досвідом прогресивних моделей банківського обслуговування має стати одним із основних пріоритетів державної аграрної політики, одним із ефективних інструментів якої є механізм здешевлення банківських кредитів через застосування часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків (табл. 24).

⁸³ Олексіюк С. Створення умов для розвитку підприємництва – один із головних принципів державної політики зайнятості населення України // Новини Закарпаття. – 2013. - № 89. – С. 6.

**Кредити, надані домашнім господарствам України, за строками погашення
у 2008-2013 роках⁸⁴**

	2008	2013
Всього наданих кредитів, млн. грн.	280 490	188 219
Обсяг ВВП, млрд.. грн.	950,5	1 454,9
Темп зростання до попереднього року, %	154,9	109,1
Відношення обсягів кредитних вкладень до ВВП, %	29,5	12,9

Дані таблиці свідчать, що протягом аналізованого періоду зменшилися обсяги кредитування господарств населення – за аналізований період скорочення становило 32,9%. Це свідчить, з одного боку, про переорієнтацію банків зі споживчих кредитів для домогосподарств, на кредитування юридичних осіб, а також про скорочення обсягів довгострокових кредитів і про спрямованість на кредитування операційної діяльності підприємств на короткострокових засадах, а з другого – про відсутність довіри з боку господарств населення банківських установ, неможливості спрогнозувати власний розвиток у найближчому майбутньому внаслідок відсутності стабільності у соціально-економічному розвитку, що відповідно ускладнює процес залучення банківських кредитів у господарську діяльність, зниження інвестиційної привабливості даних суб'єктів господарювання тощо⁸⁵.

У кредитуванні господарств населення на умовах часткової компенсації у 2013 році брали участь понад 61 банк із 132, які існують. Особливого значення для банків при наданні кредитів набуває питання їх забезпечення та повернення, яке у наведені роки становило 92—94%.

⁸⁴ Звітність Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807

⁸⁵ Матеріали Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

Переважна більшість наданих кредитів є короткостроковими. Водночас, якщо короткострокове кредитування розв'язує проблему одержання необхідних ресурсів для проведення польових робіт, то довгострокові кредити є необхідною вимогою для розширення виробництва й оновлення виробничих фондів. Особливості технологічного процесу в аграрному бізнесі (сезонність виробництва та порівняно довга тривалість обороту капіталу в галузі) зумовлюють особливу важливість довгострокового кредитування. Саме тому надання довгострокових кредитів під заставу землі й розвиток іпотечного кредитування мають стати невід'ємним компонентом ринку кредитно-фінансових послуг.

Часткове розв'язання проблеми довгострокового кредитування стало можливим із впровадженням фінансового лізингу на закупівлю сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Про цей вид допомоги селянським господарствам буде зазначено дещо пізніше.

При вдосконаленні системи агрокредитування важливе значення має розвиток страхування застави й забезпечення її недоторканості. Проте сучасні послуги страхових компаній досить дорогі, а механізму забезпечення недоторканості застави ще не відпрацьовано.

Необхідно активізувати також й нові форми кредитування селянських господарств, які б давали змогу одержувати комерційні кредити без прямої участі держави. Прикладом може бути надання кредитів під заставу виробленої продукції (складські розписки), факторингові операції, форфейтинг, кредитування за допомогою векселів і фінансовий лізинг⁸⁶. Це б дало змогу оперативно одержувати кредити для фінансування сільськогосподарського виробництва.

Необхідно також, на нашу думку, створити спеціальні фонди – цільові та гарантійні. Цільові фонди через комерційні банки повинні надавати кредити господарствам населення товарного типу. Для організації цього потоку в

⁸⁶ Танклевська А.С. Основні проблеми фінансового забезпечення сталого розвитку АПК / А.С.Танклевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=862>

Україні необхідна спеціальна програма кредитування підприємців. Ефективною в даному напрямі кредитування є співпраця і укладання комерційними банками угод з міжнародними кредитними організаціями, зокрема МФФ, ЄБРР, Німецько-українським фондом тощо. Така співпраця повинна будуватися на веденні принципово нового виду допомоги – надання “мікrokредитів” лише приватним підприємцям, основа якої була закладена ще на початку 2003 року. Диспропорцію, яка виникла у комерційних банках між кредитами, які надаються фізичним (23%) та юридичним (77%) особам на користь останніх, обумовлюють несприятливі умови для приватного підприємництва, недосконалість законодавчого забезпечення іпотечного кредитування, нестабільність ринку праці, низький рівень доходів фізичних осіб тощо.

Також не можна не зачепити питання кредитування ОСГ іншими кредитними установами, які за своїм статусом не є банківськими, а саме це асоціаціями взаємодопомоги, кредитними спілками і колективними ощадними організаціями. На нашу думку, в сучасних умовах функціонування кредитного ринку через велику кількість комерційних банків чомусь незаслужено забувають, або, можливо недооцінюють такі неприбуткові фінансові інституції, як кредитні спілки.

Комерційні банки інколи раптово впадають в санацію, тож мало хто з громадян ризикує довіряти їм свої кровні накопичення, натомість банки під свій кредит вимагають високоліквідну заставу, бажано нерухомість. А роботу з мікrokредитами банкіри вважають не вигідною⁸⁷. Якщо ж порівнювати кредитні спілки із комерційними банками, то вони мають кілька переваг, однією з найбільших серед яких є те, що в кредитних спілках процедура отримання позики простіша за аналогічну операцію в банку. Ще однією перевагою кредитної спілки є те, що в об’єднанні групи підприємців (що і являє собою

⁸⁷ Варналій З.С. Розвиток підприємництва як головний чинник соціально-економічного розвитку України та її регіонів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України. – 2003. – Вип. 5. – С. 87.

кредитна спілка), бізнесмена швидше і краще зрозуміють, ніж у банку, а тому й процентні ставки за кредитами там можуть бути нижчими від банківських⁸⁸.

Інші ж види нестандартного фінансування мають свої недоліки. Більшість кредитних організацій створюються за ініціативи якоїсь організації, навіть є приклади встановлення прямих зв'язків із банками, внаслідок чого вони не займаються самофінансуванням. Нерідко можна стикнутися і з питанням черговості отримання кредиту, тобто потрібен певний час для того, щоб дійшла черга на отримання кредиту, а в деяких випадках така ситуація може супроводжуватися ще й сплатою більшої ціни за нього, ніж у банках. Проте слід все таки збирати і давати широкому колу селянських господарств інформацію про можливість таких видів фінансування, адже кредити в банках та інших офіційних фінансових організаціях не завжди і не усім доступні.

Більшості негативних наслідків нестандартного фінансування позбавлені кредити, що їх надають ломбарди. Перевагами одержання кредиту в ломбарді є його доступність, швидкість одержання, відсутність підтвердження кредитоспроможності. Проте практика показує, що ломбард не може бути повною мірою зарахований до групи фінансових інститутів, які кредитують бізнес, тому що відсоток, який стягують ломбарди, набагато перевищує рентабельність більшості видів підприємницької діяльності. Додатковим чинником, що стримує одержання кредитів представниками малого і дрібного бізнесу в ломбарді, є вимога надання високоліквідної застави⁸⁹.

З наведеного вище можна зробити висновки, що у сфері кредитної політики варто звернути увагу на пільгове кредитування підприємців-початківців, включаючи сюди і мікрокредитування, а для цього на сучасному етапі створені всі умови. Наступним шляхом є надання гарантій під кредити, субсидування сплати відсотків та надання поворотної фінансової допомоги. Також ми вважаємо, що в кредитній політиці необхідно зосередити увагу,

⁸⁸ Лисенко О. У кредитних спілках більше порозуміння / О. Лисенко, Д. Кошовий // Галицькі контракти. – 2009. – № 29. – С. 17.

⁸⁹ Принципи формування і механізми реалізації фінансової політики приватизованих підприємств: Монографія / За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.А. Козоріз; ІРД НАН України. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – С. 320.

насамперед, на зниженні процента на довгострокові кредити. Головним у цьому аспекті має стати впровадження і розвиток іпотеки, іпотечного кредитування. Для Закарпатської області, як для області, що має не надто розвинений аграрний сектор, становлення іпотеки стане поштовхом для його розвитку. Особливої актуальності це набуло після проведення низки заходів, спрямованих на реформування відносин власності в сільському господарстві, ліквідацію колгоспів, передачу землі у приватну власність селянам тощо.

Головною передумовою розв'язання проблеми доступу до фінансових послуг за прийнятною ціною, як свідчить світовий досвід, є створення правових та інституційних засад формування ліквідної застави майном й іншими активами. Зокрема, вирішальну роль для розвитку господарств населення повинно відігравати іпотечне фінансування. Розвиток ринку фінансових послуг має бути ключовим (наповнюючим) елементом реформ у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні. Як показує практика, механізми фінансових послуг селянським господарствам слід впроваджувати у комплексі й одночасно з іншими напрямками реформування відносин власності та земельних відносин, впровадження механізмів державної підтримки, регулювання продовольчих ринків, удосконалення податкової політики тощо. Розвиток іпотечного фінансування в сільськогосподарському виробництві неможливий без розвитку ринку нерухомого майна, а особливо ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Для сучасного розвитку селянських господарств важливу роль повинні відігравати сільськогосподарські кооперативні банки, створенню яких в Україні приділяється недостатньо уваги. Саме кооперативні банки можуть максимально врахувати всі фактори при обслуговуванні господарств населення дотриманням у своїй діяльності визначених чинним законодавством України наступних основних принципів:

кооперативні банки належать сільськогосподарським товаровиробникам і управляються ними на кооперативних засадах, а також не ставлять за мету

одержання прибутку для себе, а прагнуть збільшити прибуток сільгоспвиробників — своїх членів;

через кооперативні банки сільськогосподарські товаровиробники можуть мати дешевший і надійніший доступ до кредитних ресурсів та інших банківських послуг, враховуючи їх неприбутковий вид діяльності;

кооперативні банки за своєю природою максимально сприятимуть самозахисту сільськогосподарських товаровиробників проти тиску ринку спільним здійсненням їх фінансового забезпечення.

Варто відзначити, що завдяки створенню сприятливих умов у багатьох країнах кооперативні банки займають чільне місце у розвинутих банківських системах. Так, кооперативний банк Credit Agricole (Франція) у першій половині 90-х років за обсягами капіталу та активів займав восьме місце в світі та перше — в Європі. Система кооперативного банку Rabobank (Нідерланди), забезпечуючи потреби аграрного сектору країни в кредитних ресурсах, охоплює майже 40% ринку депозитних вкладів. Німецькі кооперативні банки на кінець 2012 року залучили близько 3,7 трлн. євро вкладів, сформувавши таким чином потужний кредитний ресурс для обслуговування важливих секторів економіки. У США велику роль у кредитуванні селянських фермерських господарств відіграють 36 кооперативних банків із часткою в загальних обсягах кредитування фермерів до 35%. При цьому слід зазначити, що перед Першою світовою війною в Україні діяло понад 3000 кредитних та ощадно-позичкових товариств, куди входило понад 1,7 млн. членів. Проте на початку радянського періоду держава насильно ліквідувала кооперативні банки, які займали важливе місце в банківській системі України, що призвело до повної втрати суспільством духу кооперації, відповідної практики і традицій.

Важливою передумовою відродження кооперативних банків в Україні, враховуючи специфіку їх неприбуткової діяльності, є впровадження на початковому етапі державної підтримки їх створення з наступним викупом членами кооперативу паїв держави (скажімо, протягом 15-20 років). Для цієї

мети можна було б використати й частину міжнародної допомоги, в тому числі грантів. Таким шляхом пішли Болгарія, Словенія, Росія, Вірменія та інші країни з перехідною економікою.

Таким чином, формування системи сільськогосподарських банків в Україні дасть змогу максимально сконцентрувати аграрний капітал, цільові державні фінансові ресурси, депозити населення й інші джерела фінансування для підтримки розвитку селянських господарств, оперативно управляти фінансовими потоками, враховувати регіональні особливості, сезонність і спеціалізацію аграрного сектору економіки.

В умовах фінансової кризи, коли більшість банків відмовились від практики кредитування, все більшої актуальності набуває розвиток лізингових операцій, як ефективного замітника кредитних ресурсів. Формування лізингу у сфері сільського господарства з погляду дії лізингових відносин має подвійну мету. Передусім, його необхідно розрізняти як відносини лізингодавця з банківською установою і постачальником техніки, пов'язаних з одержанням кредитів, купівлею та продажем лізингового майна. Лізингодавець, оперуючи інтересом лізингоодержувача, купує за позичкові й власні кошти майно в постачальника у свою власність із подальшою її передачею в короткострокову оренду або у довгострокове володіння (користування). Цей етап можна умовно назвати терміном формування лізингового капіталу-власність. Відносини лізингових компаній із банківськими установами повинні відбуватися через угоду одержання кредитів, із постачальником техніки — через угоду про купівлю-продаж техніки і лізингоодержувачем — через угоду про фінансовий лізинг.

Лізингодавець, придбавши у власність техніку, обов'язково повинен надати її в оренду лізингоодержувачу на визначений термін за відповідну плату у вигляді договірних лізингових платежів із підприємницьких цілей.

Постачальник техніки при цьому одержує змогу стабільно збільшувати виробництво й ефективно реалізовувати техніку, а фінансова установа — підвищує кругообіг капіталу та одержує запрограмовану маржу.

Проте визначальна функція лізингових відносин полягає в тому, що лізинго-держувач при відсутності коштів й доступу до кредитів має змогу, по-перше, з року в рік акумулювати як власні, так і залучені кошти для поступового оновлення технічних ресурсів та стабільно стимулювати процес розвитку. По-друге, використовуючи технічні засоби лізингових компаній і відшкодовуючи лізингодавцю вартість їх протягом дії терміну договору, він має можливість повністю оновити матеріально-технічну базу і, не ризикуючи власними коштами, здійснити модернізацію виробництва.

Таким чином, сутність проходження лізингового ланцюга полягає не в «підприємницькій діяльності» як такій, а в тому, що лізингодавець із подачі лізингодержувача тільки формує капітал-власність (ринок технічних засобів). З моменту передачі їх лізингодержувачу у користування він започатковує другий, основний етап лізингових відносин — перетворення капіталу-власність у капітал-функцію. Тобто, цільова функція лізингових відносин полягає у створенні умов оновлення капіталу-функції в господарюючому суб'єкті шляхом використання капіталу-власності.

Отже, ефективність лізингової діяльності залежить від розуміння сутності природи аграрного лізингу щодо створення стабільних умов переозброєння галузі та, в силу цього, специфічних особливостей його практичного застосування. Тобто, у широкому розумінні лізинг в сільськогосподарському виробництві — це економічна категорія, що характеризує різнобічні й взаємовигідні відносини між учасниками операцій щодо ведення ефективної діяльності, яка базується на фінансово-організаційній та фінансово-операційній сукупності відносин із наступним розмежуванням капіталу-власності й капіталу-функції, основною метою якого є структурна перебудова основних фондів у галузі, особливо їх активної частини — мобільних засобів виробництва.

Лізингові відносини потребують гарантій, які закріплюються угодою про страхування. Це угода, за якою страхова компанія зобов'язується виплатити страхувальнику-підприємцю страхову суму на випадок одержання збитку.

Об'єктом страхування виступають урожай сільськогосподарських культур, худоба, будівлі, техніка та інше майно, яке в процесі експлуатації внаслідок стихійних лих (пожежі, вибуху, повені) може бути знищено або пошкоджено. Страхова компанія через сплату лізингодавцем і лізингоодержувачем страхових внесків одержує гарантовану можливість розширювати статутний капітал та ефективніше вести свою діяльність.

У процесі проходження цих етапів лізинг у галузі набуває двох основних його форм — фінансового й оперативного.

Ознакою формування фінансово-організаційного або фінансового лізингу є укладення договору між лізингодавцем і лізингоодержувачем на технічне оновлення та структурну перебудову, згідно з яким відбувається формування капіталу-власності. Що дуже важливо, адже на цій стадії лізинг набуває такої форми, яка за своєю сутністю покликана розв'язувати проблему інвестування придбання технічних засобів у вигляді капіталу-власності. Лізингодавець з метою одержання максимального доходу за дорученням лізингоодержувача купує у постачальника основні засоби для наступної їх передачі лізингоодержувачу на термін, наблизений до строку повної їх амортизації. Це повинно бути зафіксоване в угоді, яка є механізмом поєднання: лізингового інвестування з лізинговою купівлею технічних ресурсів і характеризується як фінансовий лізинг. Таким чином, фінансовий або фінансово-організаційний лізинг — це комплекс відносин, які за своєю ознакою призначені створити у лізингодавця капітал-власність для передачі техніки лізингоодержувачу на коротко- або довгостроковий термін.

Набувши фінансового статусу, капітал-власність перетворюється в оперативну форму лізингу (у капітал-функцію в уречевленому вигляді) й має схожість з орендою (користуванням) майна. Основною ознакою, що характеризує означений етап, є передача орендодавцем техніки та обладнання в тимчасове користування (володіння) підприємству. Другий випадок характеризується тим, що лізингова компанія за новою угодою передає тому ж, чи іншому лізингоодержувачу не спеціально придбану за його заявкою технічні

ресурси, а наявні. Обов'язки з її обслуговування, ремонту, страхування вона бере повністю на себе. Тобто, як у першому, так і другому випадках лізингове майно може бути передане в оренду кілька разів. Саме в цьому й полягає специфіка оперативної форми лізингових відносин.

У ринковій інфраструктурі сільського господарства України лізинг знаходиться у стадії становлення. Як уже відмічалось, у вересні 1997 року Постановою Кабінету Міністрів України № 1031 було створено Державний лізинговий фонд, який у 1998 році перетворено у Державне лізингове ВАТ «Укragролізинг». У 2001 році на його базі створено НАК «Укragролізинг», засновником якого стала держава на чолі з Кабінетом Міністрів України. Почали функціонувати 64 перетворених у ПАТ підприємства, що входили в державну систему лізингу. У липні 2006 року уряд України передав повноваження з управління корпоративними правами НАК «Укragролізинг» Міністерству аграрної політики України.

Метою Національної акціонерної Компанії «Укragролізинг» є сприяння реалізації державної політики в АПК, забезпечення ефективного функціонування і розвитку виробництва шляхом передачі виробникам на умовах лізингу техніки, надання виробничих послуг, організації технічного сервісу й одержання прибутку від впровадження підприємницької діяльності.

За даними Мінагропроду, селяни щорічно купують техніки на 3-5 млрд. грн. Водночас, за допомогою "Укragролізингу" у 2012 році було придбано техніки на 66 млн. грн., у першому півріччі 2013 року - на 25 млн. грн. Разом з тим, за останні десять років НАК отримала з бюджету близько 2,4 млрд. грн. для інвестування у закупівлю техніки, її передавання та повернення коштів. Утім, значна частина цього ресурсу "зависла" через масове неповернення платежів сумнівними підприємствами, які або збанкрутували або ліквідувалися.

Як показує розрахунок, можливість задоволення потреби в техніці галузі дорівнює близько 37%. При цьому фіксована ставка лізингових операцій була на рівні 7% річних при ставці Національного банку України 25—30%.

Покупець техніки був зобов'язаний внести 15%-ний авансовий платіж її вартості і в розрахунках лізингової послуги його не враховували. Всю техніку для аграрних товаровиробників закупували тільки за рахунок державних асигнувань. Водночас, у розвинутих країнах світу поставки техніки сільськогосподарським товаровиробникам за лізингом сягають 60—80% із терміном дії договірних відносин до п'яти років з відсотковою ставкою 1,8% річних. Таким чином, аналіз показує, що оновлення засобів виробництва за рахунок лізингу нині вкрай недостатнє.

У сфері податкового регулювання, на нашу думку, необхідно здійснити розмежування податкових пільг за галузевими напрямками вкладення капіталу і за термінами функціонування особистих селянських господарств у взаємозв'язку з чисельністю зайнятих у них працівників, тобто з розмірами виробництва. В Україні можна використовувати таку форму підтримки товарних господарств, як податкові “канікули” (звільнення від сплати податків на два-три роки).

На нашу думку, важливою формою фінансування підтримки та стимулювання господарств населення в Україні повинен стати розвиток франчайзингу, який набув значного поширення за кордоном, (у перекладі з англ. franchising означає “право”, “привілей”). Цей термін охоплює систему розподілу, згідно з якою власник продукту, послуги, процесу, або навіть лише назви, уповноважує іншу особу використовувати їх за певну платню. Платня може бути прямою – у формі домовленої грошової суми (роялті), або непрямую – у формі зобов'язання купувати товари чи послуги, з яких власник ліцензії (франшизи) має комерційний інтерес. Франшиза – це організаційна форма в бізнесі, яка дає індивідуальному підприємцю право на продаж вже зарекомендованого товару або послуги великої фірми⁹⁰.

В економіці нашої держави він перебуває на початковій стадії свого становлення. Так, у 2001 році було створено Асоціацію розвитку франчайзингу

⁹⁰ Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г.Загородній, Г.Л.Вознюк, Т.С.Смовженко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів: “Центр Європи”, 1997. – С. 204.

в Україні. Головними гальмівними факторами розвитку цього бізнесу є відсутність: законодавчої бази регулювання франчайзингових відносин, відповідної статистики, достатньої кількості публікацій у провідних видавництвах України на дану тему. Основною перевагою зазначеної форми фінансування для стимулювання підприємницької діяльності є відсутність необхідності великих власних або позикових засобів для підприємців-початківців. Тобто, використовуючи франчайзинг, підприємець, не вдаючись до кредитів і не беручи на себе серйозних фінансових зобов'язань, може отримати прибуток від широкого і швидкого розширення свого бізнесу.

У сучасних умовах без вільного доступу селянських господарств до всього спектра фінансових послуг практично неможливо забезпечити їх конкурентоспроможність і самодостатність. Нерозвиненість обслуговуючої фінансової інфраструктури, низька питома вага операцій фінансового лізингу, мізерні обсяги кредитування кредитними спілками, відсутність сільськогосподарських кооперативних банків, невизначеність правил поведінки для ефективної діяльності гарантійних установ, страхових та інвестиційних компаній, функціонування малопотужних аграрних бірж, практична відсутність форвардної й ф'ючерсної торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольчими товарами, нерозвиненість ринку цінних паперів — усе це сьогодні унеможлиблює впровадження повноцінного фінансового обслуговування учасників аграрного сектору.

Отже, в Україні має бути впроваджена державна підтримка аграрного сектору, адекватна значенню галузі й спрямована на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли наша держава поступово інтегрується до міжнародних продовольчих ринків.

До основних шляхів удосконалення фінансово-кредитного забезпечення розвитку господарств населення слід віднести: підвищення дієвості й ефективності державної підтримки галузі; розв'язання проблем врегулювання власності на землю; якісний розвиток фінансової інфраструктури аграрного

сектору (створення системи кооперативних банків, розвиток кредитних спілок, лізингових, страхових та інвестиційних компаній, функціонування потужних аграрних бірж, розвиток ринку цінних паперів та ін.); удосконалення системи кредитування особистих селянських господарств (застосування пільгового кредитування, зниження ставок по кредитах, збільшення частки довгострокових позик, розвиток іпотечного кредитування тощо); подальший розвиток страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в господарствах населення товарного характеру; оптимізація та стабільність оподаткування діяльності ОСГ.

Висновки до розділу 5

1. Дослідженням встановлено, що основними проблемами, з якими стикаються особисті селянські господарства в ході ведення виробничої діяльності, є проблеми фінансового характеру, до яких слід віднести: високі податки, відсутність і дорожнечу кредитних ресурсів, відсутність і дорожнечу виробничого обладнання, низький платоспроможний попит споживачів тощо, що потребує формування дієвого механізму, основою створення якого повинна стати політика у галузі фінансів, кредиту та податків і який був би спрямований на підтримку, стимулювання та сприяння розвитку особистих господарств населення.

2. Надання прямої фінансово-кредитної підтримки з боку держави домашнім господарствам товарного типу повинно здійснюватися здебільшого у формах гарантованих позик, цільового бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг при оподаткуванні доходів, включаючи і нульові ставки оподаткування та звільнення від сплати деяких із них, цільового субсидіювання тощо. Така підтримка повинна здійснюватися на селективній основі, тобто через проведення конкурсів, доборів, умовних “аукціонів” тощо з метою підтримки економічно перспективних господарств населення.

3. Фінансово-кредитний механізм активізації діяльності особистих селянських господарств насамперед повинен включати надання кредитів, в

тому числі і на спеціальних пільгових умовах, для здійснення членами особистих селянських господарств підприємницької діяльності та вдосконалення механізму податкових платежів для них. У системі податкових платежів найбільш дієвим механізмом щодо стимулювання підприємницької діяльності в селянських господарствах, має бути надання податкових пільг, в тому числі податкових «канікул», які також можна розглядати як одну з форм непрямого субсидіювання.

4. В сучасних умовах, коли більшість селянських господарств не в змозі залучити кредитні ресурси внаслідок їх дорожнечі, низької рентабельності власного виробництва, все більшого значення набувають нестандартні джерела фінансування їх господарської діяльності. Мова йде про використання у господарській діяльності ОСГ фінансового лізингу, розвиток франчайзингу, залучення позичкових ресурсів кредитних спілок, створеннях кооперативних банків, кас взаємодопомоги тощо, що збільшить доступ господарств населення до додаткових джерел фінансування їх діяльності.

Список використаної літератури

1. Варналій З.С. Розвиток підприємництва як головний чинник соціально-економічного розвитку України та її регіонів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України. – 2003. – Вип. 5. – С. 81-90.

2. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г.Загородній, Г.Л.Вознюк, Т.С.Смовженко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів: “Центр Європи”, 1997. – 571 с.

3. Звітність Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807

4. Лисенко О. У кредитних спілках більше порозуміння / О. Лисенко, Д. Кошовий // Галицькі контракти. – 2009. – № 29. – С. 17.

5. Матеріали Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

6. Олексіюк С. Створення умов для розвитку підприємництва – один із головних принципів державної політики зайнятості населення України / С. Олексіюк // Новини Закарпаття. – 2008. - № 89. – С. 6.

7. Принципи формування і механізми реалізації фінансової політики приватизованих підприємств: Монографія / За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.А. Козоріз; ІРД НАН України. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 357 с.

8. Танклевська А.С. Основні проблеми фінансового забезпечення сталого розвитку АПК [Електронний ресурс] / А.С.Танклевська. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=862>

9. Цісецький О.Є. Трансформація структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетворень / О.Є.Цісецький. – Тернопіль, 2003. – 184 с.

ВИСНОВКИ

В структурі ринку важливим суб'єктом економіки є домашні господарства, структурним компонентом яких є особисті селянські господарства. Важливість їх розвитку і підтримки зумовлена тими функціями, які реалізуються ними, а саме: реалізація економічних ресурсів, споживання та збереження. Особливо важлива роль належить товарним господарствам, які в Закарпатській області є основними виробниками сільськогосподарської продукції. Специфічною особливістю їх функціонування є висока адаптативність до функціонування в умовах ринкової економіки завдяки їх гнучкості та оперативності швидко реагувати на кон'юнктурні коливання в попиті споживачів. Саме це забезпечує стійкість їх функціонування та самовідтворюваність і вимагає здійснення ефективної державної політики, спрямованої на їх підтримку та розвиток.

За результатами вибіркового соціологічного опитування членів ОСГ Закарпатської області виявлено, що соціально-демографічна структура сімей членів ОСГ Закарпатської області, в цілому, корелюється з даними офіційної статистики щодо селянських домогосподарств. Чітко простежується тенденція щодо переважання в гендерній структурі сільських домогосподарств в усіх природноеконічних зонах краю осіб жіночої статі. Проте серед осіб працездатного віку – членів ОСГ, в усіх природноеконічних зонах Закарпаття переважають чоловіки, що пояснюється традиційно більш високим рівнем чоловічого безробіття в краї.

Аналіз соціальної структури респондентів - членів сімей ОСГ Закарпатської області показав, що, загалом, у ній домінують три категорії: безробітні працездатного віку, молодь, що навчається, та пенсіонери (відповідно 24,6%, 22,5% і 21,5%). Також, у структурі сімей особистих селянських господарств виявлено низький відсоток сільськогосподарських працівників – близько 0,5-0,7% загалом по опитуванню, що опосередковано відображає досить низький рівень розвитку фермерських та інших колективних форм господарювання у закарпатському селі на сучасному етапі. Офіційні цифри органів державної статистики з цього приводу дещо інші, але вони є

оманливими, бо механічно фіксують лише юридичний стан цих господарств, велика кількість яких, насправді, існує лише на папері або веде дуже незначну господарську діяльність.

За результатами досліджень ОСГ Закарпатської області 65% ОСГ отримують дохід від продажу сільськогосподарської продукції, решта (35%) не отримують доходу від продажу сільськогосподарської продукції і їхній бюджет формується виключно за рахунок заробітної плати, соціальної допомоги та поточних трансфертів.

Разом із тим сукупні витрати, що їх здійснює ОСГ з метою забезпечення належних умов функціонування членів ОСГ, мають тенденцію до збільшення (327%). Часка витрат ОСГ на виробництво сільськогосподарської продукції у структурі витрат ОСГ: 60% ОСГ вкладає у виробництво продукції менше 30% доходів від продажу власної продукції, 23% ОСГ - від 30% до 50% ; 17% ОСГ - понад 50%.

Зменшується рівень дохідності ОСГ, що пояснюється інфляційними процесами протягом останніх років.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції в Закарпатській області виступають особисті селянські господарства (ОСГ), частка яких у загальній структурі суб'єктів аграрної економіки регіону складає 82%, а обсяги виробництва сягають 95%. Разом з цим, діяльність ОСГ характеризується низьким рівнем інноваційності виробництва, використанням ручної фізичної праці у процесі господарювання, слабкістю інтеграційних зв'язків між агровиробниками, що зумовлює необхідність у їх трансформації в більш ефективні господарські структури, зокрема сільськогосподарські кооперативи, агрокластери, фермерські господарства сімейного типу та інші організаційно-правові форми господарювання, функціонування яких відповідало б вимогам СОТ та стандартам ЄС.

У Закарпатській області сільський зелений туризм здійснюється на базі ОСГ, оскільки цьому сприяє ряд факторів: зростаючий попит мешканців міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості; унікальна історико-

етнографічна спадщина сільських територій; багаті рекреаційні ресурси; екологічна чистота сільської місцевості; традиційна гостинність господарів сільських садиб.

Соціально-економічні ефекти від розвитку сільського туризму відображаються у наступному: розширення сфери зайнятості сільського населення; збут сільськогосподарської продукції; активізація місцевого ринку праці, підвищення рівня зайнятості; охорона туристичних ресурсів і збереження етнокультурної самобутності населення; підвищення культурного рівня та екологічної свідомості мешканців села.

Сільський зелений туризм є ефективним інструментом місцевого розвитку, оскільки він стимулює розвиток підприємництва у різних сферах, створюючи додану вартість на місцевому рівні. Сільський зелений туризм варто розглядати як компонент комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури.

Підвищення економічної ефективності діяльності особистих селянських господарств зумовлює потребу у формуванні регіональних організаційно-економічних механізмів регулювання їх розвитком. В числі головних фінансово-кредитних важелів стимулювання їх діяльності є активізація інвестиційної діяльності в економічно перспективних господарствах, диференціації податкових платежів за видами діяльності, пільгове кредитування перспективних господарств населення, звільнення на певний період від податкових платежів, створення сприятливих умов для використання цими господарствами лізингу.

Фінансово-кредитне регулювання ОСГ повинно включати:

- виділення державних субсидій на реалізацію територіальних програм розвитку особистих селянських господарств;

- селекційну підтримку економічно сильних селянських господарств, що дозволить перейти від політики загального протекціонізму до точкового фінансування перспективних форм господарювання;

- правова захищеність зайнятого в господарствах населення (врахування трудового стажу, страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, безробіття, медичне забезпечення).

ДОДАТКИ

АНКЕТА СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ ЧЛЕНІВ ОСГ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Населений пункт _____ р-н _____

1. Статева структура членів ОСГ:

- чоловіки
- жінки

2. Вікова структура членів ОСГ:

	допрацездатного віку	працездатного віку	післяпрацездатного віку
віку			
- чоловіки	_____	_____	_____
- жінки	_____	_____	_____

3. Соціальний статус членів ОСГ:

	чоловіки	жінки
Службовець	_____	_____
Підприємець	_____	_____
Промисловий робітник	_____	_____
Сільськогосподарський робітник	_____	_____
Студент, учень	_____	_____
Безробітний	_____	_____
Пенсіонер	_____	_____
Інше	_____	_____

4. Наявність освіти у членів Вашого ОСГ: вища с/спеціальна

середня		
- чоловіки _____	____()	____()
____()		
- жінки _____	____()	____()
____()		

* (в т.ч. с/госп. освіта)

5. Сфера діяльності Вашого ОСГ:

- сільське господарство _____
- сільський туризм _____
- інше (збирання дикоростучих, плетіння... тощо) _____

6. Вид діяльності Вашого ОСГ:

- тваринництво:
- вівчарство _____
 - вирощування кіз _____

- вирощування свиней _____
- вирощування великої рогатої худоби _____
- виробництво молока та молочних продуктів _____
- конярство _____
- кролівництво _____
- птахівництво _____
- інше _____

рослинництво:

- овочівництво _____
- картоплярство _____
- вирощування зернових _____
- садівництво _____
- виноградарство _____

збирання дикоростучих _____

сільський туризм _____

7. Частка продукції яку Ви реалізуєте: 25% _____ 50%
 _____ >50% _____

8. Чи зареєстроване Ваше ОСГ у законодавчому порядку: так __ ні __

9. Чи платите Ви податки з вашого ОСГ і які саме?

- земельний _____
- з доходу _____
- інше _____

10. Чи використовуєте найману працю у Вашому ОСГ:

- так, постійно _____
- іноді (сезонно) _____
- ні _____

11. Розподіл джерел доходів Вашого ОСГ у %:

- заробітна плата _____
- доходи від сільського господарства _____
- дохід від сільського туризму _____
- підприємницький дохід _____
- пенсія _____
- доходи від трудової міграції _____
- інше _____

12. Площа землі у Вашому користуванні: _____ га

13. Яку техніку Ви використовуєте для ведення господарської діяльності:

- вантажний автомобіль _____
- легковий автомобіль _____
- трактор, міні-трактор _____
- мопед/мотоцикл _____

- причіпні знаряддя для обробки землі _____
- не володію с/г та транспортною технікою _____
- наявність коней та гужового транспорту _____
- використовую переважно ручну працю _____
- доїльний апарат _____

14. Де і кому Ви реалізовуєте свою продукцію:

- своїм односельчанам _____
- у сусідніх селах _____
- у районному центрі _____
- у інших районах _____
- у інших областях _____
- здаємо посередникам _____
- здаємо в заготівельні кооперативи _____

15. Частота та обсяги продажу продукції:

	ОПТОМ:	в роздріб:
- продаю щодня	_____	_____
- раз на тиждень	_____	_____
- нерегулярно (сезонно)	_____	_____

16. Скільки часу, в середньому за день, Ви витрачаєте на ведення ОСГ?

- 0 – 2 год. _____
- 2 – 5 год. _____
- 5 – 8 год. _____
- понад 8 год. _____

17. Який Ваш середній місячний дохід від продажу продукції (грн.):

- 500-1000 _____
- 1000-2000 _____
- 2000-3000 _____
- 3000-5000 _____
- 5000 і більше _____

18. Який середній обсяг витрат на виробництво продукції в ОСГ (грн./міс.): _____

19. Середній рівень споживчих витрат Вашої сім'ї (грн./міс.):

- 500-1000 _____
- 1000-2000 _____
- 2000-3000 _____
- 3000-5000 _____
- 5000 і більше _____

20. Як змінився попит на Вашу продукцію за останній рік:

- не змінився _____

- зменшився _____
- зріс _____

21. Які труднощі виникають при продажу вашої продукції:

- немає покупців (низький попит) _____
- невеликі об'єми продукції _____
- невисокі ціни на продукцію _____
- висока конкуренція _____
- проблеми транспортування _____
- псування продукції _____

22. Чи Ви кооперуєтесь для ведення ОСГ з іншими ОСГ?

- так (в т.ч. офіційно) _____ (_____)
- ні _____
- ще не визначився _____

23. Які нові технології Ви використовуєте для ведення ОСГ?

зокрема:	у рослинництві	у тваринництві
- автополив	_____	_____
- обігрів	_____	_____
- нові сорти рослин	_____	_____
- доїльні апарати	_____	_____
- нові породи тварин	_____	_____
- інше	_____	_____

24. Чи в перспективі Ви плануєте застосовувати нові технології?

	у рослинництві	тваринництві
- так	_____	_____
- ні	_____	_____
- не знаю (ще не визначився)	_____	_____

25. Чи використовуєте в інтересах вашого ОСГ:

- Інтернет _____
- комп'ютер _____
- послуги реклами _____
- мобільний зв'язок _____
- інше _____

26. Що плануєте в майбутньому робити із власним господарством:

- розширити _____
- скоротити _____
- завершити діяльність _____
- не змінювати _____
- кооперуватися _____
- інтегруватися _____

27. Чи брали Ви кредит для розвитку ОСГ:

- так _____
- ні _____

28. У що Ви вкладаєте або плануєте вкладати зароблені в ОСГ кошти:

- у власну справу _____
- у розвиток ОСГ _____
- на будівництво, ремонт, нерухомість _____
- на поточні потреби сім'ї _____
- навчання дітей _____
- погашення кредиту _____
- заощадження _____
- виїзд за кордон _____
- відпочинок _____

29. Як Ви утилізуєте побутові відходи та відходи від ведення вашого ОСГ?

- спалюю _____
- закопую в землю _____
- відношу на стихійне звалище _____
- викидаю у річку _____
- зливаю в річку (відходи тваринництва) _____
- відношу пункт прийому побутових відходів _____
- у селі є організований вивіз побутових відходів _____

30. Які Ви використовуєте ви в своєму ОСГ засоби обробітку рослин і які?

- органічні _____
- хімічні _____

31. Чи використовуєте Ви хімічні та біологічні добавки для відкорму тварин?

- так _____
- ні _____

Наукове видання

*Пітюлич Михайло Іванович
Гоблик Володимир Васильович
Щербан Тетяна Дмитрівна
та ін.*

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Монографія

Підписано до друку 06.07.2016. Формат 60*84/16.
Папір офсет. Ум.друк.арк. 5.99. Тираж 300 прим. Зам. № 12.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26,
м. Мукачево, Закарпатська обл., 89600,
тел./факс: (03131) 2-11-09. E-mail: rvc@mail.msu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів та
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4916 від 16.06.2015 р.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>